

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

M.Sh.Omonova

**TARJIMA NAZARIYASI
VA AMALIYOTI**

O‘quv qo‘llanma

**Toshkent-2023
«Zebo Prints»**

**РЕСПУБЛИКА УЗБЕКИСТАН МИНИСТЕРСТВО
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКА И ИННОВАЦИИ
ЧИРЧИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

М.Ш.Омонова

**ТЕОРИЯ ПЕРЕВОДА И
ПРАКТИКИ**

Учебное пособие

**Ташкент-2023
«Zebo Prints»**

**REPUBLIC OF UZBEKISTAN
MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND
INNOVATION
CHIRCHIK STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY**

M.Sh.Omonova

**TRANSLATION THEORY
AND PRACTICE**

(Study guide)

**Tashkent-2023
«Zebo Prints»**

M.Sh.Omonova / Tarjima nazariyasi va amaliyoti / O`quv qo`llanma –
Toshkent «Zebo Prints», 2023. - 212 bet

Ushbu o`quv qo`llanmada tarjima nazariyasi va amaliyoti haqida umumiy tushunchalar, tarjima tarixi, tarjima turlari, xususan, yozma va og`zaki turlari, tarjima jarayonida duch keladigan qiyinchiliklar, badiiy tarjima va uning xususiyatlari, ketma ket tarjima, tarjima jarayonida ma`lumotni to`liq qayta tiklash, matnning kengayish holati, tarjima jarayonida xotirani rivojlantirish, sportga oid so`zlar tarjimasi, geografik nomlar va toponimlar tarjimasi, madaniyatga oid so`zlar tarjimasi va uning xususiyatlari va o`zbek tilida qo`llaniladigan qisqartmalar tarjimasi haqidagi nazariy qarashlar hamda ularning amaliyotga tatbiq qilishning pedagogik va metodik imkoniyatlari o`z aksini topgan.

O`quv qo`llanma kredit modul asosida ta`lim oluvchi maktabgacha va boshlang`ich ta`limda xorijiy til (ingliz tili) yo`nalishi bakalavrlari, tadqiqotchilar va mutaxassislar uchun mo`ljallangan.

Mualliflar Ingliz tili fani o`qituvchisi M.Sh.Omonova

Taqrizchilar

Mazkur o`quv qo`llanma Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti Kengashining 2022 yil _____ dagi ___-sonli majlisida muhokamadan o`tkazilgan.

ISBN

© M.Sh.Omonova, 2023
©«Zebo Prints», 2023

MUNDARIJA

1. Tarjima nazariysi va amaliyoti faniga kirish	6
2. Tarjima tarixi	14
3. Fanning predmeti, uslub va metodlari	27
4. Tarjima turlari	38
5. Yozma tarjima turlari	44
6. Tarjima jarayoni	50
7. Badiiy tarjima va uning xususiyatlari	68
8. Ketma ket tarjima va uning xususiyatlari	77
9. Tarjimada ma'lumotni qayta to'liq tiklash	85
10. Tarjimada matnning kengayish holati	89
11. Tarjima jarayonida xotirani rivojlantirish	104
12. Sportga oid so`zlar tarjimasi	152
13. Geografik nomlar va toponimlar tarjimasi	178
14. Madaniyatga oid so`zlar tarjimasi va tasnifi	185
15. O`zbek tilida qo`llaniladigan qisqartmalar tarjimasi	187
GLOSSARY	207

1. TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTI FANIGA KIRISH

Tarjima haqida ilk nazariy fikrlar dastlab qadim Rimda yuzaga kelgan edi. Yunon va lotin tillarini mukammal o‘zlashtira olgan Aristotel, Sitseron va Goratsiy tarjima jarayonida so‘z ketidan quvish yaramaydi, ularning ma’no ifodalarini avval tarozida o‘lchab, keyin tarjima qilish ma’qul, degan fikrlarni olg‘a surishgan. Undan so‘ng Italiyada Bartolomeo va Manetti, Fransiyada Dyubelle va Malerb, Angliyada Bekon va Drayden, Germaniyada Gyote va Gumboldt, Rossiyada Lomonosov va Sumarokov tarjima borasida o‘z nazariy tushunchalarini olg‘a surib borishganlar.

Xullas, to XX asrga qadar “tarjima” so‘zi muayyan ma’no kasb etib, faqat tarixiy, falsafiy va adabiy asarlar o‘girmasiga nisbatan qo‘llanilib kelingan, og‘zaki tarjimonga nisbatan esa turkiyda “tilmoch”, slavyanlarda “tolmach”, nemis tilida “dolmetschen”, ingliz va fransuz tillarida “interpret” atamaları ishlatilgan. Tarjima nazariyasi xususida aytilgan fikrlar ham shu yo‘sinda umumiy ma’noga ega bo‘lgan. Masalan, taniqli fransuz tilshunosi Jorj Munenning e’tirof etishicha, F. de Sossyur (1857–1918) va O. Garri Yespersen (1860–1943) tadqiqotlarida tarjima nazariyasi haqida fikrlar yo‘q, hatto Sh. Balli (1865–1947) va J. Vandriyes (1875–1960) asarlarida ham bu xususida mulohaza bildirilmaydi.

Tarjima nazariyasiga bag‘ishlangan ilk tadqiqotlar o‘tgan asrning yigirmanchi yillarida yuzaga kela boshladi. Bu davrda nashr qilingan F. R. Amos, J. P. Postget, O. M. Finkel, M. P. Alekseev kitoblarida, Sanjar Siddiqning “Adabiy tarjima san’ati” (1936 y.) risolasida ham tarjima nazariyasini fan sifatida e’tirof qiluvchi aniq fikrlar bildirilmagan edi. Tarjima nazariyasini fan sifatida ta’riflovchi va bunga da’vat etuvchi tadqiqotlar asrning elliginchi yillariga kelib e’lon qilina boshlandi. Aniqrog‘i, 1952 yil “Inostranni’e yazi’ki v shkole” jurnalida taniqli tarjimon I. Kashkinning “Ishonchsiz tamoyil va noaniq xulosalar” va taniqli tilshunos A. A. Reformatskiyning “Tarjimaning lingvistik masalalari” nomli maqolalarining chop qilinishi bu sohada bahs-munozaralarning boshlanishiga sabab bo‘ldi. Masalan, professor A. A. Reformatskiy o‘z maqolasida “tarjima amaliyoti barcha fanlar uchun xizmat qilsa-da, tarjima nazariyasi mustaqil fan bo‘la olmaydi. U tilshunoslikning

bir bo‘limigina bo‘lishi mumkin”, degan da’vo bilan chiqadi. Tez orada olimning bu fikriga qarshi tarjimashunos A. V. Fedorov: “Tarjima nazariyasi fan sifatida e’tirof qilinishi zarur. Faqat u qurilishi jihatidan tilshunoslik yo‘nalishiga vobasta bo‘lmog‘i kerak” degan g‘oyani ilgari suradi. Bu yillarda O‘zbekistonda ham tarjima nazariyasi xususida dadil fikrlar aytila boshlandi. Asqad Muxtor, Jumaniyoz Sharipov, G‘aybullay Salomov, Ninel Vladimirovalarning tarjima nazariyasidan bahs yurituvchi risola va maqolalari nashr qilindi.

1953 yili Xalqaro tarjimonlar uyushmasi – FIT (Federation Internationale des Traducteurs) ning tashkil qilinishi tarjimon va tarjimashunoslar faoliyatining yanada ravnaq topishida muhim rol o‘ynadi. 1955 yildan uyushma organi “Babel” (“Bobil”) jurnali nashr etila boshlandi. Bu yillarda turli mamlakat olimlarining tarjima nazariyasi muammolariga bag‘ishlangan tadqiqotlari birin-ketin bosilib chiqdi. Ular orasida fransuz Jorj Munenning “Go‘zal, ammo bevafo”, ingliz Teodor Savorining “Tarjima san’ati” kitoblari o‘sha davrda muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, kanadalik tilshunoslar J. P. Vinye va J. Darbelnening 1958 yilda nashr qilingan “Fransuz va ingliz tillarining qiyosiy stilistikasi. Tarjima tadorigida” monografiyasida tarjima nazariyasi qiyosiy tilshunoslik yo‘sinida talqin qilinib, mualliflar uni sof tilshunoslik izmidagi fandir, degan tezisni ilgari surdilar. Ular o‘z fikrlarini taniqli tilshunos olim Sharl Balli ta’limotiga yaqinlashtirib, tarjima ham ikki tilga mansub sistemadir, u asliyat va tarjima tilining o‘zaro yaqinlashuvi jarayonida yuzaga keladi. Bu jarayonda asliyat tili o‘z holatini o‘zgartirmaydi, tarjima tili esa mavjud sharoitga qarab o‘zgaradi va asliyat tilining lisoniy holatlarini o‘zida ifoda etishga majbur bo‘ladi, degan to‘xtamga keladilar.

O‘tgan asrning oltmishinchi yillari boshida fransuz olimi E. Karining “Tarjima nazariyasi sari” va amerikalik tilshunos Yu. Naydaning “Tarjima nazariyasi xususida” nomli mazmunan bir-birini to‘ldiruvchi tadqiqotlari bosilib chiqdi. E. Kari o‘z kitobida tarjima nazariyasini mustaqil fan tarzida e’tirof etish bilan birga umumiy “tarjima nazariyasini yaratmoq payti keldi”, degan fikrni bildirgan bo‘lsa, Yu. Nayda tarjima amaliyoti va nazariyasining vobasta ilmiy tamoyillarini ishlab

chiqmoq lozimligini uqtirish bilan, tarjima nazariyasiga “dinamik ekvivalent” (soʻzlarning teng maʼnoli muqobillari) tushunchasini olib kirdi.

Bu davrga kelib sobiq Ittifoqda ham tilshunos va adabiyotshunos olimlarning tarjima nazariyasi talqiniga bagʻishlangan tadqiqotlari eʼlon qilindi. Masalan, A. V. Fedorov “Tarjima nazariyasiga kirish” kitobini 1958 yil kayta nashr ettirarkan, unga “lingvistik ocherk” tagsarlavhasini ilova qilgan edi. Koʻp oʻtmay ushbu nashr mazmuni va mundariyasi atrofida qizgʻin bahs-munozaralar boshlandi. Ittifoq olimlari oʻrtasida tarjima nazariyasiga ikki tomonlama: tilshunoslik va adabiyotshunoslik ilmi nuqtai nazaridan talqin qilish muammosi yuzaga keldi. 1959 yildan ittifoq Yozuvchilar uyushmasi tashabbusi bilan “Tarjima mahorati” almanaxi va 1963 yildan tilshunoslik ilmining markazlaridan biri sanalgan Moskva Davlat chet tillar pedagogika instituti olimlari saʼy-harakati bilan “Tarjimon daftarlari” ilmiy toʻplami nashr etila boshlandi. “Tarjima mahorati” almanaxida taniqli adabiyotshunoslarning tarjima – bu adabiy jarayon va badiiy ijod, tarjima nazariyasi esa adabiyotshunoslikka asoslangan fandır, deguvchi maqolalari muntazam chop qilinib kelingan boʻlsa, “Tarjimon daftarlari” toʻplamida koʻplab tilshunoslarning tarjima – bu matn bilan bogʻliq lingvistik jarayon, tarjima nazariyasi ham lisoniy tahlilga asoslangan fandır, deya eʼtirof etguvchi tadqiqotlari bosilib kelindi.

Oʻsha yillari Oʻzbekistonda ham tarjima nazariyasi fan sifatida eʼtirof etila boshlandi. Prof. A. A. Reformatskiy va A. V. Fedorovning tarjima nazariyasi xususida bildirgan fikrlari yoʻnalishida bahs yurituvchi oʻzbek olimlari N. V. Vladimirova (“Nekotoriʼe voprosiʼ xudojestvennogo perevoda s russkogo na uzbekskiy yaziʼk”, 1957), J. Sharipov (“Nekotoriʼe problemiʼ poeticheskogo perevoda”, 1958), Gʻ. Salomov (“Maqol va idiomalar tarjiması”, 1961) larning tadqiqotlari yuzaga keldi. 1961 yil professor Gʻaybulla Salomov asos solgan “Tarjima sanʼati” ilmiy toʻplamining birinchi kitobi bosilib chiqdi. Mualliflar oʻsha davr talabidan kelib chiqqan holda oʻz tadqiqotlarida tarjima nazariyasining baʼzi lingvistik va poetik xususiyatlarini yoritishga harakat qilgandilar.

Biroq, o'tgan asrning oltmishinchi yillaridan boshlab sobiq Ittifoq va xorijiy olimlar davrasida tarjima nazariyasi tilshunoslik tadorigidagi fandır, deguvchilar soni ortib, ular ta'limoti yetakchi o'ringa chiqib oldi. Masalan, 1964 yili rus tilshunoslari I. Revzin va V. Rozensveygning "Umumiy va mashina tarjimasi asoslari" nomli monografiyasi e'lon qilindi. Monografiyada olimlar tarjima nazariyasi tilshunoslik yo'nalishidagi fan bo'lishi lozim, deguvchi ta'limotni yanada chuqurlashtirib, tarjimani strukturaviy tilshunoslik qolipida talqin qilmoq va shu tamoyilda tahlil etmoq darkor, degan fikrni targ'ib qilishdi. Hatto ular A. V. Fedorov "Tarjima nazariyasiga kirish" kitobining 1958 yilgi nashri mazmuni va mundarijasiga tanqidiy yondashib, olimning tarjima nazariyasini yaratishda yakdil bir to'xtamga kelolmaganligini, tarjima nazariyasining sof lingvistik fan ekanligini isbotlab berolmaganini tanqid qildilar. Shu bilan birga ular "mashina tarjimasi" ning nazariy muammolari xususida ham keng to'xtalib, bu borada ham o'zlarining lingvistik nazariyasini olg'a surishdi.

Tarjima va tarjimashunoslik ilmi o'tgan XX asrda keng taraqqiy etdi, umumfilologik fan tarzida e'tirof qilindi. Uzoq davom etgan bahs-munozaralardan keyin tarjima nazariyasining lingvistik tamoyillari peshqadamlikni qo'lga olgan bo'lsa-da, XXI asr bo'sag'asida nazariya birmuncha tanazzulga yuz tutib, amaliyotdan ortda qola boshladi. Bu fikrni bevosita o'zbek tarjimashunosligi xususida ham aytish mumkin. Sababi, so'nggi o'n-o'n besh yil ichida tarjima nazariyasi muammolariga bag'ishlangan yirik ilmiy tadqiqotlar yaratilmadi hisob. Yosh olimlar tomonidan himoya qilinayotgan nomzodlik dissertatsiyalari jahon tarjimashunosligi ilmi andozalari darajasida emas. Bir so'z bilan aytganda, mustaqillik yillari "tarjima amaliyoti bir qadar jonlandi-yu, tarjimaning nazariy asoslari, yo'nalishlari, istiqbollari o'rganish, tadqiq etish birmuncha susaydi" (X. Do'stmuhammad). Quvonarli tomoni shundaki, oliy o'quv yurtlarida tarjima nazariyasi va amaliyotini o'qitish birmuncha jonlandi. I. G'afurov, A. Abduazizov, Q. Musayev, O. Mo'minov, N. Qambarov, Sh. Sirojiddinov kabi taniqli tarjimon va tarjimashunos olimlarimizning sa'y-harakati tufayli tarjima nazariyasi va

amaliyotiga oid darslik hamda o‘quv qo‘llanmalari chop etildi. “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasi, “Jahon adabiyoti”, “Sharq yulduzi”, “Zvezda Vostoka”, “O‘zbek tili va adabiyoti”, “Tafakkur”, “Filologiya masalalari” jurnallarida tarjima nazariyasi va amaliyotiga oid maqolalar, bahs-munozaralar bosilmoqda. Vaholanki, o‘tgan “XX asr – tarjima asri” (P. F. Kaye) tarzida tarixda muhrlangan bo‘lsa, XXI asrda tarjima jahon xalqlari va sivilizatsiyasi o‘rtasidagi “kommunikativ vosita” (P. M. Toper) sifatida yanada ham muhim ahamiyat kasb etishi turgan gap. Bu fikr FITning so‘nggi yillarda London, Moskva, Melburn va Shanxay simpoziumlarida ham olimlar tarafidan takror-takror aytilib o‘tildi. Endilikda, “o‘zbek adabiyoti asta-sekinlik bilan jahon adabiyoti jarayonlari bilan tutashib borayotgan” (I. G‘afurov) ekan, tarjima amaliyoti va uning nazariy jihatlariga ham jiddiy e‘tibor qaratmog‘imiz lozim bo‘ladi.

Tarjima nazariyasi tarjimaning keng jonli amaliyoti bilan bog‘liq bo‘lgan qarashlar, nuqtai nazarlar, kuzatishlar, rang-barang tajribalarni ilmiy-tanqidiy o‘rganadi, tarjima qoidalari va tamoillarini, ularning chegaralari, me‘yorlarini bayon qiladi.

Tarjima ilmiy-nazariy o‘rganish ob‘yektini bo‘lishi zarur. Unda tahlil va uyg‘unlashtirish jarayoniga, matnda nimaga ahamiyat berish lozimligiga, qanday axborot zarurligi va maqsadga erishish uchun nimalarga e‘tibor qilishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Tarjima murakkab jarayon bo‘lib, tilshunoslik, psixologiya, madaniyat, adabiy jarayon va boshqa omillarni o‘z ichiga oladi.

Tarjima nutqning bir turi sifatida tilshunoslik nuqtai nazaridan qarab o‘g‘iriladi, ya‘ni tarjima jarayoni bu bir tilagi matnni ikkinchi bir tilga ag‘darish – transformatsiya qilish demakdir. Mana shu har xil bajariladigan o‘zaro ikki til o‘rtasidagi ishlar, tilshunoslik nuqtai nazaridan tarjima jarayoni deb aytamiz.

Shunday qilib, “tarjima”ni o‘ziga xos transformatsiyalarning bir turi deb qarash mumkin. Bundan kelib chiqadiki, tarjima nazariyasi predmeti bo‘lib tillararo transformatsiyalarga, ya‘ni tarjima jarayoniga bo‘lgan ilmiy qarashlarning

o'rganilishi yoritilishi sanalsa, uning ob'yekti bo'lib esa mavjud tarjimalar xizmat qiladi.

Tarjima qilinayotganda 2 ta matn bilan ish ko'riladi, shundan biri ikkinchisiga bog'liq bo'lmagan holda yaratilgan bo'lib, manba matn vasifasini bajaradi, ikkinchisi esa bir qancha amallar, tillararo transformatsiyalar orqali bir matn asosida yaratiladi. Birinchi matn original tekst deb atalsa, ikkinchisi tarjima teksti deb yuritiladi. Original matn yozilgan til manba til (source language) deb ataladi. Original tekst ag'darilayotgan til esa tarjima tili deb yuritiladi (target language).

Mamlakatimizda tarjima nazariyasi mustaqil filologik fan sifatida asosan XX asrning 50-yillaridan e'tiboran shakllana boshlagan bo'lsada, tarjima amaliyoti bir necha ming yillik tarixga ega. Bundan tarjimachilik ming yillar mobaynida nazariyasiz rivojlanib kelgan ekan-da, degan xulosa kelib chiqmaslik kerak. Arab, fors, hind, ozarbayjon, turk va rus tillaridan juda ko'p ilmiy, tarixiy, siyosiy, diniy, falsafiy, badiiy kitoblarni o'z tillariga o'girib kelgan tarjimonlarimiz bir necha asrlar mobaynida qabul qilingan va rioya etilgan ma'lum tarjimachilik aqidalariga, qoidalariga asoslanib ish ko'rganlar.

Tarjima turli xalqlar adabiyotlarining o'zaro aloqasi va bir-birlariga bo'ladigan ta'sir jarayonini tezlashtiradi. Tarjimaviy asarlar tufayli jahon adabiyoti durdonalaridan bahramand bo'ladilar. Tarjima tillarning kamoloti uchun zaruriy vosita sifatida ularning rivojlanish sur'atini jadallashtiradi, lug'at boyligini oshiradi va takomillashtiradi. Tarjima inson ma'naviy hayotini boyitadi, ona tilining imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi, uni serjilo qiladi. Tarjima tufayli kitobxon tafakkuri charxlanib, yangi g'oyalar va tushunchalar bilan boyiydi. Tarjima jamiyatda yangicha munosabatlar, qarashlar qaror topishiga xizmat qiladi. Tarjima turli xalqlar madaniyati va ma'naviyatiga ijobiy ta'sir etadi. Tarjima madaniyatlararo muloqotni tashkil etish va takomillashtirish omilidir.

O'zbek kitobxonlari inglizabon mualliflar asarlari bilan XX asrning 30 – yillaridan boshlab yaqindan tanisha boshlaganlar. Ushbu asarlar o'zbek tiliga asosan rus tili orqali tarjima qilib kelindi va afsus bilan qayd etish lozimki, ingliz tilidan bevosita

tarjima qila oladigan haqiqiy mutaxassislarning yo'qligi sababli ingliz tilida ijod qilgan mualliflar asarlari o'zbek tiliga hamon rus tili orqali o'girilmoqda. Bu esa tarjima jarayonida muqarrar yo'l qo'yiladigan nuqsonlar miqdorining ikki baravar oshib ketishiga olib kelmoqda.

Lekin shuni quvonch bilan aytishimiz joizki, asrimizning boshlaridan boshlab mamlakatimizda bilvosita tarjimadan bevosita tarjimaga o'tish harakatlari ko'zga tashlanmoqda. Bugungi kunda tarjimonlarimiz xorijiy tildagi matnlarni to'g'ridan-to'g'ri ona tilimizga va ona tilimizdan xorijiy tilga tarjima qilmoqdalar. Alisher Otaboev (Jeyms Joysning "Evelin" hikoyasi; Somerset Moemning hikoyalari), Shahnoza Akbarova (Jon Lutsning "Erto'ladagi xona" hikoyasi), Nurbek Abdullaev (Jek Londonning Mak-Daffining bahosi hikoyasi); Dinara Sultonovanning ingliz shoirlari she'rlari tarjimasi; Hulkar A'zam ("Oshin"asari), ("Esmeralda" ko'p seriyali kinolentasi tarjimonlari). Bu esa o'zbek kitobxonlarining jahon adabiyoti durdonalari namunalari bilan batafsilroq tanishishlari uchun imkoniyat yaratib berish baravarida yaqin kelajakda tahlil va tadqiq uchun ham shubhasiz zaruriy material hozirlay oladi deb umid qilishimiz mumkin.

Tarjimaning umumiy nazariyasi tarjima universallari bilan ish ko'radi, bu sohada hamma boshqa nazariyalarni o'rganish uchun asos bo'ladi. U tarjima nima va u qanday bo'lishi haqida ma'lumot beradi.

Tarjima fan sifatida o'zining tahlil metodlariga ega. Bugungi kunda L. S. Barxudarov fikriga ko'ra tarjimashunoslik o'zining quyidagi tahlil metodlariga ega:

1. Qiyosiy metod (chunki istalgan holatda 2 tilni qiyoslash asosida tarjima amalga oshiriladi).
2. Komponentlarga ajratish metodi (semalarga ajratib tahlil qilish metodi).
3. Transformatsion metod (tilda ilk til vositalari, azaliy tiplarni aniqlab, ulardan kelib chiqqan til vositalarini o'rganib, tahlil qiluvchi metod (leksik, Grammatik transformatsiyalar)).
4. Statistik metod.
5. Oppozitsiya metodi (qarama – qarshi qo'yib tahlil qilish metodi).

Ushbu metodlardan tashqari tarjimani amalga oshirish usullari ham mavjud, bular tarjimashunoslikning o‘ziga xos ish ko‘rish usullaridir.

1. Ma’lumotlarni qisqa va lo‘nda qilib yozib olish va ularga tayanib o‘g‘irish.
2. Tarjimada asl nusxa materialini ma’nodor bo‘laklarga ajratib o‘g‘irish.
3. Matnni leksik, grammatik transformatsiyalar orqali o‘g‘irish.
 - a) og‘zaki transformatsiyalar orqali o‘g‘irish;
 - b) yozma transformatsiyalar orqali o‘g‘irish;
 - c) og‘zaki-yozma transformatsiyalar orqali o‘g‘irish;
 - d) yozma-og‘zaki transformatsiyalar orqali o‘g‘irish.
4. Antonimik vositalar orqali o‘g‘irish.
5. Sinonimik vositalar orqali o‘g‘irish.
6. Tarjimaviy transkripsiya orqali o‘g‘irish.
7. Tarjimaviy transliteratsiya orqali o‘g‘irish.
8. Kalka orqali o‘g‘irish.
9. Kompensatsiya orqali o‘g‘irish.
10. Umumlashtirish orqali o‘g‘irish.
11. Konkretlashtirish orqali o‘g‘irish.
12. Nutqni ixchamlashtirish orqali o‘g‘irish

Fransuz shoiri va tarjimoni Etyena Hole (1509-1546) tarjimon quyidagi besh talab yoki tamoillariga amal qilish kerak degan:

Tarjima matni mazmunini, muallif maqsad-muddaosini mukammal bilishi kerak;

Asliyat matni va tarjima matni tillarini mukammal darajada bilishi kerak;

Sozma-soz tarjimadan qochish;

Tarjimada nutqning kop qollaniladigan formalarini qollash;

Tarjimada sozlarni togri tanlash, asliyat matni mazmuniga mos matn yaratish.

Ingliz olimi A. Taytler ozing “Tarjima tamoillari” (1790y.) nomli kitobida quyidagi talablarni qoyadi:

Tarjima asliyatdagi goyani tola berishi lozim;

Tarjima bayon uslubi va yoli asliyatga mos bolishi kerak;

Tarjima asliyat kabi oson oqilishi kerak.

Tarjima tarixi turli xalqlar adabiyotlarining bir – biridan ajralib, cheklanib qolganini emas, balki, aksincha, hamma vaqt juda qadim zamonlardan tortib hozirgi kungacha, bir-biriga intilib, yaqinlab borgani, bir-biridan ta'sirlanib taraqqiy etganligini isbotlamoqda.

Ilk tarjima namunalari odamzodning yodida qolmagan. Lekin ular odam, non, ota, ona, uka, singil, kun, oy, osmon, yer, yo'l, ot kabi so'zlardan va ularning boshqa tillarga tarjimalaridan iborat bolganligini tasavvur qilish qiyin emas. Bu so'zlardan tarjimalar folklor asarlariga o'tganligini ham bir oz fantaziya ishlatib ko'z o'ngimizga keltirishimiz mumkin.

O'quv – metodik topshiriqlar:

1. Tarjima nazariyasi va predmeti haqida qisqacha ma'lumot bering.
2. Tarjima va tarjimashunoslik ilmini o'tgan asrlardagi o'rni haqida.
3. Tillararo transformatsiyalar orqali matnlarni tarjima qilish.
4. Tarjima fan sifatida o'zining tahlil metodlariga ega bo'lgan olimlar haqida fikrlaringizni bayon eting.
5. Xalqaro tarjimonlar uyushmasini tashkil etilishining asosiy vazifalari nimalardan iborat?

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammadjon Xolbekov fil.f.dok., professor: "Jahon adabiyoti" jurnali, 2013 – 4

2. TARJIMA TARIXI

Tarjima — bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim ko‘rinishi. Asliyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks ettirish tarziga ko‘ra tafsir, tabdil, sharh kabi ko‘rinishlarga ham ega bo‘lishi mumkin. Tarjima kdd. davrlarda, turli qabilaga mansub kishilar orasidagi o‘zaro aloqa, muloqot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan. Tilmochlik deb ataladigan bu og‘zaki turi hozirda ham saqlanib qolgan.

Zamonlar osha tarjimaga bo‘lgan talablar yangilana boradi. Ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san’ati ekanligi o‘zgarmaydi. Tarjimaning ko‘lami va taraqqiyoti har bir xalqning ma’rifiy darajasiga bog‘liq va, o‘z navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali ta’sir etadi. “Tarjima” termini bir tildan ikkinchi tilga o‘girish jarayonini, shuningdek, tayyor tarjima asarini anglatadi.

Badiiy tarjimaning asosiy xususiyati tilning badiiy vazifasidan kelib chiqadi. Til badiiy asarda estetik hodisa, san’at faktiga aylanadi. Adabiy asar tili — aloxida “badiiy voqelik” unsuridir. Tarjimada ana shu obrazli ifodaviy tildagi badiiy ma’noni boshqa tilning obrazli ifodaviy zaminiga o‘tkazish, obrazni obraz bilan qayta ifodalash jarayoni yuz beradi. Shuning uchun tarjimon asardagi voqealarning badiiy tafakkur jarayonini yangidan idrok etadi. Zamonaviy tarjima talablariga asosan tarjimon asliyatning san’at asari sifatida shakl va mazmun birligini qayta yaratishi, milliy va individual xususiyatlarini saqlashi lozim. Tarjimon ona tilining rivojlanish darajasi, Tarjimachilik an’analari, tajribalariga suyanadi, turli xil tafovutlarning mavjudligini hisobga oladi. Tarjimonning ijodiy qobiliyati va bilimi uning imkoniyatlarini kengaytiradi. Tarjima jarayonida tarjimon hammavaqt o‘z ona tilida fikrlaydi, ona tili unga tahlil quroli, sinov mezonini bo‘lib xizmat qiladi. Mac, Nizomiyning “Xisrav va Shirin” dostonini o‘girgan Qutb (“...Nizomiy bolidan holva pishurdim”) tarjima nusxa ko‘chirish kabi bir ish bo‘lmay, ijodiy jarayon ekanini, tarjimon esa boldan holva pishiruvchi mohir yozuvchi bo‘lishi kerakligini aytadi.

Turli davrlarda muayyan hududdagi adabiy muhit, ayniqsa, maxsus tarjima maktablarining yuzaga kelganligining o'ziyoq uning shakllangan tamoyillari, an'analari bo'lganligini ko'rsatadi.

Hozigi davrda har bir taraqqiy etgan xalq jahondagi yuzlab xalqlar tilidan o'z ona tiliga ilmfan va madaniyatning o'nlab sohalariga oid materiallarni (lirik she'rlar, xabarlar, texnologiya adabiyoti va boshqalar) tarjima qiladi.

Tarjima nusxa ko'chirish emas; tarjimonning estetik ehtiyoji uning ixtiyoridan tashqari, tarjimada iz qoldiradi. Yozuvchi hayot voqealaridan olgan mushohadalarini tilda badiiy ifodalasa, tarjimon asl matnini yangi til vositasida qayta gavdalantiradi. Buning uchun u asarda tilga olingan voqelikning muallif darajasida puxta bilishi kerak. Har bir xalq adabiyotining rivojlanishida tarjimachilikning ta'siri katta bo'ladi, zero tarjima tarixi adabiyot tarixi bilan tengdosh. O'zbek adabiyotida ham tarjimachilik qadimdan rivojlangan. Mahmud Koshg'ariy, Rabg'uziy, Qutb, Navoiy, Bobur, Munis, Ogahiy va boshqa ijodida tarjima katta o'rin egallaydi.

XX asr o'zbek yozuvchilaridan Cho'lpon, G'afur G'ulom, Oybek, Abdulla Qahhor, Mirtemir, Shayxzoda, Mirzakalon Ismoiliiy, Askad Muxtor, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Ali va boshqa badiiy tarjima sohasida ham samarali ijod qilganlar. Badiiy tarjima sohasida M. Osim, N. Alimuhamedov, Sh. Shomuhamedov, K. Qaxdorova, O. Sharopov, Sh. Tolipov, V. Ro'zimatov, Q. Mirmuhamedov, A. Rashidov, M. Hakimov, I. G'afurov, M. Mirzoidov, g'. To'rabekov, T. Alimov va boshqa professional tarjimon sifatida tanilganlar. O'zbek tilida ilmiy-texnikaviy, ijtimoiysiyosiy adabiyotlar Tarjimachiligida ham katta yutuqlarga erishilgan. Bunda R. Abduraxdyunov, V. Rahimov, A. Shomahmudov, Tincherova kabi tarjimonlarning hissasi katta.

Tarjima amaliyotini, uning o'ziga xosliklarini, tarixini, tamoyillari, prinsip va krnuniyatlarini tarjimashunoslik fani o'rganadi, tarjimonga o'g'irish uchun asar tanlash, tillararo tafovutlar hamda asliyatga xos boshqa xususiyatlarni, milliyadabiy an'analarni hisobga olgan holda ish tutishda yordam beradi. 20-asr o'zbek

adabiyotida tarjimashunoslik maxsus fan tarmogʻi sifatida yuzaga keldi va shakllandi. Choʻlpon, Sanjar Siddiq kabi mohir tarjimonlar nafaqat bu davr tarjima adabiyotini, ayni paytda tarjimashunoslik ilmini ham boshlab berganlar, tarjima haqida maqola va risolalar bitganlar.

Oʻzbekistonda tarjimashunoslik maxsus ilm sifatida oʻtgan asrning 2 – yarmidan shakllandi. Asr oxiriga kelib, bu sohada 10 ga yaqin fan turi, 50 dan ortiq fan nomzodi yetishib chiqdi. Professor J. Sharipov tadqiqotlariga asosan adabiyotimiz tarixida tarjimaning oʻrnini koʻrsatishga bagʻishlangan boʻlsa, professor F. Salomov asosan zamonaviy tarjimashunoslik masalalari bilan shugʻullandi, tarjima jarayoniga til hamda adabiy anʼanalarning taʼsirini koʻrsatib berdi. N. Komilov esa mumtoz janrlarning oʻtmish va hozirdagi tarjimalarini tadqiq etdi.

Oʻzbek tarjimashunosligi asosan adabiy yoʻnalishda taraqqiy etgan. Tarjimaning insoniy jihatlari keyinroq — oʻzbek tiliga koʻpgina xorijiy tillardan bevosita oʻgirishga yoʻl ochilganidan soʻng rivojlana boshladi.

Tarjima va aloqa mexanik ravishda, bir tomonlama, toʻgʻrirogʻi muayyan ikki madaniyat oʻrtasidagina yuz beradigan tushuncha emas. Bu murakkab, oʻzaro, koʻp tomonlama, taʼsir va aks taʼsir xarakterida boʻlib, bir necha xalqlar yaratgan madaniyatlar, ularning tillari ishtirokida sodir boʻladi.

Xalqlar hech qachon bir-birlaridan mutlaq ajralgan holda yashahslari mumkin boʻlmaganligi singari, ularning moddiy va maʼnaviy yodgorliklari, adabiyoti va sanʼati hech qachon faqat bir milliy chegara doirasida “sof holda” saqlanib qolmagan.

Insoniyat yaratgan eng yaxshi adabiyot namunalari chegara bilmagan, goh oʻzgarib, goh qoʻshilib-chatishib ellardan-ellarga, tillardan-tillarga koʻchib yurgan. Shuning uchun bunday umuminsoniy madaniy yodgorlik boʻlib qolgan asarlarning aniq tekstologik nusxasi-aslini tiklash u yoqda tursin, baʼzan hatto ularning “vatanini” aniqlash ham mushkul boʻlib qoladi.

Eramizdan oldingi uchinchi ming yillikda, tosh davrining tugashi, metall davrining endigina boshlanishida bobillar yaratgan “Gilgomish” haqidagi, ibtidoiy moddiy madaniyat yodgorliklari, odamlar oʻrtasidagi “dagʻal” munosabatlarni aks

ettiruvchi dostonni hozirgi zamon tillariga tarjima qilish, asarda tasvirlangan hayratomuz voqealarga sidqidil “ishonish”dan hamon o‘zimizni tiya olmaymiz. “Gilgomish”dan ming yil keyin yaratilgan, qadimgi yunon mifologik va ijtimoiy voqeligini takrorlanmas bir tarzda badiiy aks ettiruvchi “Iliada” va “Odissey” dostonlarini o‘z tiliga tarjima qilish ayni millatning nimaga qodir ekanligini ko‘rsatish timsoliga aylandi. Bu kabi dostonlar (Ming bir kecha, Mahobharata, Manas, Alpomish, Ilya Muromets, Igor jangnomasi va boshqalar) dunyodagi juda ko‘p tillarga qayta-qayta tarjima qilinadi, tarjima vositasi bilan asarlarni o‘z milliy madaniyatlari hodisasiga aylantirish uchun butun umrlarini sarf qilgan tarjimonlar, zukko kishilar, aql va iste’dod egalari ko‘plab topiladi. Buyuk o‘zbek olimi Abu Rayxon Beruniy ham Gomerning “Iliada” dostonidan xabardorgina emas, undan ayrim parchalarni tarjima qilganligi ham ma’lum.

Bugungi kunda tarixiy-ilmiy ahamiyatga ega bo‘lib qolgan katta tarjima adabiyotini yaratgan adiblar nazariya sohasida hamma narsani faqat jumboq holida qoldirib ketganlar, deb hisoblash umuman to‘g‘ri emas. Ba’zan ular tarjima qilinayotgan muallif va uning ijodiga munosabat bildirganlar, tarjima qilish yo‘l-yo‘riqlari haqida fikr bayon qilganlar, baxslashganlar, asl nusxaning barcha badiiy-estetik xususiyatlarini kitobxonga mukammal yetkazish uchun o‘z tarjimalariga muqaddima, sharxlar yozganlar. Masalan, mulla Murodho‘ja shayx Sa‘diyning “Guliston” asarini o‘zbek tilida nashr qilar ekan, undagi tushunilishi qiyin bo‘lgan arabcha-forscha so‘z va tarkiblarga izoh beradi. Murodho‘ja “Sababi tarjimai “Guliston” degan muqaddima yozib, unda Sa‘diyning hayotini yoritishdan tashqari, bu asarni tarjima qilsih xususiyatlarini bayon etadi.

1557 – yilda Venetsiyada tabrizlik arman yozuvchisi Xristofor Armaniy tomonidan italyan tiliga o‘girilgan “Shox Sarandibning uch navqiron o‘g‘lonlarining qanday qilib ziyoratg‘a borg‘oni” asari Husrav Dehlaviyning “Hasht bihisht” Alisher Navoiyning “Sab‘ai sayyor” dostonlari asosida yaratiladi va bu asar yevropalik kitobxonlar orasida shuhrat topadi, shu boisdan uni ikkinchi marta nashr qiladilar. Oradan chorak asr o‘tgach, 1583 - yilda o‘sha narsaning o‘zi nemischa

tarjimada bosiladi. Endi nomi bunday o'zgarishga uchragan edi: "Sarandib shohi Ja'farning uch o'g'loni boshidan kechirgan hayratomuz sarguzashtlarning birinchi qismi g'oyat nafosat va fashohat birlan hikoya qilinmish, endilikda Bazel shahrining fuqarosi Iogann Vetsel tomonidan italyan tilidan nemischaga yangidan tarjima qilinmish". Nemis tilida bu kitob qayta-qayta nashr etilgan. 18 asrgacha 15 marta turli tillarda qayta nashr qilingan. Huddi shu matn fransuz (1719), golland (1766) tillariga o'girilgan. Bu asar ikki qismdan tashkil topgan. Birinchi qismida qanday qilib Sarandib shohi o'zining uch o'g'loni oqil va dono qilib tarbiyalagani hikoya qilinadi. Bolalar voyaga yetgach, shoh ularni hayot tajribasidan o'tkazish maqsadida sayohatga yuboradi. Ko'p sarguzashtlardan so'ng ular Bahrom Go'rning qo'liga tushadilar. Kitobning ikkinchi qismida Bahrom Go'r va Dilorom haqida hikoya qilinadi. Yevropa olimlari mazkur sarguzasht asarning muallifini aniqlay olmaydilar. Bu muammoga Professor YE.E.Bertels javob beradi. "Xristofor kitobining birinchi qismiga Amir Xisravning "Hasht Behisht" dostoni manba bo'lgan, ikkinchi qismiga Navoiyning "Sab'ai sayor" dostonidagi Bahrom va Dilorom voqeasi asos bo'la oladi. Shu tariqa A.Navoiy Yevropa mamlakatlariga tashrif buyurgan.

Tarjima tarixida qilingan ishlarning ham ijobiy, ham salbiy jihatlari zamonlar o'tishi bilan ro'yobga chiqib kelgan.

Badiiy tarjima va adabiy an'ana. Badiiy tarjimani ilmiy tavsiflash shundan iboratki, bunda so'zni so'z bilan emas, balki ma'noni ma'no bilan, ohangni ohang bilan, obrazni obraz bilan, yumorni yumor bilan berish muhim ahamiyatga egadir. "Badiiy tarjimaning boshqa turdagi tarjimalaridan farqi shundaki, so'z, jumla yoki butun bir asarni to'g'ri o'girish kifoya emas. Bunda tarjimon ham san'atkor bo'lishi lozim" Tarjimonlar o'zga milliy adabiyotlarda mavjud bo'lgan eng sara, katta ijtimoiy, adabiy-estetik va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan kitoblarni o'z tillariga ag'darishga oshiqadilar.

Badiiy tarjima, o'z navbatida, she'riy va nasriy tarjima turlariga bo'linadi. Ular ham badiiy adabiyotning janrlariga qarab she'r, dramatik asarlar, roman, qissa, hikoya va hokazo tarjima yo'nalishlariga bo'linadi. Har bir yo'nalishning yuqoridagi

ikki tur talablaridan kelib chiqib, umumiy va farqli jihatlari mavjud. Bu jihatlar asliyat mansub bo'lgan qonun-qoidalarni belgilab beradigan mezonlarga bog'liq yondashuvlar mohiyatidan kelib chiqadi.

Badiiy tarjimaning boshqa turlariga qaraganda she'riy tarjima "ko'proq" san'atdir. She'riy tarjima badiiy tarjimaning oliy navi desa bo'ladi. Nasriy asarlar tarjimasiga yozuvchilardan tashqari professional tarjimonlar ham jur'at etadilar. Ammo she'riy tarjima – bu aksariyat shoirlar, shoir-tarjimonlar ishidir. To'g'ri, ahyon-ahyonda ilgari nasriy asarlar tarjimasiga bilan tanilgan tarjimonlar yoxud olimlar ham nazm tarjimasiga qo'l urganlar. Masalan, atoqli turkolog olim Sergey Nikolaevich Ivanov Alisher Navoiyning "Lisonut-tayr" dostonini qadimgi o'zbek tilidan ruschaga tarjima qildi. Talantli tarjimon Qodir Mirmuhammedov Gomerning mashhur "Illiada"sini, atoqli yozuvchi Oybek A.S.Pushkinning "Evgeniy Onegin" she'riy romanini o'zbek tiliga o'girdilar. Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma"sidan uch jildi Hamid G'ulom, Shoislom Shomuhammedov, Jumaniyoz Jabborov, Nazarmat tarjimasiga tufayli xalqimizning qo'liga tegdi.

Badiiy tarjima nazariyasi tarjimonga aniq tamoyillar asosida harakat qilish, o'z mahoratini takomillashtirishga yordam beradi. Tarjima tarixini kuzatadigan bo'lsak, badiiy tarjimada ikki yondashuv – tilshunoslik va adabiyotshunoslik yo'nalishi mavjudligini aytib o'tishga to'g'ri keladi. Tilshunoslar tarjima qonuniyatlarini leksik, grammatik va matniy muvofiqliklar ichidan izlaydilar. Adabiyotshunoslar esa asosiy e'tiborni tarjimaning aksiologik jihatlari, ya'ni matnning g'oyaviy-estetik va badiiy fasohatiga qaratadilar. Ular uchun muhimi badiiy matnda estetik ekvivalentlikka erishishdir.

Tarjimada asliyatdagi kabi estetik ta'sirni hosil qilish, badiiy obrazni to'liq gavdalantirish ayrim hollarda tarjimonni jumla qurilishlarini o'zgartirishga, tarjimaning turli usullarini qo'llashga majbur qilishi mumkin. Biroq ekvivalentlik tamoyillarini buzishi va holatiy manzaradan uzoqlashishi mumkin emas.

Ko'p asrlik adabiy an'anaga ega bo'lgan milliy adabiyotlarning hammasida ham tarjima o'ziga munosib o'rinni ishg'ol qiladi. Binobarin, dadil aytish mumkinki,

tarjima tarixini yaratmay, tarjimaning har bir davrda qanday qonuniyatlar asosida rivojlangani, ayni milliy adabiyot taraqqiyotida qanday tarjima maktablari tashkil topganligi va bu tarjimalar jahon madaniyatini rivojlantirishda qanday ro‘l oynaganini aniqlamay turib, o‘sha milliy adabiyot tarixini to‘la, mukammal yoritish mumkin emas.

O‘zbek klassik adabiyotida ayrim badiiy-estetik hodisalar original ijodga qaraganda ertaroq, badiiy tarjima tufayli sodir bo‘lganligi ko‘zga tashlanadi. Chunonchi fors-tojik adabiyotida an‘ana tarzida shuhrat qozongan xamsachilik o‘zbek adabiyotida ilk daf‘a tarjima adabiyoti sifatida kirib keldi. Alisher Navoiyning zabardast “Xamsa”si yozulguncha Nizomiy Ganjaviyning “Panj ganj” Tarkibida “Mahzanul asror”, “Xusrav va Shirin”, “Iskandarnoma” dostonlari o‘zbek tiliga XIV asrning o‘rtalari va XV asrning boshlarida o‘girilgan edi. Bu tarjimalar o‘zbek adabiyotida xamsachilik an‘anasining qaror topishida muhim omil bo‘lganligi shubhasiz.

O‘zbek-nemis adabiy aloqalarining shakllanishi, ilk tarjima manbalari.

Dunyodagi har bir xalq o‘z odati, an‘analari va madaniyatiga ega. Ma‘naviy madaniyatning ajralmas bir qismi bo‘lgan adabiyot ham shular jumlasiga kiradi. Adabiyot – hayot ko‘zgusi ya‘ni bu xalqning orzu umidlari, o‘y hayollari va turmushdagi real voqe‘likni o‘zida aks ettirgan bebaho xazinadir. O‘zbekiston va Germaniyaning adabiy aloqalari – ikki qardosh xalqni tenglikka asoslangan serqirra aloqalarining muhim sahifalaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Adabiy va madaniy aloqalar va ularning xalqlarni yaqinlashtirishdagi roli qanday? Hech kimga sir emaski, adabiy va madaniy aloqalar – o‘z–o‘zidan xalqlarning ma‘naviy xazinasining boyishida asosiy manba bo‘lib hisoblanadi. Evropaning, jumladan olmon xalqining adabiy me‘rosini o‘rganish va tadqiq qilish biz uchun qanchalik maroqli va foydali bo‘lsa ajdodlarimizning bizga qoldirgan bebaho ma‘naviy merosi Evropaliklar uchun ham shunday ahamiyatga egadir. Bu aloqalar tarixiga nazar tashlar ekanmiz, yuqorida ta‘kidlab o‘tganimizdek, Evropada O‘rta Osiyo adabiy merosini o‘rganilishi ancha uzoq davrlarga borib taqalganining guvohi bo‘lamiz.

Oʻrta Osiyoda esa bu ishlar asosan XX asrning 20 – yillarida jadidlar tomonidan yoʻlga qoʻyildi va rivojlantirildi. Shu yillarda yashab, faoliyat koʻrsatgan Mahmudxoʻja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitratlarning bu borada olib borgan ishlari albatta diqqatga sazovar va taxsinga loyiqdir. Jumladan yuqorida taʼkidlab oʻtganimizdek, Abdurauf Fitratning “Hind ixtilochilari” asari 1923 – yil Berlinda nashr qilinishi ham bu aloqalarning rivojlanishiga muhim hissa boʻlib qoʻshildi. Agar jadidlik harakati Sobiq Sovet Ittifoqi tomonidan barham berilmaganda edi, bu borada juda koʻp keng koʻlamli ishlar amalga oshirilgan boʻlur edi. Zero, jadidlar boshqa xalqlarning ilmi, jumladan adabiy merosini oʻrganish orqali xalqimizning maʼnaviy ongi va madaniyatini yuksaltirish va shu yoʻl bilan yuksak taraqqiy etgan, ozod va obod davlat qurishni oʻz oldilariga maqsad qilib qoʻygan edilar. Oʻzbekiston Sobiq SSSR tarkibida boʻlgan davrlardagi adabiy aloqalari haqida toʻxtaladigan boʻlsak bu davrda koʻpgina nemis yozuvchilari asarlari asosan rus tilidan tarjima qilindi. Bunga misol qilib Erkin Vohidov tomonidan Iogann Wolfgang Gyotening “Faust” asarini oʻzbek tiliga tarjima qilinganligini koʻrsatishimiz mumkin.

Oʻzbekiston istiqloлга erishgandan soʻng ikki davlat oʻrtasidagi adabiy va madaniy aloqalar yana ham yuqori rivojlanish bosqichiga koʻtarildi. Istiqloл yillarida tarjimonlar tomonidan olmon adabiyoti yetuk vakillarining durdona asarlari oʻzbek tiliga tarjima qilindi. Jumladan, tarjimon Mirzaali Akbarov tomonidan mashhur olmon yozuvchisi Xermann Xessening “Choʻl boʻrisi” (Der Steppenwolf) asarini oʻzbek tiliga tarjima qilishi ham ikki xalq adabiy aloqalari tarixidagi muhim voqea hisoblanadi. Bu asarning oʻzbek tiliga tarjima qilinishi olmoniyalik mutaxassislar tomonidan juda katta xursandchilik bilan qabul qilindi. Jumladan Germaniyaning Oʻzbekistondagi elchixonasida xizmat qiluvchi mutaxassis (attashe) Raban Richter asar tarjimasini haqida quyidagi fikrlarni bildirib oʻtdi: “Asarning xalqaro miqyosda qabul qilinishi hamda olamshumul ahamiyati nuqtai nazaridan uning oʻzbek tiliga ilk bor tarjima etilishi oʻziga xos madaniy voqeadir: birinchidan, oʻzbek kitobxonlari uchun nafaqat olmon adabiyoti, balki jahon adabiyotiga ham mansub mumtoz

asarlardan biri bilan oshno bo‘lish, qolaversa Xermann Xessening ruhiy ma’naviy dunyosi, shuningdek, uning ijodi bilan yaqindan tanishish imkoni tug‘ildi.

Yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, Evropaliklarning qolaversa Olmoniyaliklarning O‘rta Osiyoga, uning madaniyatiga bo‘lgan qiziqishini ortishida Amir Temur shaxsiyatining tutgan o‘rni ham kattadir. Chunki butun Evropa Amir Temurni usmoniylar Turkiyasi istilosidan qit’ani saqlab qola olgan xaloskor sifatida biladi. Shu sababli Amir Temur shaxsiyatini o‘rganishga bo‘lgan intilish va harakatlar hozirgi kunda ham davom etib kelmoqda. Jumladan 1996 yil 27-29 /IX/ kunlarida Samarqand shahrida Konrad Adenauer va Samarqand shahar hokimiyati homiyligida o‘tkazilgan va “Amir Temur: shaxsini zamondoshlari tomonidan baholanishi va faoliyatining mustaqil O‘zbekiston uchun ahamiyati” deb nomlangan xalqaro simpoziumda nafaqat Temur va Temuriylar davrining siyosiy hayoti balki bu davrdagi adabiyot, madaniyat va san’at bo‘yicha tadqiqot natijalari e’lon qilindi. Ushbu simpoziumning o‘tkazilgan boshqa xalqaro simpoziumlardan alohida ajralib turadigan farqi shundaki, ushbu tadbirda butun dunyoga mashhur Xirotdagi Boysung‘ur Mirzo tomonidan tashkil etilgan xattotlik maktabi haqida ma’lumotlar e’lon qilindi. Zero ushbu maktabda ko‘chirilgan asarlar Evropada katta qiziqish bilan o‘rganilgan va qadrlangan. Chunonchi, simpozium qatnashchisi – Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi Sankt-Peterburg universiteti fors bo‘limi mudiri professor Akimushkin o‘zining “Boysung‘ur Mirzo – san’at homiysi, siyosatchi va jangchi” nomli ma’ruzasida quyidagi ma’lumotlarni keltiradi: Amir Temurning nabirasi, Shohruh Mirzo va Gavharshod og‘aning 3 - o‘g‘li G‘iyosiddin Boysung‘ur Mirzoning shaxsi (15.07.1397 – 19.12.1433) mahalliy sharqshunoslarda qiziqish uyg‘otmagan, ular o‘zlarining tadqiqotlarida Boysung‘ur mirzoga unchalik e’tibor qilmaganlar. Biroq Temuriylar avlodining ikkinchi vakili bo‘lmish bu serg‘ayrat va qobiliyatli insonning XV asrning 1 – yarmida Eron madaniyati, qolaversa o‘rta asr sharq madaniyati tarixiga qo‘shgan xissasi shunday ahamiyatli va yorqinki, mumtoz fors adabiyoti va o‘rta asrlar madaniyati va san’atiga tarixchilar e’tibor bermasliklari mumkin emas edi va ular Boysung‘ur faoliyatining aynan shu qirrasiga murojaat

qilganlar. Taxminan 823/1420 yilda Boysung‘ur Mirzo saroy qoshida kutubxona tashkil qildi va keyinchalik uni kengaytirdi. O‘sha vaqtlarning andozalari bo‘yicha bu kutubxona juda ulug‘ joy bo‘lib, u aynan Temurga xos ko‘lamda tashkil qilingan edi. Bu erda faoliyat ko‘rsatgan ustalardan 17 xil ro‘yxat bizgacha etib kelgan va ular dunyoning turli mamlakatlarida saqlanmoqda. Shunisi ma‘lumki, XV asr 20 – yillarining oxirlarida bu yerda 5 ta xattot, 2 ta miniatyurachi va naqsh uslubini maxsus ishlab chiqadigan 2 ta usta, hammasi bo‘lib 25 kishi ishlagan. Simpoziumning boshqa ishtirokchilari ham Temur va temuriylar davri san‘ati va adabiyoti haqida qimmatli ma‘lumotlarni berdilar. 1997 yil Toshkentda xalqaro simpozium haqidagi kitob nashr qilindi.

Bundan tashqari istiqlol yillarida adabiy aloqalarning rivojiga muhim xissa bo‘lib qo‘shilgan voqealardan biri shubhasiz Uchqun Nazarovning “Chayon yili” (das Jahr des Skorpions) asarining Ingeborg Baldauf xonim tomonidan olmon tiliga o‘girilishi va nashr qilinishi bo‘ldi. Asar Olmon kitobxonlari tomonidan juda iliq qarshi olindi. Bu asar orqali Olmon kitobxonlari o‘zlari uchun o‘zbek xalqining turmush tarzi, madaniyati, urf-odatlarini, mentaliteti haqida yangi ma‘lumotlarga ega bo‘ldilar. Yuqorida keltirgan misolimizning o‘zi ham xalqlarning yaqinlashuvida adabiy aloqalarning roli qanchalar muhim ekanligining isbotidir. Asar muallifi Uchqun Nazarov Olmoniyaga taklif qilindi va ushbu kitobning olmon tiliga nashr qilinganligiga bag‘ishlab matbuot anjumani o‘tkazildi.

Jahon hamjamiyatida o‘zining munosib o‘rniga ega bo‘lib borayotgan mustaqil vatanimiz boshqa aloqalar bilan bir qatorda ilmiy aloqalarni ham rivojlantirishga alohida e‘tiborini qaratmoqda. Har tomonlama rivojlangan davlatni shakllantirish uchun jahon davlatlarining davlatchilik sohasidagi tajribalarini o‘rganish juda ham muhim va zarur. Shu maqsadda O‘zbekiston Davlat va jamiyat qurilishi Akademiyasi, Fransiya Respublikasining O‘zbekistondagi elchixonasi va Gyote instituti hamkorligida olmon-fransuz seminari tashkil qilindi. Seminar quyidagi mavzularni o‘zida qamrab olgan edi.

Yana shu o‘rinda keyingi 20 – 30 yil ichida olmon tadqiqotchilari tomonidan Sharq adabiyotini o‘rganish bo‘yicha olib borilgan ishlarga ham to‘xtalib o‘tmoqchimiz. Jahon adabiyoti jurnalining 1998 – yil fevral oyiga bag‘ishlangan sonida filologiya fanlari nomzodi dotsent Shavkat Karimov tomonidan e‘lon qilingan “E’tirof va e’tiqod.” Adabiyotimiz nemis tadqiqotchisi talqinida nomli maqolada bu haqda quyidagi ma’lumotlar keltirilgan: Keyingi 20 – 30 yil ichida Germaniyada o‘zbek adabiyotini o‘rganishga bag‘ishlangan bir qator tadqiqotlar e‘lon qilishdi. Ularning bir qismi Sobiq Sovet andozasi qolipidagi yozuvchilar yozgan “shaklan milliy mazmunan sotsialistik” asarlar tadqiq etilganini ko‘ramiz.

O‘quv – metodik topshiriqlar:

1. Tarjima nazariyasining tarixi haqida fikrlaringizni bayon qiling.
2. Tarjimonlar o‘z mushohadalarini tarjimalarida qanday gavdalantirishlari kerak?
3. Eramizdan oldingi davrlarni takroklanmas bir tarzda badiiy ravishda aks ettiruvchi qanday dostonlarni bilasiz?
4. Ilk tarjima manbalari haqida, tariximiz xazinalari bo‘lmish asarlar, dostonlar, balladalarining tarjima tarixi haqida qisqacha ma’lumot bering.
5. O‘zbek – nemis tarjima adabiy aloqalari qay yo‘sinda jadal rivojlana boshladi?

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.A. Abduvaliyev, M.M. Yaqubova ”Tarjima nazariyasi” – Andijon -2017.
2. I. G‘afurov, O. Mo‘minov, N. Qambarova ”Tarjima nazariyasi”, ”Tafakkur bo‘stoni” Toshkent – 2012.

3. FANNING PREDMETI, USLUB VA METODLARI

Tarjima turli xalqlar o‘rtasidagi do‘stlik, qardoshlik va hamkorlik manfaatlariga, ular o‘rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy va adabiy aloqalarning kengayishiga xizmat qiluvchi vositadir.

Tarjima tushuncha sifatida quyidagilarni ifodalaydi:

-Ilmiy-amaliy jarayon

-Ilmiy-amaliy jarayon natijasi (buyuk adiblar asarlari tarjimasi)

-Tarjima – fan, o‘quv predmeti

Tarjima nazariyasi tarjimaning keng jonli amaliyoti bilan bog‘liq bo‘lgan qarashlar, nuqtai nazarlar, kuzatishlar, rang-barang tajribalarni ilmiy-tanqidiy o‘rganadi, tarjima qoidalari va tamoillarini, ularning chegaralari, me‘yorlarini bayon qiladi.

Tarjima ilmiy-nazariy o‘ganish ob‘yekti bo‘lishi zarur. Unda tahlil va uyg‘unlashtirish jarayoniga, matnda nimaga ahamiyat berish lozimligiga, qanday axborot zarurligi va maqsadga erishish uchun nimalarga e‘tibor qilishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Tarjima murakkab jarayon bo‘lib, tilshunoslik, psixologiya, madaniyat, adabiy jarayon va boshqa omillarni o‘z ishiga oladi.

Tarjima nutqning bir turi sifatida tilshunoslik nuqtai nazaridan qarab o‘giriladi, ya’ni tarjima jarayoni bu bir tilagi matnni ikkinchi bir tilga ag‘darish – transformatsiya qilish demakdir. Mana shu har xil bajariladigan o‘zaro ikki til o‘rtasidagi ishlar, tilshunoslik nuqtai nazaridan tarjima jarayoni deb aytamiz.

Shunday qilib, “tarjima”ni o‘ziga xos transformatsiyalarning bir turi deb qarash mumkin. Bundan kelib chiqadiki, tarjima nazariyasi predmeti bo‘lib tillararo transformatsiyalarga, ya’ni tarjima jarayoniga bo‘lgan ilmiy qarashlarning o‘rganilishi yoritilishi sanalsa, uning ob‘yekti bo‘lib esa mavjud tarjimalar xizmat qiladi.

Tarjima qilinayotganda 2 ta matn bilan ish ko‘riladi, shundan biri ikkinchisiga bog‘liq bo‘lmagan holda yaratilgan bo‘lib, manba matn vasifasini bajaradi, ikkinchisi esa bir qancha amallar, tillararo transformatsiyalar orqali bir matn asosida

yaratiladi. Birinchi matn original teksti deb atalsa, ikkinchisi tarjima teksti deb yuritiladi. Original matn yozilgan til manba til (source language) deb ataladi. Original tekst ag‘darilayotgan til esa tarjima tili deb yuritiladi (target language).

Chet til – bu xorijiy mamlakat tilidir. Respublikamizda G‘arbiy Yevropa (ingliz, ispan, nemis, fransuz) tillari va Sharq (arab, turk, fors, xitoy, hind) tillari o‘qitilib kelinmoqda. Bu tillar ta‘lim muassalarining o‘quv rejalaridan o‘rin olgan. Uchala tilni o‘qitish jarayoni turlicha kechadi. Ona tili va ikkinchi til tabiiy vaziyatda, chet til esa sun‘iy muhitda o‘rganiladi. Chet tildagi muloqot, asosan, darsda muallim rahbarligida kechadi. Uchala til orasida chet tilni o‘rganish va o‘rgatish muayyan jihatlari bilan keskin farq qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, tegishli chet til o‘qitish texnologiyasini qo‘llashni taqozo etadi. Chet til muallimi metodika fani yutuqlarini puxta o‘zlashtirish orqali o‘quvchi –talabanning to‘plagan til tajribasi me‘yorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtirishga erishadi. Chet tillarni samarali o‘rgatish uning metodikasini bilishni taqozo etadi. Chet tillarni o‘rganish va o‘rgatish ko‘p jihatdan chet til o‘qitish metodikasi masalalarini nazariy tomondan ishlab chiqilishiga va nazariyaning amalda ijodiy qo‘llanilishiga bog‘liqdir.

Dunyo xalqlari bilan manaviy muloqotni taminlovchi muhim vosita bu tarjima hisoblanadi. Zamonlar o‘tishi bilan tarjimaga bo‘lgan talablar yangilana borsada, ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san‘ati ekanligi o‘zgarmasdan qoladi. Tarjimaning ko‘lami va taraqqiyoti har bir xalqning ma‘rifiy darajasiga va manaviy saviyasiga bog‘liq va o‘z navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali ta‘sir etadi.

Tarjimoshunoslikning rivojlanishi va nazariyasi shakllanishida taniqli tilshunos va tarjimashunos olimlar V.Komissarov, A.Fyodorov, L.Barhudarov, Ya.Retsker, F.Salomov, Q.Musayev, Yu.Nayda, J.Ketford va boshqalar katta hissa qoshdi.

O‘zbek tarjimashunosligida Gaybulla as-Salomni o‘rni katta bolib, “Maqol, matal va ideomalar tarjimasi”, “Badiiy tarjimaning leksik-frazeologik masalalari”, “Rus tilidan o‘zbek tiliga maqol-matallar tarjimasi” kabi risolalari, shuningdek “Til

va tarjima” (1964) nomli monografiyasi professorning dastlabki ishlari bolsada tarjimashunoslikda tub o‘zgarish yasadi.

Bugungi kunda XXI asrning zamonaviy tarjimashunosligiga ko‘plab o‘zbek tarjimon va lingvistlari o‘z hissalarini qo‘shib kelishmoqda. Bulardan Xurshid Davron, Muhammad Ali, Ibrohim Gafurov, Qudratxon Musayev, Abduzuxur Abduazizov, Najmiddin Komilov, Begoyim Xolbekovalarni misol keltirishimiz mumkin.

Bundan tashqari, Malkolm Marsh shunday deydi: “Tarjima – bu tushunish va ifodalashni o‘z ichiga oluvchi ikki qismli mashg‘ulotdir. Tushunish manolarni turli darajada idrok etish va shuningdek matn mazmun sohasi bilan tanish bo‘lish uchun asliyat tili bo‘yicha chuqur bilimni talab etadi. Ifoda etish asliyat tilida tushunilgan narsani tarjima tilida iloji boricha aniq va ishonchli usulda hamda bir vaqtning o‘zida asliyat tilidagi uslubni saqlab qolgan holatda qayta yaratish qobiliyatidir”.

Yuqoridagi tariflardan ko‘rinib turibdiki, tarjima murakkab jarayon bo‘lib, tarjimon yuksak mahorat va chuqur bilim salohiyatiga ega bo‘lishi lozim. Tilni bilishning o‘zi badiiy asar tarjimasi bilan shug‘ullanish uchun yetarli emas.

Katford tarjimini kolami (extent), darajasi (level) va safi (rank) ga ko‘ra turlarga ajratadi. Kolamiga (extent) kora: to‘liq (full) va qisman (partial); darajasiga (level) ko‘ra: umumiy (total) va cheklangan (restricted); ranks (rank-bound vs unbounded translation) tarjima turlariga ajratadi.

To‘liq tarjimada (full translation) butun matn tarjima jarayoniga jalb etiladi va asliyat tilidagi hamma qism tarjima tilidagi material bilan almashtiriladi.

Qisman tarjimada (partial translation), asliyat tilidagi ba’zi qismlar tarjima qilinmasdan qoldiriladi, ular shunchaki tarjima tiliga o‘tkaziladi va kiritiladi. Bu tarjima turidan asosan “tarjima qilinmaydigan birliklar” bo‘lganida yoki asliyat tilidagi mahalliy bo‘yoqdorlikni saqlab qolish uchun foydalaniladi.

Yuqoridagi turlardan farqli o‘laroq, umumiy tarjima (Total Translation) asliyat tilidagi matnning barcha til birliklari tarjima tilidagilari bilan almashtiriladi. Ammo

cheklangan tarjima – asliyat tilidagi matn materialining faqatgina bitta birligi - fonetik, grafik, grammatik yoki leksik - tarjima tiliga o‘girilishi bilan farqlnadi.

Uchinchi tarjima turi grammatik (yoki fonetik) ierarxiyadagi darajalar bilan bog‘liq. Katford tarjimaning bu turini ikki kichik guruhga ajratadi: rank-bound translation va unbounded translation.

Rank-bound translation umumiy tarjimada yuzaga keladi, biroq u tarjima tilidagi ekvivalentlarni tanlashda grammatik birliklar ierarxiyasidagi bir daraja – ko‘pincha so‘z yoki morfema darajasida chegaralangan bo‘ladi. Bunga zid ravishda, tarjima tilidagi ekvivalentlar cheklanmagan tarjimada (unbounded translation) erkin pastdan yuqoriga siljishi mumkin.

Bulardan tashqari, Katford tarjimaning mashhur uchta turi: so‘zma-so‘z tarjima (word-for-word translation), erkin tarjima (free translation) va literal translation turlarini ham tanishtirgan. U ushbu tarjima turlariga quyidagicha tarif beradi:

“Word-for-word translation generally means what it says: i.e. is essentially rank-bound at word-rank (but may include some morphemes-morphemes equivalences). Free translation is always unbounded—equivalences shunt up and down the rank scale, but tends to be at the higher ranks—sometimes between larger units than the sentence.

Literal translation is between word-for-word translation and free translation. It may start, as it were, from a word-for-word translation, but make changes in conformity with TL grammar (e.g. inserting additional word, changing structure at any rank, etc.); this may make it a group-group or clause-clause translation”.

Sozma-soz tarjima asosan asliyat va tarjima tilidagi grammatik struktura bir xil bolganida qollaniladi. Sababi bunaqa vaziyatlarda grammatik o‘zgarish yuz bermaydi.

Tarjima jarayonida biror matnni bir tildan ikkinchi tilga o‘girar ekanmiz, matndagi ikki jihatga alohida e‘tibor berish kerak. Bular shakl va ma‘no. Larson “Meaning based translation” asarida quyidagi fikrlarni bildiradi: “Because a given

text has both form and meaning, there are two main kinds of translations. One is form-based and the other is meaning-based”.

Shaklga asoslangan tarjima asliyat tilidagi shaklga mos bo‘lishga harakat qiladi va so‘zma-so‘z tarjima (literary translation) nomi bilan ma’lum. Manoga asoslangan tarjima asliyat tilidagi matnning ma’nosini tarjima tilida tabiiy shakllarda yetkazish uchun barcha harakatlarni amalga oshiradi. Bunday tarjima idiomatik tarjima (idiomatic translation) deb ataladi. Buni yana shunday ifodalashimiz mumkinki, so‘zma-so‘z tarjima (literal translation) asliyat tilidagi shaklni moslashtirishga urinsa, idiomatik tarjima (idiomatic translation) asliyat tilidagi ma’noni ifodalashga urinadi.

So‘zma - so‘z tarjima – asliyat tilining strukturasi ko‘zgusi bo‘lib, tarjimani tushunishni qiyinlashtiradi va asl ma’noni buzib ko‘rsatishi mumkin.

Ideomatik tarjima – tarjima tili strukturasi amal qiladi va asl manoni tarjima tilida tabiiy usulda ifodalaydi.

Erkin tarjima – koproq tarjima tili strukturasi amal qiladi, asl manbaning ba’zi qismlari o‘zgartirilishi yoki buzilishi mumkin.

Uslublar, til vositalarining nutqda ishlatilish yo‘llari, fonetik, lug‘aviy, frazeologik va grammatik birliklarning qo‘llanish xususiyatlari tilshunoslik fanining uslubiyat bo‘limida o‘rganiladi. Uslub orqali so‘zlovchi shaxs-kimsa, narsa-buyumlarga, atrofda ro‘y berayotgan voqea-hodisalarga o‘z munosabatini bildiradi. O‘zbek adabiy tilida quyidagi asosiy nutq uslublari bor:

- a)so‘zlashuv uslubi;
- b)badiiy uslub;
- c)rasmiy uslub;
- d)ommabop (publitsistik) uslub;
- e)ilmiy uslub.

O‘z navbatida ijtimoiy-siyosiy uslubni publitsistik uslub deyish mumkin. Fanda voqelikning o‘quvchiga obrazli, estetik jihatdan ta’sir etuvchi uslub badiiy uslub deyiladi. Bu uslubda hissiy-ekspressivlikni ifodalovchi holatlar ko‘p uchraydi. Shu

bilan bir qatorda, ommabop (publitsistik) uslubda ham bunday til birliklaridan samarali foydalaniladi. Ommabop uslub aslida tashviqot-targ'ibot ishlarini olib borishda qo'llaniladi. Soddalik, tushunarlik, ta'sirchanlik, adabiy til me'yorlariga rioya qilish ommabop uslubning asosiy belgilaridan hisoblanadi. Unda ijtimoiy-siyosiy so'zlar va so'z birikmalaridan faol foydalaniladi. Bundan tashqari, nutq ta'sirchan bo'lishi uchun shunga xizmat qiladigan so'z va birikmalar, maqol, matal va hikmatli so'zlar ham ko'p ishlatiladi.

Taniqli tarjimashunos G'. Salomov uslubga quyidagicha ta'rif bergan: «Uslub badiiy asarning umumiy jarangosi va koloriti, obrazni tahlil qilish usuli, sanpatkorning voqelikka bo'lgan munosabati, printsipidir. Bular badiiy jarayonning yakunlovchi bosqichida shaklning asosiy tomonlarini yaxlit aks ettiruvchi xususiyat sifatida asarda zohir bo'ladi. Uslub yozuvchi ijodining uning asarlarida takrorlanib turadigan asosiy, tipik g'oyaviy-badiiy xususiyatlari majmuidir. Yozuvchining dunyoqarashi va u yaratgan asarlarning mazmuniga aloqador asosiy g'oyalar, muallif ko'proq tasvirlagan syujet va xarakterlar silsilasi, sanpatkor ijodida tez-tez uchrab turadigan badiiy tasvir vositalari, o'ziga xos tili uning individual uslubini tashkil etadi».

Asar yaratishda yoki uni boshqa bir tilga tarjima qilishda uslub alohida ahamiyat kasb etadi. Bu borada shuni ta'kidlash lozimki, badiiy asar uslubi bilan ijtimoiy-siyosiy asar uslubi tabiiyki bir-biridan farq qiladi. Bu jihat asarni bir tildan ikkinchisiga o'girishda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Badiiy tarjimada asosiy muddao asliyat matnining ta'sir kuchini boshqa tilda ham qayta tiklash bo'lsa, ijtimoiy-siyosiy asarlar tarjimasida matndan anglashilgan ma'noni to'la-to'kis aks ettirish bosh maqsad qilib olinadi. Boshqacha aytganda, badiiy tarjimada - asliyat ohangi, uning badiiy tarovati, ijtimoiy-siyosiy asarlar tarjimasida - falsafiy ma'no asosiy tarjima birligi hisoblanadi. Lekin ularning har ikkala tarjimasida ham mutarjimdan ijodiy mahorat talab qilinadi. Yahni uslubiyatdan qat'iy nazar qanday matn bo'lmasin asliyatdagi fikr to'la-to'kis tarjima qilinayotgan tilda o'z aksini topishi zarur.

Birinchidan, badiiy asar ijodkori uslubini tarjimada qayta yaratish - bu asarda ijodkor qoʻllagan tasviriy vositalar - timsoliy ifodalar, mubolagʻa, oʻxshatishlar va boʻyoqdorlikning tarjimada aks etishidir. Ijtimoiy-siyosiy asar muallifi uslubini tarjimada qayta yaratishda publitsistik uslubga xos boʻlgan xususiyatlarga alohida eʼtibor qaratgan holda ish yuritiladi. Bunday adabiyotlar tarjimasi borasida uslubshunos T. Qurbonov dissertatsiyasida muayyan fikrlar bildirilgan.

Unda muallif publitsistik uslubning eng muhim xususiyatlarini sanaydi. Ulardan ayrimlariga toʻxtalib oʻtamiz:

1. Ijtimoiy-siyosiy munosabatni ifodalash. Bunda operativlik, ijtimoiy hayotda sodir boʻlayotgan voqea-hodisalarni qisqa bayon qilib berish lozim boʻladi. Publitsistika - bu publitsist bilan oʻquvchi oʻrtasidagi ochiq muloqotdir. Publitsistik uslubning asosiy maqsadi keng ommaga gʻoyaviy taʼsir oʻtkazish, ularda ijtimoiy-siyosiy dunyoqarashni shakllantirish va oʻz qilayotgan ishlariga ishonch bilan kirishishlariga yordam berishdir.
2. Publitsistik uslubda aniqlik, loʻndalik, amaliy nutqqa xos sintaksis, qattiyat va hayotiylik ustuvor boʻladi.
3. Axborotni tezkorlik bilan yetkazish uchun publitsistik uslubda til lahjalaridan, arxaizm va istorizmlardan kamroq foydalaniladi. Unda bugungi kun muammolari ustuvor boʻladi. Masalan, «kuch» soʻzini oladigan boʻlsak, ilmiy uslubda ushbu soʻzning jismoniy xususiyatlari koʻrsatilishi mumkin. Ammo publitsistik atama sifatida bu soʻzlar - progressiv kuch, yot kuch, qora kuch kabi birikmalar tarkibida qoʻllanilishi mumkin. Publitsistik uslubda ijtimoiy-siyosiy atamalar, birikmalar va muayyan qoʻlidagi soʻzlardan keng foydalaniladi. Masalan, umumxalq, hamkorlik, qurolsizlanish, milliy mustaqillik, sovuq urush, koinotni oʻzlashtirish, siyosiy demonstratsiya, ishlab chiqarish ilgʻorlari kabilar.
4. Loʻndalik, masalani aniq qilib qoʻyish, soʻzamollik publitsistik uslubga xos boʻlgan xususiyatlardir.
5. Publitsistik uslubdagi gaplar asosan ritorik xarakterga ega boʻlib, unda sodda gaplardan koʻproq foydalaniladi.

6. Publitsistik uslub rasmiy ish uslubiga juda yaqin keladi.

7. Publitsistik uslubda faktlar birinchi shaxs tomonidan gapiriladi. Badiiy uslubda esa bu vazifa ko'proq uchinchi shaxsga havola etiladi. Badiiy asardagi avtor nutqi muallifning shaxsiy nutqi bo'lmaydi.

Publitsistik uslubda quyidagi sifatlash va epitetlar keng qo'llaniladi: munosib (ulush), tarixiy (o'zgarish, voqealar), har tomonlama (munosabat, taraqqiyot), muhim (davr, bosqich), fidokorona (mehnat), ulkan, buyuk (inshoot, ishlar) va boshqalar. Bundan tashqari, publitsistik uslubda quyidagicha tantanavor so'zlar ham keng qo'llaniladi: ijodkor yoshlar, muhtasham, ulug'vor, zafar quchmoq, bukilmas iroda, barkamollik, shijoatkorlik va boshqalar. Shu bilan bir qatorda, bunday uslubda salbiy bo'yoqqa ega bo'lgan hissiy nutqqa xos jinoyatchilar to'dasi, talon-taroj, o'g'rilik, qotillik, tekinxo'rlik, eskilik sarqitlari, surbetlik va boshqalar kabi so'zlar ham qo'llaniladi.

Publitsistik uslubning lisoniy tarkibi quyidagi qatlamlarni o'z ichiga oladi:

1. Mafkuraviy (kontse'tual) leksika.

2. Hissiy – eks'ressiv bo'yoqli leksika:

a) ijobiy bo'yoqli so'zlar;

b) salbiy bo'yoqli so'zlar;

c) modallik xususiyatiga ega bo'lgan so'zlar.

3. Hissiy – eksressiv bo'yoqqa ega bo'lgan leksik neytral so'zlar.

Mustaqillik davri ijtimoiy-siyosiy atamaları, yahni publitsistik uslubga xos mafkuraviy leksika avvalgilardan jiddiy farq qiladi. Sho'ro davri publitsistikasida «sovet», «sotsializm», «sotsialistik», «kommunistik» kabilar asosiy ideologik atamalar bo'lgan bo'lsa, hozir «mustaqillik», «ozodlik», «milliy g'oya», «milliy mafkura», «vatanparvarlik», «barqarorlik», «insonparvarlik», «internet», «istiqlol», «ko'p partiyaviylik», «ma'naviyat», «ma'rifat», «Oliy Majlis», «parlament», «referendum», «Senat», «tolerantlik», «qadriyatlar» kabi atamalar keng qo'llanilmoqda. Avvallari keng qo'llanilgan mafkuraviy leksika o'rniga hozirgi kunda mustaqillik mafkurasini ifodalovchi so'zlar ishlatiladi.

O‘zbek tilshunosligida publitsistikaning shakllanishi va rivoji borasida tadqiqot olib borgan Donoxon Ne‘matova o‘zining «Cho‘lpon publitsistik asarlarining lingvistik tahlili» mavzudagi nomzodlik dissertatsiyasida o‘zbek publitsistikasi haqida muayyan fikrlar bildirgan.

I. A. Karimov o'zining «O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida hozirgi zamon publitsistikasi va shu soha mutaxassislari oldidagi vazifalar haqida shunday yozadi: «Haqiqatan ham, respublikadagi yangi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy shart-sharoitlar ommaviy axborot vositalari oldiga mutlaqo yangi, shu paytgacha notanish bo‘lgan vazifalarni qo‘ymoqda». O‘zbek publitsistikasi haqida tadqiqot olib borgan Donoxon Ne‘matova -ushbu vazifa ommaviy axborot vositalarining juda kuchli, ta’sirchan tarkibiy qismi bo‘lgan publitsistik asarlar oldiga muhim talablar qo‘yadi, deb ta’kidlaydi. Shu bilan bir qatorda olim publitsistik asarlar ta’sirchanligini, omma ongiga tez yetib borishini bunday asarlarning asosiy xarakterli tomoni, deb hisoblaydi.

Uslublar ichida ommaviy (publitsistik) uslub o‘ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Ommaviy axborot vositalaridagi maqolalar, mahruzalar va shu sohada yaratilgan asarlar publitsistik uslubda yoziladi.

Uslublar o‘ziga xos lug‘ati, turg‘un birikmalari, jumla va sintaktik qurilmalari, bundan tashqari, ekspressiv xususiyatlariga ko‘ra bir-birlaridan ajralib turadi. Shunga ko‘ra uslublar tarjimada o‘zining muqobili yordamida aks ettirilishi kerak bo‘ladi. Birini ikkinchisi bilan o‘zgartirish yoki almashtirish tarjimada noaniqlik yoki g‘alizlik keltirib chiqaradi. Masalan: Islom Karimovning O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari asarida hozirgi zamonga, mustaqillik mafkurasiga xos atama va so‘zlardan foydalanilgan. Bundan tashqari, muallif uslubida lo‘ndalik, aniqlik yaqqol ko‘zga tashlanib turadi. Yana bir e’tiborli tomoni shundaki, asarda hissiy-ekspressivlikni ifodalovchi vositalardan ham o‘rinli foydalanilgan.

Darhaqiqat, ijtimoiy-siyosiy asarlar tarjimasi borasida aniqlik, loʻndalik, eng asosiysi, maʼno ustuvorligi birinchi oʻrinda turar ekan, albatta, tarjimon bu talablarga javob berish uchun, avvalo, tarjima predmetini chuqur oʻrgangan boʻlishi kerak. Bu borada Gʻ. Salomov oʻzining «Tarjima tashvishlari» risolasida quyidagi fikrlarni bildiradi: «Tarjima qilish uchun soʻzlarning asosiy lugʻaviy mazmuni – yu tilning grammatik qoidalarini bilishning oʻzi kifoya emas. Buning uchun tilni his etish lozim. Tilning ana shunday «hissiy» tomonlaridan biri muayyan asarda avtor tilning qaysi qatlamlaridan, qanday, ne yoʻsinda foydalanganida oʻz ifodasini topadi. Bu esa uslub bilan bogʻliq».

I. A. Karimovning notiqlik madaniyati va asarlaridagi oʻziga xos uslubi toʻgʻrisida ilk bor Baxtiyor Omonov oʻzining «Siyosiy yetakchi nutq madaniyatining jamiyatni demokratlashtirish jarayonlariga taʼsiri» mavzusidagi dissertatsiyasida munosabat bildirdi. Unda Islom Abdugʻanievich Karimov uslubiga xos quyidagi sifatlar koʻrsatib oʻtilgan:

- Nutqning ommaviyligi.
- Nutqning taʼsirchanligi.
- Nutqning jonliligi.
- Yetakchi bilan omma birligini namoyon etadigan hodisa boʻlganligi.

Bizningcha, I. A. Karimov publitsistik nutqidagi oʻziga xoslikni belgilovchi bir qator omillar mavjud boʻlib, asosiylari sifatida quyidagilarni sanash mumkin:

- 1) muallifning oʻz fikrlarini ifodalashda loʻndalikka, soddalikka intilishi;
- 2) tilning ifoda vositalaridan oʻz oʻrnida unumli foydalanishi;
- 3) tilning eng jozibali qatlami-maqol, matal va frazeologik birliklardan mohirona foydalana bilishi;
- 4) nutqning sodda va ravonligi;
- 5) muallifning yetuk siyosatshunos olim sifatida namoyon boʻlishi.

Badiiy asar muallifidan farqli ravishda, publitsist yozuvchi, avvalo, oʻz nutqini keng omma, shuningdek oddiy xalq uchun moslashtirishi, muvofiqlashtirishi kerak boʻladi. Shunga koʻra birinchidan, nutqda soddalikka intilishi, ikkinchidan, nutqni

jonli muloqot shaklida olib borishi, uchinchidan, o‘zi ifodalamoqchi bo‘lgan fikrini yetkazishda, ommaga ta’sir ko‘rsatishda til imkoniyatlaridan faol foydalanishga erishishi taqozo qilinadi. Demak, bularning barchasi publitsist - yozuvchi tilning ifoda uslublaridan, til vositalaridan mohirona foydalana bilishini taqozo qiladi. Prezidentimiz tomonidan yozilgan asarlarni shu jihatdan kuzatadigan bo‘lsak, uning tilimiz imkoniyatlaridan mohirona foydalanganligidan tashqari, mustaqillik davriga xos bo‘lgan ko‘plab ijtimoiy-siyosiy sohaga oid terminlar qo‘llaganligi, shu soha terminologiyasini rivojlantirib, yangi so‘z va so‘z birikmalarini iste’molga olib kirganligining guvohi bo‘lamiz. Bu borada publitsist - yozuvchi o‘z maqsadiga erishish uchun tilning ifoda vositalari - metafora, metonimiya, kinoya, o‘xshatish, sifatlash, tasviriy ifoda kabilardan unumli foydalangan.

O‘quv – metodik topshiriqlar:

1. Tarjima fanining tushinchasi deganda nimalarni misol tariqasida ayta olamiz?
2. Katford tarjima qanday turlarni o‘z ichiga qamrab oladi?
3. Tarjima nazariyasi faning uslublari haqida to‘xtalib o‘ting.
4. Publitsistik uslub haqida nimalar bilasiz?
5. O‘zbek tilshunosligida publitsistikaning shakillanishi haqidagi fikrlaringizni bayon qiling.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hamroyev M. O‘zbek tili, -T.: 2007. -B.143.
SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 I ISSUE 2 I 2021 ISSN: 2181-1601
2. Salomov G‘. «Tarjima tashvishlari», G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va sanhat nashriyoti, -T.:1983, -B.16
3. Myeliyev S. Tarjima va falsafiy mahno, Tarjima sanhati, maqolalar to‘plami, 5 kitob, -T.: 1980, -B. 252.
4. Qurbonov T. ”Publitsisticheskiy stilg sovremennogo uzbekskogo yazqka”, diss.

- na soiskanie uchongy stepeni kan. fil. nauk. Sam. 1987.
5. Abdullayev M., Abdullaeva M. va boshqalar, Mustaqillik. Izohli ilmiy-ommabop lugʻat, toʻldirilgan uchinchi nashri,- T.: «Sharq», 2006. -B. 528.
 6. Nehmatova D., «Choʻlpon publitsistik asarlarining lingvistik tahlili», filologiya fanlari nom. diss., - T.: 2004, -B.145.
 7. Karimov I. Oʻzbekiston XXI asr boʻsagʻasida ..., T.: «Oʻzbekiston», 1997, -B. 177.
 8. Salomov Gʻ. Tarjima tashvishlari, -B.28.
 9. Omonov B. ”Siyosiy yetakchi nutq madaniyatining jamiyatni demokratlashtirish jarayonlariga tahsiri”, siyosiy fanlar nom. diss., T.: 2004, - B.8

4. TARJIMA TURLARI

Tarjimashunoslikda asl nusxa tili va tarjima tilidagi materialning qay shaklda amalga oshirilishiga qarab tarjimaning turli turlarini ajratish mumkin. Bu birinchi tasniflashtirishga asos boʻluvchi omildir. Tarjimashunoslikda tarjimaning turlarini ularning mazmuni va mohiyatidan kelib chiqib ajratish ham amalga oshirib kelinmoqda, unda tarjimaga aloqador har ikkala tildagi matnlarning shakli emas, balki ularning mazmuni yoki mohiyatiga tayanib tasniflashtiriladi.

L. S. Barhudarov asl nusxa tili va tarjima tili matnining qanday shaklda berilishiga koʻra tarjimaning toʻrt asosiy turini ajratadi:

- 1) ogʻzaki-ogʻzaki;
- 2) yozma-yozma;
- 3) ogʻzaki-yozma;
- 4) yozma-ogʻzaki.

Bu tarjima turlari ichida ogʻzaki-ogʻzaki tarjima nazariyasini 2 turga boʻlib oʻrganiladi:

- 1) ogʻzaki izchil tarjima;
- 2) ogʻzaki sinxron tarjima.

V. N. Komissarovning tarjima tasnifi quyidagicha taʼriflaydi:

- 1) badiiy tarjima;
- 2) informativ tarjima.

Gʻ. M. Xoshimovning tarjima tasnifi haqida esa quyidagilarni misol tariqasida olishimiz mumkin:

- 1) badiiy tarjima;
- 2) nobadiiy tarjima.

R. K. Minʼyar-Beloruhev tasnifiga koʻra quyidagi tarjima turlari mavjud:

- 1) yozma tarjima;
- 2) sinxron tarjima – ogʻzaki;
- 3) izchil tarjima;
- 4) varaqdan tarjima.

Tarjimada yana nima tarjima qilinayotganligiga qarab tarjimaning quyidagi turlarini ajratish mumkin:

- 1) badiiy tarjima;
- 2) ijtimoiy-siyosiy tarjima;
- 3) ilmiy-tarjimaviy tarjima.

Tarjima jarayonlari yer yuzidagi xalqlarning insoniyat sivilizatsiyasini birgalikda, yaqin hamkorlikda yaratib borganini ko'rsatadi.

Sinxron tarjima

Aslini olganda, sinxron tarjima XX asrga kelibgina qo'llanila boshlandi. XIX asr oxiri – XX asrning boshlari insoniyat faoliyatining ko'plab sohalarida – sanoat, fan, savdo-sotiqda jadal rivojlanish bo'lgani bilan ajralib turadi. Xalqaro hamkorlik o'sib bora boshlagan ham yangi shakllarga kasb etgan. Keskin ortib borayotgan talabni qondira oladigan yangi aloqa imkoniyatlariga ehtiyoj sezila boshladi. Sinxron tarjima birinchi marta 1919-yilda Parijdagi tinchlik konferensiyasida qo'llanilgan. SSSRda sinxron tarjimadan ilk bor 1926-yilda, Kominternning 6-kongressi paytida istifoda etilgan. Sinxron tarjimonlarning sa'y-harakatlari tufayli akademik Pavlovning 1935-yilda Leningradda bo'lib o'tgan XV Xalqaro fiziologik kongressdagi ochilish nutqi ingliz, nemis va fransuz tillarida o'tkazildi. Kommunistik partiyaning 20 – syezdi oltita tilda olib borilgan. II Jahon Urushidan so'ng 1946-yildagi Nyurnberg Xalqaro harbiy sudida ilk marotaba sinxron tarjimadan foydalanildi. Sinxron tarjima talabi dastlab tarjima bilan shug'ullanuvchilarning mutlaq aksariyatini sarosimaga soldi. Hatto sinxron tarjima tanqid ostiga olinib, uning maqsadga muvofiq emasligi haqida mulohazalar bildirildi. Shunga qaramay, sinxron tarjima imkoniyatlarining amalda namoyish qilinishi natijasida tez orada yangi soha mutaxassislarini tayyorlash dasturlari ishlab chiqila boshlandi. Sinxron tarjimaning kasbiy va akademik mezonlari belgilandi. Biroq hali-hanuz ko'pchilikning sinxron tarjimaga skeptik nazar bilan qarashi seziladi.

Sinxron tarjima og'zaki tarjimaning eng qiyin turi bo'lib, undan tarjimon gapiruvchi notiqdan bir so'z yoki jumlagi orqada qolib tarjima qiladi, unga tarjima

uchun vaqt berilmaydi. Tarjimon bunday paytda ham eshitadi, ham tushunadi, ham tarjima qiladi, ham gapiradi.

Mana shu operatsiyalarning barchasini sinxron tarjimon bir vaqtda bajaradi. Bu esa undan chuqur bilim saviyasidan tashqari, tez mulohaza qilish, tez tushunish, tezda to‘g‘ri va to‘laqonli tarjima qilishni talab etadi. Bu tarjima ingliz tilida “simultaneous/synchronous translation” deb yuritiladi.

Shuningdek, sinxron tarjimada, tarjimon tarjima qilish kabinasida o‘tiradi va naushnik (quloq eshitgich) orqali so‘zlovchini tinglaydi, so‘ng tinglash chog‘ida mikrofon orqali tarjima qiladi. Konferensiya xonasidagi delegatlar asosiy tilni naushnik orqali tinglashadi. Sinxron tarjimon imo-ishoralar orqali ham bajariladi (kar va soqovlar uchun). So‘zlangan tildan imo-ishora tiliga tarjima qilinadi. Imo-ishorada tarjimonlar kabinada o‘tirishmaydi: ular so‘zlovchini ko‘ra oladigan va boshqa qatnashchilarga ko‘rina oladigan konferensiya xonasida turishadi. Pichirlab tarjima qilish sinxron tarjimaning shunday shakliki, bunda, tarjimon konferensiya xonasining kabinasida emas, balki tarjima kerak bo‘lgan delegatning ortida o‘tiradi va nutqning asosiy mazmunini delegatning quloqiariga pichirlaydi.

Sinxron tarjima turlari:

Amalda, sinxron tarjimaning uchta turi mavjud bo‘lib, ular turli xil tarjimalarga tegishli:

- ❖ Yodaki (eshitib) sinxron tarjimada. Bunda tarjimon quloqchinlar orqali notiqning uzluksiz nutqini qabul qilib, ma’lumotning tushishiga qarab tarjimani bloklab (qismlarga bo‘lib) amalga oshiradi. Bu keng tarqalgan va eng murakkab holatdir;
- ❖ Sinxron tarjimonga notiq nutqining yozma matni oldindan berilgan bo‘ladi. Oldindan tayyorgarlik ko‘rib yoki tayyorlanmasdan matnga qarab sinxron tarjima. Sinxron tarjimon oldindan notiqning yozma nutq matnini oladi va keltirilgan materiallarga mos tarzda tarjimani amalga oshiradi;
- ❖ Oldindan tarjima qilingan matnni bir vaqtning o‘zida ya’ni sinxron tarzda o‘qish berish. Bu versiyada, ma’ruzachining nutqidan so‘ng, sinxron tarjimon

tayyorlangan matnni o'qiydi va agar kerak bo'lsa, agar notiq berilgan matndan chetga chiqsa, tuzatishlar kiritadi.

O'zbekistonda sinxron tarjima

Yurtimizda tarjimaning asosan yozma turi taraqqiy etgan va bunga turli tarixiy davrlardan tortib oxirgi yuz yillikdan yozma tarjimaning ajoyib namunalarini misol qilib keltirishimiz mumkin. Lekin so'nggi 30 yilni olsak, endilikda e'tibor og'zaki tarjima, shu jumladan, sinxron tarjimaga ko'proq qaratilayotganini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni, hozirgi davrda istalgan tildan, shu jumladan, o'zbek tilidan boshqa tilga, boshqa tildan o'zbek tiliga tezkor, bexato, adekvat, mantiqiy tarjima qila olish mahoratini shakllantirish dolzarblashib ulgurdi. O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi bilan bo'liq barcha qonun va dasturlarida zamon talablariga muvofiq bo'lgan barcha shart-sharoitlar, imkoniyatlar va asoslar belgilab qo'yilgan. Ushbu qaror asosida so'nggi yillarda Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti va boshqa bir qator oliy ta'lim muassasalarida sinxron tarjima nazariyasini o'qitish yo'lga qo'yildi.

Vizual tarjima

Vizual tarjima qilish sinxron tarjimaga yaqinroqdir. Matn ham og'zaki, ham yozma ravishda talabalarga taqdim qilinadi. Bunday hollarda talabalarda nutqning yozma nusxasini tayyorlashda 5, 10 daqiqa vaqtlari bo'ladi. Ushbu tayyorgarlikka asoslanib, so'ng ular xuddi naushniklar orqali o'qib berilayotgandek ko'rib tarjima qilishlarini so'rashadi. Talabalar so'zlovchini tinglashlari shartligi aytiladi va bu ko'rib tarjima qilish mashqi bo'lsa ham, matnni shunchaki o'qishlari so'raladi.

Vizual tarjima qilish shunday qurolki, ushbu bo'limda tarjimonda matndagi texnik terminlarni ko'rib chiqish va o'zi mutaxassis bo'lmagan sohadagi terminlarni tarjima qila olishga tayyorgarlik ko'rish imkonini bo'ladi. Qiyin so'zlarning talaffuzini ko'rib olish mumkin. Bundan tashqari vizual tarjima qilish qiyin matnlar mazmunini konferensiya boshlangunga qadar ko'rish imkonini beradi.

Sinxron tarjimada vizual tarjima qilish uning eng yuqori pog‘onasida qo‘llaniladi. Har doim tajjimon eshitishi kerak bo‘lgan ishning nushasini ustida ishlaydi. Biroq, vizual tarjima qilishga qo‘shimcha sifatida tarjimon so‘zlovchi yozma matndan tashqariga chiqmayotganiga amin bo‘lishi kerak. Tarjimaning bu shaklida, tarjimon ilmiy va texnik majlislarda qiyinchiliklarga duch keladi. Hayratli tomoni shundaki, ko‘pchilik tarjimonlar imkoniyat bo‘lgan vaqtda yozma matnni juda aniqlik bilan kuzatishni tanlashadi. Faqatgina eng yaxshi tarjimonlar aynan shu qiyinchiliklar ustida yozma matnsiz jonli tarjima qiloladilar.

Yozma material yuqori tezlikda o‘qilgan bo‘lsa ham, tarjimon o‘rta hisobda bir qancha vazifalarni bajarishi kerak:

1. So‘zlovchining gaplarini yaxshi anglaganini tekshirishi;
2. Axborotni yakunlash;
3. Tarjima qilish mumkin bo‘lgan ko‘p axborotni ko‘rib tarjima qilish.

So‘zma - so‘z tarjima hech qachon qabul qilinishi kerak emas, talaba matnni bir necha martadan tahlil qilishi lozim. Ravon va mantiqiy ifodalanmagan har qanday mazmuniy birikma agar lozim bo‘lsa, matnga bog‘lanmagan holda talaba tomonidan qaytarilishi lozim. O‘qituvchilar talabalar matnga qaramay javob berishlarini foydali deyishadi, balkim to‘liq tinglovchining rolini ijro etishlari lozim. Vizual tarjima qilish har qanday tarjimonni o‘qitish jarayonining asosiy qismidir. Vizual tarjima qilish bo‘lajak tarjimonlarni kelajakdagi kasblarig atayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Bu ularning tezlik va jadal tarjima qilish mahoratlarini oshiradi. Tarjimon vizual qancha tez tarjima qilsa, uning tarjimasini shuncha ta’sirchan bo‘ladi.

O‘quv – metodik topshiriqlar:

1. Tarjima turlari nechchi qismga bo‘lib o‘rganiladi?
2. Tarjima jarayonlarini insoniyat sivilizatsiyasiga nisbatan o‘rnini qanday ko‘rishimiz mumkin?

3. Sinxron tarjimaning yurtimizdagi o‘rni borasidagi fikr va mulohazalaringizni bayon qiling.
4. Vizual tarjima asosiy yo‘nalishi qanday?
5. Sinxron va vizual tarjimaning o‘zaro bir – biridan farqi haqida qisqacha ma’lumot bering.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hamidov X., Ismatullayeva N., Ergasheva S. Sinxron tarjima (o‘quv qo‘llanma). – T.: TDSHU, 2020. — 144 b.
2. Ochilov E., Xodjaeva N. Tarjima nazariyasi (o‘quv qo‘llanma). – T., 2020. — 182 b.
3. Виссон Л. Синхронный перевод с русского на английский. Приемы. Навыки. Пособия. — М., 2001.
4. Гофман Е. А. К истории синхронного перевода. // Тетради переводчика. — М., 1963. — С. 20-26.
5. Зимняя И. А., Чернов Г. В. К вопросу о роли вероятностного прогнозирования в процессе синхронного перевода // Вопросы теории и методики преподавания перевода. — М., 1973.
6. Миньяр-Белоручев Р. К. Как стать переводчиком? — М.: Готика, 1999. — 176 стр. ISBN 5-7834-0035-1

5. YOZMA TARJIMA TURLARI

Yozma-yozma tarjima uzoq tarixga ega. U eng ko‘p qo‘llaniladigan tarjima turlaridan bo‘lib, minglab badiiy asarlar, millionlab hujjatlar va undan ham ko‘proq ilmiy texnikaviy adabiyotlarning tarjimasi hisoblanadi. Bu tarjimani amalga oshirish unchalik murakkab extralingvistik shart-sharoitlarni talab qilmaydi, chunki tarjimonga to‘laqonli tarjima berish uchun barcha imkoniyatlar berilgan, yetarli vaqt, istalgan sharoit, qayta-qayta tarjima qilish, kim bilandir kengashish, maslahatlashish kabi katta imkoniyatlar berilgan.

Yozma-og‘zaki tarjima yozma matnning og‘zaki tarjimasi demakdir. Bunday tarjima hayotda ko‘p uchrab turadi. Bunga telegrammalar, yo‘l-yo‘riqlar, xatlar, hujjatlar va hokazolarning tarjimalari misol bo‘lishi mumkin.

Og‘zaki-yozma tarjima ham tez-tez qo‘llanib turadi, masalan, qandaydir og‘zaki nutqning yozma tarjimasi, og‘zaki suhbatning (muloqotning) yozma tarjimasi misol bo‘la oladi. Har bir tarjima turi o‘ziga xos ahamiyatga ega.

Yozma matn qadimda paydo bo‘lgan. Uni kecha yoki yuz yil oldin ham yozish mumkin edi. Har qanday holatda ham u turib qolishi va tarjima orqali muammodan chiqishi mumkin edi. Biroq og‘zaki nutqning tarjimasi shu yerning o‘zida amalga oshadi va xatolik va noaniqliklarga limmo-lim bo‘lishi ham mumkin.

Yozma va og‘zaki tarjima ikkita alohida atama bo‘lib ular bir-biridan farqlidir. Har ikkala tur ham umuman boshqa-boshqa qobiliyat va malakani talab qiladi. Ular uchun umumiy bo‘lgan narsa asl matn mazmuninig tarjima tilida berilishidir. Yozma tarjimon tahlil qilish qobiliyatiga ega bo‘lishi va yozma matn shakllantira olishi lozim. Yana bir muhim element, yozma tarjima yakka holda, og‘zaki tarjima esa har doim guruhda amalga oshiriladi.

Yozma tarjimada statik ma’lumotlar tarjima qilinishi mumkin. Bungacha unga muharrirlar ishlov berishadi. Ammo sizning tarjimangiz davomida u o‘zgaradi. Unda aniq muqaddima va yakun mavjud. Agarda og‘zaki tarjima nemis tilida qilinayotgan bo‘lsa, aytilayotgan fikr nima bilan tugashini yoki qanday tugashini

bilmaslik mumkin. Bunda faqat tarjima boshlanadi, qanday tugashini topib olishga to'g'ri keladi. Og'zaki nutq doimo rivojlanadi va o'zgarib boradi.

Yozilgan matni bir nechta marta ko'rish mumkin, qolaversa barchasini hotirada saqlashni hojati yo'q. Og'zaki nutq doimiy ravishda oldinga harakat qiladi. Shuning uchun uning ketidan yetib olish uchun, hech bo'lmasa uning yo'lini aniq bilish, ya'ni aytilgan masalaning asosiy qirralarini eslab qolish kerak. Ko'p hollarda buni uddasidan chiqish juda mushkul.

Og'zaki tarjimon faqat so'zlar bilan ishlaydi. Uning ishi demak, so'z, imo-ishora, jest va ohang bilan bo'ladi. Bularning barchasini u tarjima jarayonida yaxshi uqib olishi kerak. U xorijiy mehmon yoki hamkor nimani xohlagan bo'lsa, shuni maksimal darajada aniq yetkazshi kerak.

Og'zaki tarjimonga ob'ektiv yondashish ancha oson bo'ladi. Og'zaki tarjima da mutaxassisga nutq amalga oshiralayotgan muhit ta'sir qiladi. Ular notiq va boshqa qatnashuvchilar qay tarzda so'zga murojaat qilishlarini ko'rib his qiladilar.

Har qanday so'zlashgich yoki lug'at yozma matni tarjima qilishga yordam beradi. Og'zaki fikrni darhol tarjima qilish talab qilinadi. Yordamchi materiallardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi.

Og'zaki tarjimon qandaydir hajmda ma'lumotni eshitadi va uni mazmunini imkon qadar tez xorijiy tilga tarjima qilishi kerak bo'ladi. Ba'zida aytilgan gapning aniq ekvivalentini tanlab olish mumkin bo'lsa, ko'p hollarda esa transformatsiya qilishga to'g'ri keladi. Ya'ni bunda bir oz soddaroq va vaziyatga mos keladigan shaklda berish afzal ko'riladi. Og'zaki tarjima bo'yicha mutaxassis xorijlik nutqini o'g'irishda o'zining subyektiv izini qoldiradi. Tarjimon matni interpretatsiyasiga uning ta'lim olganlik darajasi, tarbiyasi, madaniyatligi va odatlari ta'sir qiladi.

Tarjima jarayonini biz yuqorida biror tildagi matni ikkinchi bir tildagi matnga transformatsiya qilish, o'zgartirish deb ta'riflab o'tdik. Demak, tarjima jarayonida albatta ikkita matn (A.I.Smirnitskiy bo'yicha "nutq asarlari") mavjud bo'ladi. Bulardan bittasi boshlang'ich, dastlabki matn hisoblanadi va ikkinchi matnga

bog‘liq bo‘lmagan holda yaratiladi. Ikkinchi matn esa birinchi matn asosida ma’lum uslubiy-lisoniy operatsiyalar, ishlar bajarish yo‘li bilan vujudga keladi.

Birinchi matn asl matn yoki original nusxa deb aytilsa, ikkinchi matn tarjima matni yoki tarjima deb ataladi (“tarjima” so‘zining birinchi ma’nosida). Asl matn qaysi tilda aytilgan yoki yozilgan bo‘lsa, o‘sha tilni asl matn tili (qisqartirib AMT) deb ataymiz. Tarjima matni qaysi tilda yaratilgan bo‘lsa, o‘sha tilga tarjima tili (qisqartirib TT) deb nom qo‘yamiz.

Tarjima mohiyatini aniqlashda quyidagi savolga javob berish o‘ta muhim hisoblanadi: nimaga asoslanib biz tarjima matnini asl matnga adekvat tarzda ekvivalent, har jihatdan teng yoki muqobil deb o‘tamiz? Masalan, nima uchun “Mening akam Myunxenda yashaydi” gapi nemischa “Mein Bruder lebt in Munchen” gapining tarjimasi deb ayta olamiz, “Men universitetda o‘qiyman” gapi yuqorida keltirilgan nemischa gapning tarjimasi deb ayta olmaymiz?

Ma’lumki, tarjima jarayonida biror tildagi matnni ikkinchi tildagi xohlagan matn bilan almashtirib bo‘lmaydi. Tarjima jarayoni ixtiyoriy ravishda emas, balki ma’lum bir qoidalar asosida sodir bo‘ladi. Agar ushbu qoidalarga rioya qilinmasa, tarjima haqida gapirishga o‘rin qolmaydi.

Asl matn tili dagi matnni tarjima tilidagi matnga almashtirishda ma’lum bir invariant saqlanib qolishi shart. Ushbu invariantning saqlanib qolish darajasi tarjima matnining asl matnga nisbatan muqobillik yoki adekvatlik darajasini aniqlab beradi. Tarjima jarayonida nima invariant bo‘lib saqlanib qoladi? Bu muammoni yechishda quyidagilarni inobatga olish kerak.

Har bir belgining ikki tomoni bo‘ladi: shakl va ma’no. Til o‘ziga xos belgilar tizimi bo‘lganligi sababli til birliklari ham ikki tomonga ega: ham shakl, ham ma’noga. Bu borada tarjima uchun quyidagi fakt hal qiluvchi rol o‘ynaydi: turli tillar shakl jihatdan farq qiluvchi, ammo ma’no jihatdan bir xil bo‘lgan til birliklariga ega.

Masalan, yuqorida keltirilgan gaplarda nemischa “Bruder” so‘zi o‘zbekcha “aka” so‘zidan shakl jihatidan farq qiladi-yu, ammo ma’no jihatidan unga o‘xshash. (Hozircha biz turli tillarga oid bo‘lgan birliklarning ma’no jihatdan odatda to‘liq

emas, balki qisman o‘xshash bo‘lishlarini inobatga olmayapmiz. Masalan, nemischa “Bruder” so‘zi “aka” ma’nosidan tashqari yana “uka” degan ma’noga ham ega. Bunday hodisa, ya’ni turli tillarga mansub birliklarning ma’nolarini qisman o‘xshashligi tarjima jarayonini qiyinlashtirsa ham, ammo uning mohiyatini o‘zgartirmaydi.)

Shu asosda quyidagini ta’kidlab o‘tishimiz mumkin. Nemischa “Bruder” so‘zini o‘zbekcha “aka” so‘zi bilan almashtirganimizda tarjima jarayoni sodir bo‘ladi, chunki shakl jihatidan farq qiladigan bu so‘zlar ma’no jihatidan o‘xshash yoki ekvivalentdir. Aslida esa, minimal matn (nutq asari) sifatida gap xizmat qilishi sababli, tarjima jarayoni albatta kamida bitta gap (bir necha gap) doirasida sodir bo‘ladi. Turli tillarga mansub birliklarning ma’nolari bir-birlariga to‘g‘ri kelmasliklari odatda gapda bartaraf etiladi.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan misolimizdan kelib chiqqan holda, shuni aytish joizki, tarjimada biz faqatgina nemischa “Bruder” so‘zini o‘zbekcha “aka” so‘ziga, yoki nemischa “lebt”ni o‘zbekcha “yashaydi” so‘ziga almashtirib qo‘ymasdan, balki butun nemischa gapni “Mein Bruder lebt in Munchen” o‘zbekcha “Mening akam Myunxenda yashaydi” gapiga almashtiramiz, bu o‘rinda “yashaydi” so‘zini “istiqomat qiladi” birikmasiga almashtirish ham mumkin. Har ikki holatda ham gaplar shakl jihatidan farqli, ma’no jihatdan esa o‘xshash.

Yuqoridagilarni inobatga olib, tarjimaga aniqroq ta’rif berishimiz mumkin:

Tarjima deb bir tildagi nutq asarini ikkinchi tildagi nutq asariga o‘girish, o‘zgartirish jarayoniga aytiladi; ushbu jarayonda nutq asarining ma’nosi o‘zgarimasdan saqlanib qolishi shart.

Tayyorgarliksiz tarjima va oldindan tanishilgan tarjima. Tayyorgarliksiz tarjima eng qiyin tarjima jarayoni hisoblanadi. Bunda tarjimon o‘z oldida qanday tarjima obyektini turganligini, qaysi soha, qanday terminologiya mavjud, tarjima matni kimlarga mo‘ljallangan, uning hajmi qancha ekanligini bilmaydi. Bu esa albatta tarjimondan o‘ziga hos professionallik talab qiladi. Tayyorgarliksiz tarjima og‘zaki

va yozma matn asosida amalga oshirilishi mumkin. Tayyorgarliksiz og‘zaki tarjima sinxron yoki ketma-ket shaklda amalga oshiriladi. Bu holat har xil mavzudagi xalqaro ilmiy-nazariy anjumanlar, simposiumlar, uchrashuvlar, kelishuvlar jarayonida kutilmagan holatda tarjimonga zarurat tug‘ilishi oqibatida yuzaga keladi. Bu esa tarjimon uchun o‘ziga xos qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Yozma tarjima esa turli yuqori vakolatli organlar tomonidan tezkor bajarilishini talab qilingan hujjatlar, dasturlar, loyihalar, nizomlar va hokozolar asosida amalga oshiriladi. Bunda tarjimon va mazkur masalani tayyorlovchi mas’ullar bir joyda (yoki mas’ulning xonasida) tezkor tarjima qilishlariga to‘g‘ri kelganda, sodir bo‘ladi.

Oldindan tanishilgan tarjima deyarli barcha yozma tarjima turlarini o‘z ichiga qamrab oladi. Bunda epik, dramatik, lirik va publisistik asarlarning tarjimalari, e‘lonlar, ko‘rgazma matnlari, reklama, shiorlar, hikmatli so‘zlar, transportlarning qatnov grafigi, narx-navo va hakoza matnlar tarjimalari nazarda tutiladi. Yozma matnni oldindan tanishib tarjima qilish, avvalambor har-xil, bir tilli, ikki yoki uch - to‘rt tilli lug‘atlardan foydalanish mumkin bo‘ladi, o‘zaro fikrlashish imkonini beradi, yetarli darajada vaqtga ega bo‘linadi va bularning barchasi tarjima mazmuninig sifatli chiqishini kafolatlaydi.

Har qanday xorijiy ma‘ruzachi bilan birgalikda faoliyat olib borayotgan tarjimon tayyorlanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu ham og‘zaki matnga oldindan tanishilgan tarjima hisoblanishi mumkin. Zero u xorijlik fuqaroning ma‘ruzasi bilan tanishishi yoki ma‘ruza matni bo‘lmaganda, u bilan bevosita muloqot qilib ma‘ruza mazmuni, sohasi, terminologiyasi bilan ozmi - ko‘pmi tanishish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Tarjima sur‘ati, amaliy muammolar va amaliy malakani rivojlantirish. Tarjima sur‘ati xoh u yozma bo‘lsin xoh u og‘zaki bo‘lsin, uning sifati nuqtai nazaridan ijobiy mazmun kasb etishini talab qiladi. Tarjima sur‘atini oshirish o‘ziga hos amaliy muammolarga ega. Bunga lug‘at zahirasiining kambag‘alligi yoki grammatik bilimlarning sustligi asosiy ko‘rsatgich emas. Balki tarjimondan bundan ham ko‘proq narsani bilish talab qilinadi. Zero, tarjima qila olish bu butun bir fandır.

Tarjima tilida fikrlay olamizmi, demak biz shundagina tarjimaning o'ziga hos nozik jihatlarini anglay olamiz.

Nemis va o'zbek tillari qurilishi va shakllar tizimi bir-biridan tubdan farq qiladi. Shu bois nemis tilidan o'zbek tiliga yoki o'zbek tilidan nemis tiliga to'g'ri tarjima qilish juda murakkab vazifa hisoblanadi. Nemis tilining eng asosiy murakkabliklari bu so'zlarning ko'p ma'noliligidir. Ko'pgina o'zbek konstruksiyalari nemis tili bilan taqqoslaganda juda noqulay.

Nemis tilida „Ich bin guter Dinge“ - „Mening kayfiyatim yaxshi“ degan ma'noni anglatadi. Biroq „das Ding“ so'zining bir qancha ma'nosi bo'lsa ham, uning kayfiyat ma'nosi haqida ma'lumot bugungi kun zamonaviy lug'atlarida keltirilmaydi. Demak so'zning ma'nosi „gut“ so'zi bilan birikib turg'un ibora shakliga ega bo'lgan. Qolaversa bu yerda „sein“ bog'lama fe'li „gutes Ding“ yoki „gute Dinge“ birlik va ko'plik bosh kelishikni qo'llanilishini talab qiladi. „Guter Dinge“ so'z birikmasi koplik genitiv (qaratqich) kelishigida kelayapti. So'zma so'z tarjima qilinsa „Men yaxshi narsalarning“ tarzidagi tugal ma'no anglatmaydigan o'ziga xos bir shakl paydo bo'ladi. Ana shu ma'noda tarjima qilish yoki qilinish uchun avvalambor, asliyatda nima haqida gap botayapti, so'zning ma'nolari qanday, va qaysi ma'no maqbul ekanligi yoki kontekstda qanday ma'no anglashilayapti, bundan tashqari muallifning muddaosi qanday, tarjima matnida so'zlovchining nuqtai nazari salbiymi yoki ijobiymi, uning ohangi va intonatsiyasi qanday degan savollarga javob bera olish kerak bo'ladi. Bu esa tarjimondan o'z o'rnida amaliy malakani rivojlantirish, ya'ni tarjima tajribasini oshirish, o'zi ustida ko'proq ishlash, asliyat matnini eng mayda detaligacha o'rganib chiqishni talab qiladi.

O‘quv – metodik topshiriqlar:

1. Yozma tarjimaning asosiy prinsiplariga to‘xtalib o‘ting.
2. Yozma - og‘zaki tarjimaga qanday tarjima ishlarini misol qilib olish mumkin?
3. Tarjima sur‘ati amaliy muommolarini qay yo‘sinda hal qilish mumkin?
4. Tarjima jarayonini transformatsiya qilishni ta’rflab bering.
5. Nimaga asoslangan tarzda tarjima matnini asl matnga adekvat tarzidagi ekvivalent deb o‘rganamiz?

6. TARJIMA JARAYONI

Tarjima — bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim koʻrinishi. Asliyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks ettirish tarziga koʻra tafsir, tabdil, sharh kabi koʻrinishlarga ham ega boʻlishi mumkin. Tarjima kdd. davrlarda, turli qabilaga mansub kishilar orasidagi oʻzaro aloqa, muloqot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan. Tilmochlik deb ataladigan bu ogʻzaki turi hozirda ham saqlanib qolgan.

Zamonlar osha tarjimaga boʻlgan talablar yangilana boradi. Ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish sanʼati ekanligi oʻzgarmaydi. T.ning koʻlami va taraqqiyoti har bir xalqning maʼrifiy darajasiga bogʻliq va, oʻz navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali taʼsir etadi. "Tarjima" termini bir tildan ikkinchi tilga oʻgirish jarayonini, shuningdek, tayyor tarjima asarini anglatadi. Badiiy tarjimaning asosiy xususiyati tilning badiiy vazifasidan kelib chiqadi. Til badiiy asarda estetik hodisa, sanʼat faktiga aylanadi. Adabiy asar tili — aloxida "badiiy voqelik" unsuridir. Tarjimada ana shu obrazli ifodaviy tildagi badiiy maʼnoni boshqa tilning obrazli ifodaviy zaminiga oʻtkazish, obrazni obraz bilan qayta ifodalash jarayoni yuz beradi. Shuning uchun tarjimon asardagi voqealarning badiiy tafakkur jarayonini yangidan idrok etadi. Zamonaviy tarjima talablariga asosan tarjimon asliyatning sanʼat asari sifatida shakl va mazmun birligini qayta yaratishi, milliy va individual xususiyatlarini saqlashi lozim. Tarjimon ona tilining rivojlanish darajasi, Tarjimachilik anʼanalari, tajribalariga suyanadi, turli xil tafovutlarning mavjudligini hisobga oladi. Tarjimonning ijodiy qobiliyati va bilimi uning imkoniyatlarini kengaytiradi. Tarjima jarayonida tarjimon hammavaqt oʻz ona tilida fikrlaydi, ona tili unga tahlil quroli, sinov mezonini boʻlib xizmat qiladi. Masalan, Nizomiyning "Xisrav va Shirin" dostonini oʻgirgan Qutb ("...Nizomiy bolidan holva pishurdim") tarjima nusxa koʻchirish kabi bir ish boʻlmay, ijodiy jarayon ekanini, tarjimon esa boldan holva pishiruvchi mohir yozuvchi boʻlishi kerakligini aytadi. Turli davrlarda muayyan hududdagi adabiy muhit, ayniqsa, maxsus tarjima

maktablarining yuzaga kelganligining o'ziyoq uning shakllangan tamoyillari, an'analari bo'lganligini ko'rsatadi.

Hozigi davrda har bir taraqqiy etgan xalq jahondagi yuzlab xalqlar tilidan o'z ona tiliga ilmfan va madaniyatning o'nlab sohalariga oid materiallarni (lirik she'rlar, xabarlar, texnologiya adabiyoti va boshqalar) tarjima qiladi.

Tarjima nusxa ko'chirish emas; tarjimonning estetik ehtiyoji uning ixtiyoridan tashqari, Tarjimada iz qoldiradi. Yozuvchi hayot voqealaridan olgan mushohadalarini tilda badiiy ifodalasa, tarjimon asl matnini yangi til vositasida qayta gavdalantiradi. Buning uchun u asarda tilga olingan voqelikning muallif darajasida puxta bilishi kerak. Har bir xalq adabiyotining rivojlanishida Tarjimachilikning ta'siri katta bo'ladi, zero tarjima tarixi adabiyot tarixi bilan tengdosh. O'zbek adabiyotida ham Tarjimachilik qadimdan rivojlangan. Mahmud Koshg'ariy, Rabg'uziy, Qutb, Navoiy, Bobur, Munis, Ogahiy va boshqa ijodida tarjima katta o'rin egallaydi.

20-asr o'zbek yozuvchilaridan Cho'lpon, G'afur G'ulom, Oybek, Abdulla Qahhor, Mirtemir, Shayxzoda, Mirzakalon Ismoiliiy, Askad Muxtor, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Ali va boshqa badiiy tarjima sohasida ham samarali ijod qilganlar. Badiiy tarjima sohasida M. Osim, N. Alimuhamedov, Sh. Shomuhamedov, K. Qaxdorova, O. Sharopov, Sh. Tolipov, V. Ro'zimatov, Q. Mirmuhamedov, A. Rashidov, M. Hakimov, I. G'afurov, M. Mirzoidov, g'. To'rabekov, T. Alimov va boshqa professional tarjimon sifatida tanilganlar. O'zbek tilida ilmiy-texnikaviy, ijtimoiysiyosiy adabiyotlar Tarjimachiligida ham katta yutuqlarga erishilgan. Bunda R. Abduraxdyunov, V. Rahimov, A. Shomahmudov, 3. Tincherova kabi tarjimonlarning hissasi katta.

Tarjima amaliyotini, uning o'ziga xosliklarini, tarixini, tamoyillari, prinsip va krnuniyatlarini tarjimashunoslik fani o'rganadi, tarjimonga o'g'irish uchun asar tanlash, tillararo tafovutlar hamda asliyatga xos boshqa xususiyatlarni, milliyadabiy an'analarni hisobga olgan holda ish tutishda yordam beradi. 20-asr o'zbek adabiyotida tarjimashunoslik maxsus fan tarmog'i sifatida yuzaga keldi va

shakllandi. Cho‘lpon, Sanjar Siddiq kabi mohir tarjimonlar nafaqat bu davr tarjima adabiyotini, ayni paytda tarjimashunoslik ilmini ham boshlab berganlar, tarjima haqida maqola va risolalar bitganlar.

O‘zbekistonda tarjimashunoslik maxsus ilm sifatida o‘tgan asrning 2yarmidan shakllandi. Asr oxiriga kelib, bu sohada 10 ga yaqin fan turi, 50 dan ortiq fan nomzodi yetishib chiqdi. Professor J. Sharipov tadqiqotlariga asosan adabiyotimiz tarixida tarjimaning o‘rnini ko‘rsatishga bag‘ishlangan bo‘lsa, professor F. Salomov asosan zamonaviy tarjimashunoslik masalalari bilan shug‘ullandi, tarjima jarayoniga til hamda adabiy an‘analarning ta‘sirini ko‘rsatib berdi. N. Komilov esa mumtoz janrlarning o‘tmish va hozirdagi tarjimalarini tadqiq etdi.

O‘zbek tarjimashunosligi asosan adabiy yo‘nalishda taraqqiy etgan. Tarjimaning insoniy jihatlari keyinroq — o‘zbek tiliga ko‘pgina xorijiy tillardan bevosita o‘girishga yo‘l ochilganidan so‘ng rivojlana boshladi.

Tarjima haqida ilk nazariy fikrlar dastlab qadim Rimda yuzaga kelgan edi. Yunon va lotin tillarini mukammal bilgan Aristotel, Sitseron va Goratsiy tarjima jarayonida so‘z ketidan quvish yaramaydi, ularning ma‘no ifodalarini avval tarozida o‘lchab, keyin tarjima qilish ma‘qul, degan fikrni bildirganlar. Keyinchalik Italiyada Bartolomeo va Manetti, Fransiyada dyu Belle va Malerb, Angliyada Bekon va Drayden, Germaniyada Gyote va Gumboldt, Rossiyada Lomonosov va Sumarokov tarjima xususida o‘z nazariy tushunchalarini bildirib o‘tganlar.

Xullas, to XX asrga qadar “tarjima” so‘zi muayyan ma‘no kasb etib, faqat tarixiy, falsafiy va adabiy asarlar o‘girmasiga nisbatan qo‘llanilib kelingan, og‘zaki tarjimonga nisbatan esa turkiyda “tilmoch”, slavyanlarda “tolmach”, nemis tilida “dolmetschen”, ingliz va fransuz tillarida “interpret” atamalari ishlatilgan. Tarjima nazariyasi xususida aytilgan fikrlar ham shu yo‘sinda umumiy ma‘noga ega bo‘lgan. Masalan, taniqli fransuz tilshunosi Jorj Munenning ta‘kidlashicha, F. de Sossyur (1857–1918) va O. Garri Yespersen (1860–1943) tadqiqotlarida tarjima nazariyasi haqmmmmida fikrlar yo‘q, hatto Sh. Balli (1865–1947) va J. Vandriyes (1875–1960) asarlarida ham bu xususida mulohaza bildirilmaydi.

Tarjima nazariyasiga bag‘ishlangan ilk tadqiqotlar o‘tgan asrning yigirmanchi yillarida yuzaga kela boshladi. Bu davrda nashr qilingan F. R. Amos, J. P. Postget, O. M. Finkel, M. P. Alekseev kitoblarida, Sanjar Siddiqning “Adabiy tarjima san’ati” (1936 y.) risolasida ham tarjima nazariyasini fan sifatida e’tirof qiluvchi aniq fikrlar bildirilmagan edi. Tarjima nazariyasini fan sifatida ta’riflovchi va bunga da’vat etuvchi tadqiqotlar asrning elliginchi yillariga kelib e’lon qilina boshlandi. Aniqrog‘i, 1952 yil “Inostranni’e yazi’ki v shkole” jurnalida taniqli tarjimon I. Kashkinning “Ishonchsiz tamoyil va noaniq xulosalar” va taniqli tilshunos A. A. Reformatskiyning “Tarjimaning lingvistik masalalari” nomli maqolalarining chop qilinishi bu sohada bahs-munozaralarning boshlanishiga sabab bo‘ldi. Masalan, professor A. A. Reformatskiy o‘z maqolasida “tarjima amaliyoti barcha fanlar uchun xizmat qilsa-da, tarjima nazariyasi mustaqil fan bo‘la olmaydi. U tilshunoslikning bir bo‘limigina bo‘lishi mumkin”, degan da’vo bilan chiqadi. Tez orada olimning bu fikriga qarshi tarjimashunos A. V. Fedorov: “Tarjima nazariyasi fan sifatida e’tirof qilinishi zarur. Faqat u qurilishi jihatidan tilshunoslik yo‘nalishiga vobasta bo‘lmog‘i kerak” degan g‘oyani ilgari suradi. Bu yillarda O‘zbekistonda ham tarjima nazariyasi xususida dadil fikrlar aytila boshlandi. Asqad Muxtor, Jumaniyoz Sharipov, G‘aybullay Salomov, Ninel Vladimirovalarning tarjima nazariyasidan bahs yurituvchi risola va maqolalari nashr qilindi.

1953 yili Xalqaro tarjimonlar uyushmasi – FIT (Federation Internationale des Traducteurs) ning tashkil qilinishi tarjimon va tarjimashunoslar faoliyatining yanada ravnaq topishida muhim rol o‘ynadi. 1955 yildan uyushma organi “Babel” (“Bobil”) jurnali nashr etila boshlandi. Bu yillarda turli mamlakat olimlarining tarjima nazariyasi muammolariga bag‘ishlangan tadqiqotlari birin-ketin bosilib chiqdi. Ular orasida fransuz Jorj Munenning “Go‘zal, ammo bevafo”, ingliz Teodor Savorining “Tarjima san’ati” kitoblari o‘sha davrda muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, kanadalik tilshunoslar J. P. Vinye va J. Darbelnening 1958 yilda nashr qilingan “Fransuz va ingliz tillarining qiyosiy stilistikasi. Tarjima tadorigida” monografiyasida tarjima nazariyasi qiyosiy tilshunoslik yo‘sinida talqin qilinib,

mualliflar uni sof tilshunoslik izmidagi fandır, degan tezisni ilgari surdilar. Ular o‘z fikrlarini taniqli tilshunos olim Sharl Balli ta’limotiga yaqinlashtirib, tarjima ham ikki tilga mansub sistemadir, u asliyat va tarjima tilining o‘zaro yaqinlashuvi jarayonida yuzaga keladi. Bu jarayonda asliyat tili o‘z holatini o‘zgartirmaydi, tarjima tili esa mavjud sharoitga qarab o‘zgaradi va asliyat tilining lisoniy holatlarini o‘zida ifoda etishga majbur bo‘ladi, degan to‘xtamga keladilar.

O‘tgan asrning oltmishinchi yillari boshida fransuz olimi E. Karining “Tarjima nazariyasi sari” va amerikalik tilshunos Yu. Naydaning “Tarjima nazariyasi xususida” nomli mazmunan bir-birini to‘ldiruvchi tadqiqotlari bosilib chiqdi. E. Kari o‘z kitobida tarjima nazariyasini mustaqil fan tarzida e’tirof etish bilan birga umumiy “tarjima nazariyasini yaratmoq payti keldi”, degan fikrni bildirgan bo‘lsa, Yu. Nayda tarjima amaliyoti va nazariyasining vobasta ilmiy tamoyillarini ishlab chiqmoq lozimligini uqtirish bilan, tarjima nazariyasiga “dinamik ekvivalent” (so‘zlarning teng ma’noli muqobillari) tushunchasini olib kirdi.

Bu davrga kelib sobiq Ittifoqda ham tilshunos va adabiyotshunos olimlarning tarjima nazariyasi talqiniga bag‘ishlangan tadqiqotlari e’lon qilindi. Masalan, A. V. Fedorov “Tarjima nazariyasiga kirish” kitobini 1958 yil kayta nashr ettirarkan, unga “lingvistik ocherk” tagsarlavhasini ilova qilgan edi. Ko‘p o‘tmay ushbu nashr mazmuni va mundariyasi atrofida qizg‘in bahs-munozaralar boshlandi. Ittifoq olimlari o‘rtasida tarjima nazariyasiga ikki tomonlama: tilshunoslik va adabiyotshunoslik ilmi nuqtai nazaridan talqin qilish muammosi yuzaga keldi. 1959 yildan ittifoq Yozuvchilar uyushmasi tashabbusi bilan “Tarjima mahorati” almanaxi va 1963 yildan tilshunoslik ilmining markazlaridan biri sanalgan Moskva Davlat chet tillar pedagogika instituti olimlari sa’y-harakati bilan “Tarjimon daftarlari” ilmiy to‘plami nashr etila boshlandi. “Tarjima mahorati” almanaxida taniqli adabiyotshunoslarning tarjima – bu adabiy jarayon va badiiy ijod, tarjima nazariyasi esa adabiyotshunoslikka asoslangan fandır, deguvchi maqolalari muntazam chop qilinib kelingan bo‘lsa, “Tarjimon daftarlari” to‘plamida ko‘plab tilshunoslarning

tarjima – bu matn bilan bog‘liq lingvistik jarayon, tarjima nazariyasi ham lisoniy tahlilga asoslangan fandır, deya e‘tirof etguvchi tadqiqotlari bosilib kelindi.

O‘sha yillari O‘zbekistonda ham tarjima nazariyasi fan sifatida e‘tirof etila boshlandi. Prof. A. A. Reformatskiy va A. V. Fedorovning tarjima nazariyasi xususida bildirgan fikrlari yo‘nalishida bahs yurituvchi o‘zbek olimlari N. V. Vladimirova (“Nekotori’e voprosi’ xudojestvennogo perevoda s russkogo na uzbekskiy yazi’k”, 1957), J. Sharipov (“Nekotori’e problemi’ poeticheskogo perevoda”, 1958), G‘. Salomov (“Maqol va idiomalar tarjimasi”, 1961) larning tadqiqotlari yuzaga keldi. 1961 yil professor G‘aybulla Salomov asos solgan “Tarjima san’ati” ilmiy to‘plamining birinchi kitobi bosilib chiqdi. Mualliflar o‘sha davr talabidan kelib chiqqan holda o‘z tadqiqotlarida tarjima nazariyasining ba’zi lingvistik va poetik xususiyatlarini yoritishga harakat qilgandilar.

Biroq, o‘tgan asrning oltmishinchi yillaridan boshlab sobiq Ittifoq va xorijiy olimlar davrasida tarjima nazariyasi tilshunoslik tadorigidagi fandır, deguvchilar soni ortib, ular ta’limoti yetakchi o‘ringa chiqib oldi. Masalan, 1964 yili rus tilshunoslari I. Revzin va V. Rozensveygning “Umumiy va mashina tarjimasi asoslari” nomli monografiyasi e‘lon qilindi. Monografiyada olimlar tarjima nazariyasi tilshunoslik yo‘nalishidagi fan bo‘lishi lozim, deguvchi ta’limotni yanada chuqurlashtirib, tarjimani strukturaviy tilshunoslik qolipida talqin qilmoq va shu tamoyilda tahlil etmoq darkor, degan fikrni targ‘ib qilishdi. Hatto ular A. V. Fedorov “Tarjima nazariyasiga kirish” kitobining 1958 yilgi nashri mazmuni va mundarijasiga tanqidiy yondashib, olimning tarjima nazariyasini yaratishda yakdil bir to‘xtamga kelolmaganligini, tarjima nazariyasining sof lingvistik fan ekanligini isbotlab berolmaganini tanqid qildilar. Shu bilan birga ular “mashina tarjimasi” ning nazariy muammolari xususida ham keng to‘xtalib, bu borada ham o‘zlarining lingvistik nazariyasini olg‘a surishdi.

O‘tgan asrning oltmishinchi yillarida N. Vladimirova, J. Sharipov, G‘. Salomov, Yu. Po‘latov, J. Bo‘ronov, A. S. Aznaurova, A. Abduazizov, Q. Musayev, G. G‘afurova, S. Salomova, N.

Komilov singari tarjimashunos olimlar tomonidan yaratilgan ilmiy tadqiqotlar O‘zbekistonda ham tarjima nazariyasi borasida keng ko‘lamda izlanishlar olib borilganidan dalolatdir. Ular orasida tarjima nazariyasining lingvistik tamoyillarini yaratishda professor A. V. Fedorov izlanishlarini davom ettirgan professor G‘aybulla Salomovning xizmatlarini alohida ta’kidlab o‘tmoq o‘rinlidir. Olimning 1966 yil nashr qilingan “Til va tarjima” monografiyasi O‘zbekistonda tarjima nazariyasi fanining keyingi ravnaqiga katta hissa qo‘shdi. Qolaversa, bu tadqiqot respublikamizda tarjima nazariyasining lingvistik va umumfilologik asoslarini ishlab chiqqan ilk nazariy manba bo‘lib, u G. Gachechiladze (Gruziya), B. Tohirbekov (Ozarbayjon), L. Mkrtchyan (Armaniston), M. Avezov (Qozog‘iston), Ye. Etkind (Rossiya), V. Koptilov (Belorussiya) kabi nazariyachilarning tadqiqotlari qatorida alohida e’tirof qilindi. Darvoqe, olimning ushbu monografiyasida tarjimaning asosiy “qurilish materiali” bo‘lgan so‘z, uning fonetik libosi, semantik va uslub xususiyatlari hamda tarjima jarayonida sinonimlardan istifoda etish kabi muammolar mufassal tahlil qilingan edi. Shuningdek, bu yillarda yaratilgan L. Abdullayevaning “Rus tilidan o‘zbekchaga tarjimaning stilistik masalalari” (1964), Q. Musayevning “Ingliz tilidan o‘zbekchaga badiiy tarjimaning stilistik muammolari” (1967) A. M. Narziqulovning “Fransuz frazeologiyasi va fransuz-o‘zbek badiiy tarjimachiligi masalalari” (1969) kabi tadqiqotlari ham tarjima nazariyasining lingvistik muammolariga bag‘ishlangan edi.

Oltmishinchi yillar oxiri va yetmishinchi yillar boshida g‘arb tarjimashunosligida Jorj Munen (Fransiya), Irjiy Leviy (Chexoslovakiya), S. Vlaxov va S. Florin (Bolgariya) kabi olimlar e’tiborga molik tadqiqotlar yaratdilar. Masalan, Jorj Munen o‘zining “tarjima – doimo til bilan bog‘liq hodisadir” mazmunidagi tezisini badiiy tarjima jarayoniga ham taalluqlidir, deyish bilan quyidagi fikrni ilgari suradi: “Har bir asar o‘z davrining ijtimoiy-madaniy hodisasi bo‘lib, u faqat o‘sha xalq tili orqali ifodalanadi, tilning ishtiroki va bevosita takomillashuvi evaziga yuzaga keladi. Shunday ekan, ushbu asarni ikkinchi bir tilga o‘girish ham faqat til vositasidagina amalga oshiriladi va lisoniy hodisaga aylanadi”. J. Munenning ushbu

konsepsiyasi va R. Yakobson (AQSH)ning “Tarjimaning lingvistik tamoyillari” maqolasida ilgari surilgan tarjimaning semiotik (belgilarga asoslangan) tushunchasi va tillararo lisoniy hodisa ekanligi g‘oyasiga asoslangan “Leypsig maktabi” vakillari o‘tgan asrning yetmishinchi yillarida tarjimaning lingvistik nazariyasi bilan jiddiy shug‘ullandilar. Masalan, ular tilshunos Otto Kade (Germaniya) tarafidan iste’molga kiritilgan “translatsiya” atamasini “tarjima” so‘zi bilan almashtirish maqsadga muvofiqligini ma’qul topishdi. Sababi, “translatsiya” (lat.translatio – o‘tkazish, ko‘chirish, almashtirish) tushunchasi “tarjima” tushunchasiga nisbatan umumiyroq ma’noga ega bo‘lib, u “yozma tarjima” va “og‘zaki tarjima” tushunchalarini o‘z ichiga qamrab oladi. “Leypsig maktabi” izdoshlaridan bo‘lgan nemis tilshunosi Katarina Rays o‘zining “Tarjima tanqidining chegarasi va imkoniyatlari” kitobida tilshunoslarning lingvistik nazariyasiga bir qadar aniqlik kiritib, “Otto Kade, Rudolf Yumpelt, Yudjin Nayda, Rolf Klyopfer va Ralf-Rayner Vitenoularning oxirgi o‘n besh yil ichida e’lon qilgan tadqiqotlari tarjimashunoslik ilmida muhim ahamiyat kasb etsa-da, biroq to hanzuzga qadar tarjima amaliyotining barcha sohalarini o‘zida qamrab olgan mukammal tadqiqot yaratilmadi”, degan fikrni ilgari surdi. Masalan, O. Kade tadqiqotlarida pragmatik matnlar tarjimasi, R. Yumpelt ilmiy-texnikaviy matnlar tarjimasi, Yu. Nayda (AQSH) “Injil” tarjimasi, R. Klyopfer badiiy matnlar tarjimasi, R. R. Vitenou (Isroil) esa klassik matnlar tarjimasi misolida o‘z nazariy konsepsiyalarini yaratishga muvaffaq bo‘ldilar.

Tilshunos Katarina Rays ta’rificha, tarjima amaliyotida asosiy holat matnning turli-tumanligiga bog‘liq bo‘lib, olima quyidagi matn turlarini keltirib o‘tadi: a) pragmatik matn; b) badiiy matn; v) og‘zaki matn. Birinchisida tarjimon aniqlik va muqarrarlikka, ikkinchisida obrazlilikka; uchinchisida esa suhbatdosh nutqining mazmuniga asosiy e’tiborni qaratmog‘i lozim bo‘ladi.

1968 yil professor A. V. Fedorov monografiyasining qayta ishlangan uchinchi nashri bosilib chiqdi. Olim o‘zining ko‘p yillik izlanishlarini umumlashtirarkan, tarjima nazariyasi lingvistik yo‘nalishdagi fan, degan yakuniy xulosaga keladi. Bu yillar mobaynida rus olimlaridan A. D. Shveyserning “Tarjima va tilshunoslik”, V. N.

Komissarovning “Tarjima haqida so‘z”, L. S. Barxudarovning “Til va tarjima” nomli monografiyalari ham chop qilindi.

Shu tariqa o‘tgan asrning yetmishinchi yillari boshida sobiq Ittifoq oliy o‘quv yurtlarining roman-german tillari fakultetlari va chet tillar institutlarida tarjima nazariyasi va amaliyoti kursi joriy qilinib, ularda moskvalik olimlar tomonidan tuzilgan o‘quv dasturi asosida mashg‘ulotlar olib borila boshlandi. Moskva Davlat chet tillari pedagogika instituti esa tarjimaning lingvistik nazariyasi yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlar markaziga aylandi. Bu yillar O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlarida ham tarjima nazariyasi va amaliyotidan mashg‘ulotlar yo‘lga qo‘yildi.

Toshkent Davlat universiteti (hozirgi O‘zMU)ning filologiya va jurnalistika fakulteti huzurida tashkil etilgan Tarjima nazariyasi kafedrasini prof. G‘. Salomov rahbarligida bu ishga bosh-qosh bo‘ldi. Ayniqsa, olimning 1973 yilda nashr qilingan “Tarjima tarixi”, “Tarjima nazariyasiga kirish”, “Umumiy tarjima nazariyasi asoslari” o‘quv dasturlari respublikamiz oliy o‘quv yurtlarida tarjima nazariyasi kursini o‘qitishda asosiy dasturulamal bo‘lib xizmat qildi. Shundan so‘ng uning “Tarjima asoslari” (1976) va “Tarjima nazariyasiga kirish” (1978) darsliklari e‘lon qilindi. Olim ularda tarjima – lisoniy, adabiy-estetik hodisa, so‘z san‘ati, tarjimon esa ijodkoridir, degan tezis asosida tarjima jarayonini keng miqyosda tadqiq qilib bergan edi.

Xullas, professor G‘aybulla Salomovning “Tarjima nazariyasiga kirish” darsligi oliy o‘quv yurtlarining filologiya fakultetlarida ta‘lim olayotgan talabalar va tarjimashunoslik ilmi borasida nazariy tadqiqotlar yaratishga kirishgan ilmiy xodimlar uchun ham yo‘riqnomaga aylandi. Shuningdek, J. Bo‘ronov, E. Aznaurova, Q. Musayevlarning darslik va monografiyalari, A. Abduazizov, N. Komilov, M. Sulaymonov, R. Fayzullayeva, Ya. Egamova, I. Mirzayevlarning dissertatsiya va maqolalarida tarjimaning lingvistik nazariyasi xususidagi ba‘zi fikrlar davom ettirildi.

Bu yillarda Yevropa tilshunoslari ham tarjima nazariyasining turli lingvistik tamoyillarini ishlab chiqishga harakat qildilar. Masalan, nemis olimlari R. Yumpelt,

A. Lyudskanov va K. Rays tarjima nazariyasini “til haqidagi va tilshunoslikka tayanuvchi fan”, deb uqtirish bilan, badiiy asar tarjimasida asosan matnning janr xususiyati va “matn formasi” muhim o‘rin tutadi, degan to‘xtamga keldilar. Sababi, badiiy asar tarjimasida matndagi informatsion mazmun emas, balki undagi kontekstual (tagmazmun) ma’no ifodasini saqlab qolmoq zarurdir.

1980-yillarga kelib tarjima nazariyasining tilshunoslik yo‘nalishi tamoyillari yanada takomillashdi. Tarjimaning adabiyotshunoslik yo‘nalishiga mansub I. Kashkin va G. Gachechiladzening “realistik tarjima nazariyasi” o‘rmini D. Dyurishinning “tarjima xalqaro adabiy jarayon taraqqiyotida muhim o‘rin egallovchi adabiyotlararo kommunikativ vositadir” deguvchi nazariyasi egalladi. Lingvistik tarjima nazariyotchilari R. Klyopfer, R. R. Vitenou, I. Leviy qarashlarining davomchisi slovakiyalik olim A. Popovich tarjimaning kommunikativ asoslarini ishlab chiqdi. Biroq olim R. Klyopfer, I. Leviy va I. Kashkin, G. Gachechiladze fikrlariga qarshi o‘laroq, tilshunoslarni tarjimaning yakdil va aniq lingvistik talqinga asoslangan nazariyasini yaratishga da’vat etdi.

Masalan, A. Popovich tarjima nazariyasining shakllangan lingvistik asoslari umumiy ma’no kasb etib, u badiiy tarjima qonuniyatlariga tamomila mos kelmasligini ta’kidlarkan, badiiy tarjima amaliyotini modellashtirishda faqat asar matniga, uning tahlili va talqiniga taalluqli lingvistik jihatlarnigina hisobga olmoq zarur, to‘liq lingvistik modellarni badiiy matn tarjimasiga majburan yuklamalik kerak, degan xulosaga keladi.

Bu yillarda O‘zbekistonda professor G‘aybulla Salomov (ToshDU) va professor Jumaniyoz Sharipov (O‘zFA) rahbarligida shakllangan tarjimashunoslik maktabi olimlari tarjima nazariyasining umumfilologik muammolarini tadqiq qilish bilan mashg‘ul bo‘ldilar. Masalan, R. Fayzullayeva, M. Sulaymonov, I. Mirzayev kabi olimlar nemis, ingliz, fransuz tillaridan o‘zbek tiliga tarjimaning lingvistik masalalari mavzusida tadqiqotlar yaratishgan bo‘lsalar, Sh. Ro‘ziyev, Ya. Egamova, D. G‘ulomova, Q. Jo‘rayev, M. Xolbekov, M. Baqoyeva, N. Otajonov, U. Sotimov, J. Yusupov, Yo. Hamroyev kabilar badiiy tarjimaning umumfilologik

muammolarini tadqiq etgan nomzodlik dissertatsiyalarini himoya qildilar. Ular izidan tarjimashunoslik ilmiga qadam qo‘ygan S. Xaitov, S. Olimov, Z. Isomiddinov, R. Abdullayeva, G‘. Xo‘jayev, Q. Tojiyev, B. Ermatov, S. Azimov va boshqalar jahon adabiyotidan o‘zbek tiliga o‘girilgan tarjima asarlarining badiiy jihatlarini o‘rgandilar. Ustoz G‘aybulla Salomov o‘zining tarjima nazariyasi borasidagi izlanishlari natijasi o‘laroq 1982 yil “Adabiy an’analar va badiiy tarjima muammolari” mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi. Tadqiqotda olim asosan tarjimada adekvatlikka erishish prinsiplarini tahlil qilarkan, bu borada Shekspir asarlari tarjimasi misolida “tarjima-ta’sir-tarjima” tamoyilini keng ma’noda asoslab berdi (Karang. A. Abduazizov, M. Xolbekov. Atoqli tarjima nazariyotchisi// O‘zbekiston adabiyoti va san’ati, 2012,14 dekabr). Olimning bu ishi uning tarjima nazariyasi bobida yaratgan so‘nggi yirik tadqiqoti bo‘lib qoldi.

Taniqli tilshunos Yu. Nayda esa tarjima nazariyasiga to‘rt taraflama, ya’ni filologik, lingvistik, kommunikativ va sotsiosemantik yondashuv lozimligini taklif etadi. Filologik yondashuv zamirida badiiy matn, ya’ni uning strukturaviy va stilistik xususiyatlari mujassam bo‘lib, ularning yechimi lingvistik nazariyaga tayanadi. Lingvistik yondashuv zamirida esa ikki tilning leksik va sintaktik holatlariga e’tiborni qaratmoq lozim bo‘ladi. Bu holatda tillarning kommunikativ funksiyasiga tayaniladi. Tarjimaga uchinchi yondashuv – sof kommunikativ jarayon hisoblanib, unda asosan ijtimoiy sharoit va kommunikatorlar orasidagi o‘zaro muloqot hisobga olinadi. To‘rtinchisi, tarjimaga nisbatan sotsiosemiotik yondashuv hisoblanib, unda tarjima qilinayotgan matn uchta asosiy faktorga: belgi, referent (matn) va interpretant (talqin qiluvchi)ga asoslanadi. Bu jarayonda asosan sinonimik belgilar (elementlar) hal etuvchi vazifani bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, keyingi jarayonda har ikki olimning fikri g‘arb tilshunoslarining diqqat-e’tiborida bo‘ldi. Yuqoridagi barcha talqinlar sof lingvistik xarakterga ega bo‘lib, tarjima nazariyasini hozirgi zamon tilshunoslik fani qonuniyatlari bilan vobastaligi va kommunikativ aloqa vositasi funksiyasini bajarishi isbotlandi. Va nihoyat FITning sobiq prezidenti, bolgariyalik

tarjimashunos Anna Lilova asliyat va tarjimaning tipologik tahlilini lingvistik nazariya va tarixiy jarayon bilan bog‘lab olib borish zarurligini uqtirarkan, u yoki bu matnni o‘g‘irishda tarjimon shu jihatlarni e‘tiborga olmog‘i zarur, deya ta‘kidlaydi. Olimaning ta‘riflashicha, tarjimaning quyidagi uch turi: a) og‘zaki tarjima; b) yozma tarjima; v) mashina tarjimasi va uch asosiy janri: a) ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar; b) badiiy adabiyot; v) ilmiy-texnikaviy matnlar tarjimasi mavjuddir. Anna Lilovanning asl nusxa matnining janr va shakl xususiyatlari tarjima mezonini belgilovchi asosiy omil hamdir, degan fikri to hozirga qadar o‘z qimmatini saqlab kelmoqda.

Bu davrda O‘zbekistonda ham tarjima nazariyasi va adabiy aloqalar yo‘nalishida bir qator ilmiy tadqiqotlar yaratildi. Masalan, Najmiddin Komilov (“Xorazm tarjima maktabi”, 1987), Quadrat Musayev (“Tarjimaning lingvostilistik muammolari”, 1988), Muhammadjon Xolbekov (“O‘zbek-fransuz adabiy aloqalari: tarjima, tanqid va idrok tadorigida”, 1991), Q. Jo‘rayev (“She‘riy tarjimalarni xalqaro adabiy va folklor kontekstida qiyosiy o‘rganish”, 1991) ning doktorlik tadqiqotlari yuzaga keldi. Shuningdek, tarjima muammolariga bag‘ishlangan o‘nlab nomzodlik dissertatsiyalari himoya qilindi. Ammo o‘zbek tarjimashunoslari g‘arb olimlarining tarjima nazariyasi xususidagi bahs-munozaralarida ishtirok etolmadilar. Ta‘bir joiz bo‘lsa, bu davrga kilib o‘zbek tarjimashunoslik ilmi bir qadar orqada qola boshladi.

1993 yil Moskva shahrida bo‘lib o‘tgan tarjimon va tarjimashunoslarning xalqaro simpoziumida so‘zga chiqqan ingliz tilshunosi G. Turi tarjimaning janr xususiyatlariga to‘xtalarkan, har qanday vaziyatda “adabiy tarjima” atamasini qo‘llash ma‘qulligini ta‘kidlagan edi. Uning fikricha, tarjima “badiiy” va “nobadiiy” asar matnini o‘zga tilda qayta tiklashdan iborat bo‘lib, ularning har ikkalasi ham asliyatda adabiy til normalarini o‘zida mujassam etajagini unutmazlik kerak. Shunday ekan, ikkala til (asliyat va tarjima)ning adabiy normalaridan bab-barobar foydalanmoq va ularni hisobga olmoq talab etiladi. Demak, tarjima A. Lilova ta‘biricha, adabiy til hosilasidir. Yoki, tilshunos R. R. Vitenou ta‘biri bilan aytganda, vaqt o‘tishi bilan tarjima asari ham “vatan adabiyoti” xazinasidan o‘rin olib,

asliyatda yaratilgan ilmiy va badiiy kitoblar (janr xususiyatidan qat'i nazar – M. X.) qatorida o'quvchiga o'z "germenevtik" ta'sirini o'tkazishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, tarjima va tarjimashunoslik ilmi o'tgan XX asrda keng taraqqiy etdi, umumfilologik fan tarzida e'tirof qilindi. Uzoq davom etgan bahs-munozaralardan keyin tarjima nazariyasining lingvistik tamoyillari peshqadamlikni qo'lga olgan bo'lsa-da, XXI asr bo'sag'asida nazariya birmuncha tanazzulga yuz tutib, amaliyotdan ortda qola boshladi. Bu fikrni bevosita o'zbek tarjimashunosligi xususida ham aytish mumkin. Sababi, so'nggi o'n-o'n besh yil ichida tarjima nazariyasi muammolariga bag'ishlangan yirik ilmiy tadqiqotlar yaratilmadi hisob. Yosh olimlar tomonidan himoya qilinayotgan nomzodlik dissertatsiyalari jahon tarjimashunosligi ilmi andozalari darajasida emas. Bir so'z bilan aytganda, mustaqillik yillari "tarjima amaliyoti bir qadar jonlandi-yu, tarjimaning nazariy asoslari, yo'nalishlari, istiqbollari o'rganish, tadqiq etish birmuncha susaydi" (X. Do'stmuhammad). Quvonarli tomoni shundaki, oliy o'quv yurtlarida tarjima nazariyasi va amaliyotini o'qitish birmuncha jonlandi. I. G'afurov, A. Abduazizov, Q. Musayev, O. Mo'minov, N. Qambarov, Sh. Sirojiddinov kabi taniqli tarjimon va tarjimashunos olimlarimizning sa'y-harakati tufayli tarjima nazariyasi va amaliyotiga oid darslik hamda o'quv qo'llanmalari chop etildi. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi, "Jahon adabiyoti", "Sharq yulduzi", "Zvezda Vostoka", "O'zbek tili va adabiyoti", "Tafakkur", "Filologiya masalalari" jurnallarida tarjima nazariyasi va amaliyotiga oid maqolalar, bahs-munozaralar bosilmoqda. Vaholanki, o'tgan "XX asr – tarjima asri" (P. F. Kaye) tarzida tarixda muhrlangan bo'lsa, XXI asrda tarjima jahon xalqlari va sivilizatsiyasi o'rtasidagi "kommunikativ vosita" (P. M. Toper) sifatida yanada ham muhim ahamiyat kasb etishi turgan gap. Bu fikr FITning so'nggi yillarda London, Moskva, Melburn va Shanxay simpoziumlarida ham olimlar tarafidan takror-takror aytilib o'tildi. Endilikda, "o'zbek adabiyoti asta-sekinlik bilan jahon adabiyoti jarayonlari bilan tutashib borayotgan" (I. G'afurov) ekan, tarjima amaliyoti va uning nazariy jihatlariga ham jiddiy e'tibor qaratmog'imiz lozim bo'ladi.

Ma'lumki, tarjima bevosita yoki bilvosita amalga oshiriladi. Hozirgi paytgacha qilingan tarjimalar, masalan, rus adabiyoti namoyondalarining asarlari bevosita, ingliz, nemis, fransuz yozuvchilarining asarlari esa bilvosita (vosita til) rus tili orqali tarjima qilindi.

Mavzuning dolzarbligi. Tarjima inson ma'naviy xayotini boyitadi, ona tilining imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi, uni serjilo qiladi. Shuning uchun hozirgi payda lingvistikaning eng dolzarb muammolaridan biri tarjimadir.

Bitiruv malakaviy ish mavzusini tanlar ekanmiz o'z oldimizga ingliz tilidan bevosita va bivosita o'zbek tilidan rus tiliga tarjima qilingan badiiy asarlarni xar tomonlama kurib chikish, taxlil kilish, zarur xollarda ma'lum bir xulosa keltirish, ularni amaliyetga tadbik kilishdagi muammolarni imkon kadam yechishni maksad kilib kuydik.

Masalaning dolzarbligi yana shundaki tarjima jarayenida bir tildagi til birliklarni ikkinchi bir tildagi teng kiymatli til birliklariga almashtirish yeki ikkinchi tildagi mukobil variantni berish zarur, aks xolda tarjima g'alaz chikishi mumkin. Albatta tarjimonlik amaliyotidan kelib chiqib shuni taa'kidlash lozimki xar bir tarjimon badiiy asar moyiatini o'ziga xos tushunadi va shu yo'sinda tarjimani amalga oshiradi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Ko'p xollarda tarjima vositali til orqali amalga oshirilganda tushunmovschiliklar yuzaga kelganligi uchun xam tarjima nazariyasida bevosita tarjimaning ustunligini ochib berish maqsadida ushbu masalani chuqkurroq o'rganishni maqsad qilib qo'ydik.

Yuqorida keltirilgan maqsadga asoslangan holda ushbu bitiruv malakaviy ishimizning vazifalarini quyidagicha belgiladik:

1. Tarjimaning rivojlanish bosqichlari va tarixiy negizlarini o'rganib chiqish;
2. Shu davrgacha o'zbek tiliga vositali til orqali ingliz tilidan tarjima qilingan ba'zi asarlarini tarjimasini qiyosiy taxlilini olib borish (Shekspir asarlari misolida);
3. Yorqin misollar yordamida bevosita tarjimaning ustunligini ko'rsatib berish;
4. Ba'zi frazeologik birliklarning tarjimada berilishi muammosini ko'rib chiqish.

Mavzuning amaliy va nazariy ahamiyati. Tanlangan mavzuning ilmiy xulosalardan, amaliy natijasidan, tarjima nazariyasi va amaliyoti kursini utishda, badiiy asarlar tarjimasi fanidan ukuv kullanma yaratishda foydalanish mumkin. Tadqiqot obyektlari. Tadqiqot obyektlari qilib, ingliz,rus va o'zbek badiiy asarlari, uzbek va rus tarjimonlarining ishlari (Shekspir asarlari misolida), frazeologik birliklar olindi.

Ushbu bitiruv malakaviy ish kirish, uch bob, xulosa va takliflar xamda qo'llanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

ADABIY TARJIMA – 1. Badiiy matnlar tarjimasi uchga bo'linadi: nasriy asarlar tarjimasi, sheri asarlar tarjimasi va dramaturgiya asarlari tarjimasi. Adabiy tarjimaga xos bo'lgan xususiyatlar: a) arxaizm, varvarizm, dislektizm, o'zlashma so'zlarning keng qo'llanilishi. Asliyatga tarjima tilidagi til birliklarining ko'pincha uslubiy jihatdan muqobil kelishi. Asliyatdagi personaj tilida qo'llanilgan dialektizmlarni aynan (so'zma-so'z) o'girish imkoniyati bo'lmaydi; b) asliyat tilidagi matnda ko'plab replika (luqma) lar qo'llaniladi. Ularga tarjima tilida maxsus izohlar berish zarurati bo'ladi; c) asliyat matnida tuzilgan gaplar ham murakkab tuzulishga ega bo'lib, turlicha semantik-uslubiy ahamiyat kasb etadi; d) faqat asar muallifi yashab turgan geografik muhitga oid so'zlar qo'llaniladi. Asliyat milliy bo'yoqqa ega bo'ladi; e) matnda asliyat muallifi yashagan tarixiy davr aks ettiriladi. Bunday hollarda tarjima zamonaviy o'quvchi o'qiydigan tilga yaqinlashtiriladi. Qarang: badiiy tarjima. Olm.: literarische Uebersetzung. Ing.: literary translation. Rus.: литературный перевод. **ADABIY TIL – 1.** Umumxalq tilining bir qismi bo'lib, shevaga xos tildan farq qiladigan, qoidalari hamma tomonidan to'g'ri deb topilgan, namunali, me'yorlashtirilagan til. 2. Xalqning turli madaniy ehtiyojlariga xizmat qiladigan, me'yorlashtirigan badiiy adabiyot, publitsistika, matbuot, radio, teatr, fan, maorif hamda davlat korxonalar tili.Olm.: Literatursprache. Ing.: literary language.Rus.: литературный язык. **ADABIYOTSHUNOSLIK TARJIMA NAZARIYASI** – badiiy tarjimaning nazariy muammolari bilan shug'ullanuvchi fan

bo‘lib, tarjima tarixini ham o‘rganadi. Olm.: literarische Uebersetzungstheorie. Ing.: literary translation theory.

Rus.: литературоведческая теория перевода. ADAPTATSIYALI TARJIMA – (lot. adaptatio; yengillashtirish, soddalashtirish) asliyatdagi asar yoki boshqa matnning asosan syujet chiziqlariga urg‘u berib, uning ma‘no va uslubiy jihatlarini e‘tibordan qochirish orqali soddalashtirilgan holda amalga oshirilgan tarjima. Olm.: adaptierte Uebersetzung. Ing.: adapted translation. Rus.: адаптированный перевод.

ADEKVAT TARJIMA – (rus. Adekvatnoe lot. ozb. tenglashtirilgan, teng,

tola mos keladigan, bir-biriga (tarjimaning asliyatga mos kelishi nazarda tutiladi)

aynan oxshagan tarjima. Asl nusxani toliq aks ettiruvchi, unga muvofiq va u bilan

tenglashadigan tarjima adekvat tarjimadir. Olm.: adequate Uebersetzung. Ing.:

adequate translation. Rus.: адекватный перевод. ADRESSAT (rus. отправитель

почты – почта юборувчи). Tarjimon abstrakt tasavvurga ega bo‘lgan, yozma yoki

og‘zaki tajima yo‘naltirilgan shaxs yohud guruh (tarjima o‘quvchisi, tinglovchisi).

Tarjima tarjimonning o‘z o‘quvchilarini tanishini talab qiladi, ular

jamiyatning turli kasb egalari bo‘lishlari mumkin: soliqchilar, kasaba uyushma

azolari, vrachlar, jurnalist yoki tadqiqotchilar va hokazo. Ammo shunga qaramay,

tarjimonda ular haqida umumiy tasavvur bo‘ladi xolos. Masalan, o‘zbek yoshlari,

o‘zbek xotin-qizlari, talabalar ... Sinonimi: qabul qiluvchi, tarjima o‘quvchisi,

tarjimani taqdim qilish maqsad qilingan kitobxon. Olm.: Empfänger. Ing.: addressee.

Rus.: адресат. AKTUALLSHTIRISH –leksik birlikni muayyan kontekst

talablaridan kelib chiqib nutq birligiga o‘tkasish. Olm.: die Aktualisierung. Ing.:

actualization. Rus.: актуализация. ALLITERATSIYA – (lot. ad – ga, da; littera –

harf so‘zidan olingan) 1. Bir xil tovush, harflarlar yoki tovush, harf birikmalarining

takrorlanib kelishi; 2. Bir xil undoshlarning shery qofiyada ohagdorlikni ta‘minlash

maqsadida takrorlanib kelishi. Olm.: die Alliteration. Ing.: alliteration. Rus.:

аллитерация. ALMASHTIRISH – asliyatdagi turli xil leksik yoki grammatik

birliklarni tarjima tilidagi muqobillari bilan o‘zgartirish. Olm.: veraendern. Ing.:

change. Rus.: замена. ANAFORA (yunon. anaphora – yuqoriga ko‘tarish so‘zidan

olingan). Bir soʻz yoki soʻz birikmasining nutqda takrorlanib kelishi va bu bilan muayyan kontekstdagi maʼnoni ifodalashda muhim belgi vazifasini bajarishi. 1. Aslyatda qoʻllanilgan anafera tarjimada ham aynan anafera bilan oʻgirilishi shart emas. Masalan: Inglizchada - It was the best times, it was the warst times, it was the age of wisdom, it was the age of foolishness, it was the epoch of belief, it was the epoch of incredulity, it was the season of light, it was the season of darkness ... (Charles Dickens, A Tile of Two Sites). Olmonchasi: Es war die beste und die schlimmste Zeit, ein Jahrhundert des Weisheit und des Unsinnns, eine Epoche des Glaubens und des Unglaubens, eine Periode des Lichts und und der Finsterniss (Charles Dickens. Die Geschichte zweier Städte). 2. Bir gapning ichida bir necha soʻzlarning keyinchalik takrorlanishida birgina soʻz bilan berilishi. Masalan: 1) taʼlim xodimlari, talabalar, texniklar, barcha majlisda qatnashdilar. 2) Schwetsariya shokoladi – buni koʻrganda doimo ishtaham ochiladi. Olm.: Anapher. Ing.: anaphora. Rus.: анафора. ANʼANAVIY TARJIMA – 1. Original asar muallifi boʻlmagan tarjimon tomonidan amalgam oshirilgan tarjima. 2. Inson (mashina emas) tomonidan bajarilgan tarjima. 3. Muayyan mamlakat yoki til tarjimachiligidagi tarjima anʼanalari. ANIQ TARJIMA – 1. Aslyatning semantik maʼnosi aniq oʻgirilgan tarjima. 2. Aslyatga yoʻnaltirilgan tarjima. Evropa tarjimashunosligida buni xorijiyashtirilgan tarjima ham deyiladi.

Olm.: genaue Uebersetzung. Ing.: exact translation. Rus.: точный перевод. ANIQLASHTIRISH - tarjima matnidagi uslubiy talqin, asliy matn xususiyatlarini hisobga olgan holda tarjimada uslubiy vositalarni tahlil qilish va tanlash tarjimaviy aniqlashtirish deyiladi. Bu jarayonda uslubiy vositalar sezgirlik bilan va ongli ravishda tahlil qilinadi va tanlab olinadi. Bu birinchi navbatda tarjimonning uslubshunoslik qobiliyati va kasb mahoratiga bogʻliq bolib, aslyat matnining yangi talqini sifatida tavsiflanadi. Aslyatning tarjimaga korsatadigan taʼsiri yoki lisoniy va uslubiy omillarining boshqa yaqin tillardan ogirish jarayonida yoki yosh tarjimonlar faoliyatida gipnozday quvvatga ega. Tarjima aslyatni sifatli takrorlash hamdir. Buning uchun sozning ayni kontekst ichidagi sifati, eskirganlik, yangilik,

majoziylik, hurmatlash, ezozlash, pardalash, piching, g'azab, haqorat va hokazo manolarini bilmoq songra tarjima tilidan osha ko`rsatgichlarga muvofiq keladiganini topa bilmoq kerak. Buning uchun esa, tilni faqat bilishgina emas, balki tuyish, his qilish lozim

Savol va topshiriqlar:

1. Tarjima jarayoni deganda nimani tushunasiz?
2. Kimlar tarjima jarayoning tarixdan rivojlanib kelishiga o`z hissalarini qo`shgan?
3. Jahon tarjimashunoslaridan kimlarni bilasiz?
4. Tarjima jarayonida qanday qiyinchiliklarga duch kelish mumkin?
5. Tarjima jarayonida uchraydigan qiyinchiliklarni qanday qilib bartaraf etish mumkin?

7. BADIY TARJIMA VA UNING XUSUSIYATLARI

Tarjimada muqobil ekvivalent topish «Kundalik aloqa vositasi bo'lgan tilga nisbatan badiiy adabiyot tili – deb yozadi Fyodorov,- bu so'z ustalari tomonidan qayta ishlangan tildir. «Badiiy asarni tarjima qilish uchun tilning lug'at boyligi, chunonchi sinonim va omonimlar, kasb-hunar atamalari, shevaga xos, eskirgan va vulgar so'zlar, erkalash va kichraytirish, qochiriq, maqol, matal va iboralarni hamda so'zlarning musiqiyligiyu, ohangdorligini, ko'p ma'noliligini, tilning talaffuz me'yorlarini, mubolag'a va kichraytirish xususiyatlari, hazil mutoyiba shakllarini bilish zarur. Badiiy tarjimini ilmiy tavsiflash shundan iboratki, bunda so'zni so'z bilan emas, balki ma'noni ma'no bilan, obrazni obraz bilan, yumorni-yumor bilan berish muhim ahamiyatga egadir. Badiiy tarjimaning boshqa turdagi tarjimalardan farqi shundaki, so'z, jumla yoki butun bir asarni to'g'ri o'girish kifoya emas. Bunda tarjimon ham san'atkor bo'lishi lozim2 » Me'yor tushunchasiga kelsak, ingliz va o'zbek adabiy tili va badiiy asarlarida me'yoriy ko'rinishlar, nutq jarayonida me'yorning buzilishi va ularni tuzatish yo'llari, ingliz va o'zbek tillarining hozirgi me'yoriy holati tilning madaniylik mezoni ekanligidir. Me'yor - jamiyat a'zolari tomonidan qabul qilingan, ma'qullangan va ularga tushunarli bo'lgan til birliklarining nutq jarayonida qo'llanish holati va imkoniyatidir. Biz ushbu maqolada buyuk amerika adibi E. Hemingueyning “Alvido qurol” asari tarjimasida hamda boshqa bir ikki badiiy matnlar tarjimasida til me'yoriga amal qilinganlik yoki qilinmaganlik masalasi yuzasidan fikr yuritamiz. Amerika adibi E. Hemingueyning “Alvido qurol” asari tarjimasida haqida fikr yuritar ekanmiz misollarda ruscha variantlarni ham berib o'tishlikni ma'qul deb topdik, zero ushbu asar bilvosita, ya'ni rus tili orqali o'zbek tiliga tarjima qilingan. Ma'lumki har qanday asardagi personajlarning tili, nutq madaniyati asar qahramonlarining obrazini, xarakterini o'zida aks ettiradi. Turli nutq vaziyatlarida gapirayotgan personajlarning tili faqat shu personajga xosligi bilan xarakterlanadi. Bunday o'ziga xoslik uning gapirish ohangida, hatti-harakatlarida, qiliqlarida ham aks etadi. Bu hatti-harakatlar muallif bayonida, personajlarning gaplarida leksik frazeologik birliklar orqali, ma'lum bir

stilistik funktsiyalarni olmasdan, ularni asliytdagi birliklar ta'siriga berilib, g'ayritabiiy sharoitlarda qo'llash, tarjima tili madaniyati hazm qila olmaydigan birliklar hosil bo'lib qolishiga, ba'zan esa ma'no va funktsiyaning mutlaqo o'zgacha talqiniga olib kelishi mumkin. 1 A.V.Федоров. Язык и стиль художественного произведения. М., ГИХЛ. 1963. 2 F.Саломов. Таржима назарияси асослари. Тошкент, 1983. Tarjima jarayonida ikki til birliklarining tarjimaviy, lug'aviy uyg'unligi emas, balki matndagi funktsional, kommunikativ mosligi muhimdir. Agar bu funktsionallik va kommunikativlikka e'tibor berilmay tarjimon tomonidan asliytdagi birlikning lug'aviy ma'nosi berilsa, tarjima tilida so'z ifodalagan stilistik va kommunikativ ma'no buziladi. Jumla o'zbek tili adabiy til normalariga mos kelmay g'aliz va to'mtoq, fikr yakunlanmaganday jaranglaydi. Asliytdagi so'z va iboralarni umumxalq adabiy tilida qabul qilinmagan so'zlar bilan o'girish tarjima tilini kambag'allashtirishga, badiiy ifodadorlik darajasiga salbiy ta'sir qiladi. Quyidagi jumlar tarjimasiga e'tibor beraylik: ...the two leather cartridge-boxes on the front of the belts, grey leather boxes heavy with the packs of clips of thin, long 6,5 mm cartridge, bulged forward under the capes so that the men, passing on the road, marched as though they were six months gone with child. ...две кожаные патронные сумки на поясе, серые кожаные сумки, тяжелые от обойм с тонкими 6,5 миллиметровыми патронами, торчали с переди под плащами так, что казалось, будто солдаты идущие по дороге, беременны на шестой месяц. (с. 9-10).

...qayishlaridagi ikkita kulrang charm patron sumka 6,5 millimetrli ingichka patronlar joylashgan oboymalardan zil tortib yomg'irpo'sh tagidan ko'tarilib turar va go'yo yo'ldan borayotgan soldatlarni olti oylik homilador qilib ko'rsatardi. (94 б.) Bu jumladagi «пояс» so'zi «qayish» so'zi bilan o'girilishiga e'tibor beraylik. O'zbekcha «qayish» so'zi shevada «kamar» ma'nosini anglatadi-da, u shuningdek ko'proq «mahkam, mustahkam, egiluvchan» ma'nolariga ham ega. Belga taqib yurish ma'nosida esa u «kamar» so'zi bilan ifodalanadi va bu adabiy til normasi sifatida qabul qilingan. Chunki kontekst anglatgan ma'no bu bilan yanada ifodalibroq

jaranglaydi. Quyidagi jumlada ishlatilgan birinchi jahon urishi davriga xos “troops” so’zi o’zbek tiliga qilingan tarjimasida ham o’rta asr ruhini saqlab qolgan, zero hozirgi ingliz tilida ushbu so’zning zamonaviy shakli bo’lmish “army” so’zi mavjud, o’zbek tilida ham rus tili orqali kirib kelgan “armiya” so’zi ishlatilmasdan o’sha davr ruhini saqlovchi “qo’shin” so’zi tildagi davriy me’yuorni saqlagan. Shuningdek bu jumla tarjimasida inglizcha “the house”, ruscha «домик», o’zbekcha «кулба» so’zlarining funktsional mosligiga e’tibor beraylik. O’zbeklar naridan beri qurilgan g’aribona boshpanani “kulba” deyishadi. Asliyatda ham, rus tilida ham gap “kichik uycha” holiday uchrayaptiki, tarjimon uni “kulba”ga aylantirib, muallif niyatiga putur yetkazgan. Qolaversa askarlar oyog’idan kuchli shamol oqibatida ko’tariladigan “to’zon” emas, oddiy chang-g’ubor ko’tarilayotgani va ular daraxtlarning barglariga o’tirib qolayotganligi haqida gap ketayapti: “Troops went by the house and down the road and the dust they raised powdered the leaves of the trees”.(p.3) «По дороге мимо домика прошли войска, и пыл, которую они поднимали, садились на листья деревьев» (с.9). «Kulba oldidagi yo’ldan qo’shinlar o’tib borar, ularning oyog’idan ko’tarilgan to’zon og’ochlarning barglariga o’tirardi» (91 b.). Ayrim hollarda asliyatdagi birikmani sof lugaviy ma’noda o’girilishi ham jumla ifodadorligini buzib qo’yadi: “The priest was young and blushed easily and wore a uniform like the rest of us but with a cross in dark red velvet above the left breast pocket of his grey tunic”(p. 8) «Священник был молод и легко краснел и носил такую же форму, как все мы, только с крестом из темно-красного бархата левым нагрудным карманом серого френча» (с. 11) «Kashish yosh edi va sal narsaga darrov qizarib ketardi, u hammamiz qatori forma kiygan, faqat kulrang frenchining so’l ko’krak cho’ntagi ustida to’q qizil duxobadan salb qadalgan edi» (94 b.) Bu jumlaning o’qigan ko’pchilik kitobxonlar ruxoniylar ko’kraklariga xoch taqib yurishlari haqidagi fikrni uqib olmasliklari tayin. Qolaversa «священник» so’zini «kashish» emas, bundan oldingi matndagidek «ruhoniylar» so’zi bilan o’giraverish, forma so’zini «harbiy kiyim» deb konkretlashtirish maqsadga muvofiq bo’lardir. Chunki «ruhoniylar» so’zi «kashish» soz’iga nisbatan ancha

tushunarli va keng ommalashgan. Ba'zan hech qanday ekvivalent tanlashga muhtoj bo'lmagan, hamda tarjima qilinganda ham lug'aviy leksik muqobillari orqali o'girish mumkin va lozim bo'lgan birliklarni har xil tasodifiy birliklar vositasi orqali nutqning madaniy va tabiiy ohangini yo'qqa chiqarish hollari ham uchrab turadi. Tarjimada funktsional mos muqobil bo'lsada, keng xalq ommasiga tushunarli bo'lmagan so'zni ishlatish hollari ham kuzatiladi: "Miss Barkley was quite tall" (p.13). «Мисс Беркли была довольно высокого роста» (с. 19). «Miss Berkli sanamrastadek qiz edi» (105 б.) O'zbek adabiy tilida «ancha barvasta qomatli» yoki «novchadan kelgan» iboralari mavjud bo'lgani va u asliyatdagiyo "quite tall" iborasiga juda mos bo'lgani holda tarjimon negadir ko'pchilikka notanish bo'lgan «sanamrasta» so'zini ishlatgani kitobxonga bir oz tushunarsizlik olib keladigandek. Bunday holatni quyidagi jumla tarjimasida ham ko'rishimiz mumkin: "We sat down on a bench and I looked at her" (p. 14). «Мы сели на скамейку, и я посмотрел на нее» (с. 16). «Biz eshakka o'tirdik va men unga qaradim» (105 б.).

Bu o'rinda asliyatdagi "a bench" so'zi ruscha «скамейка» hech qanday stilistik vazifa bajarmayapti. Uni tarjimon oddiygina qilib «o'rindiq», «o'tirgich» so'zlari bilan o'girganda xalq jonli tilida ishlatiladigan «eshak» so'zini ishlatmaganda ham bo'lardi. Chunki o'zbek og'zaki tilida "o'rindiq" (a bench) so'zining ko'chma ma'noda ishlatilgan "eshak" tarzida ishlatilish shakli ham mavjud, lekin "a bench" so'zining ingliz tilida ko'chma ma'noli so'z bilan ifodalanganini biz ko'rmayapmiz. Balki voqealar shahardan chetta sodir bo'lganligi va balki tarjimon qaxramonlarning oddiy qishloqdan chiqqanligiga e'tiborni qaratmoqchidir. Quyidagi parchada katta kishiga nisbatan "baby" so'zining ishlatilishiga e'tiborni qaratsak. Bizga ma'lumki ingliz tilida baby so'zi kichik bola, shaqaloqqa nisbatan ishlatiladi. Ko'chma ma'noda esa muloyimlik va iltifotlilikni ifodalaydi. Asarda esa muallif yarador, najotsiz bemorga nisbatan muloyim munosabatda bo'lish kerakligiga e'tibor qaratmoqda. Ya'ni o'sha bemorlar xuddi bolalardek g'amxo'rlikka juda muhtojligini, g'amxo'rtalab ekanligini kitobxon ongiga yetkazmoqchidek go'yo. Shunki bilamizki kasalxonaga tushgan har qanday

bemor najot bilan shifokorlarga ko'z tikadi, ertaroq sog'ayib ketishlaridan umidvor bo'ladilar. Bolalar yaxshi muomalaning shaydosi bo'lganidek, bemorlar ham vrach va hamshiralarning xushmuomalaligiga juda muhtoj bo'ladilar. Afsuski ushbu holat tarjimada saqlanmagan. Baby so'zini tarjima qilmasdan transliteratsiya usuli bilan "bebi" shaklida ifodalagan xolos. Bu esa kitobxonda tushunmovchilik uyg'otadi: ... poor dear baby, how do you feel? (p.78). Sho'rlik bebi, kayfiyatingiz durustmi o'zi. (148 c.) Ushbu asardagi Italiyalik kapitanning ingliz tilini buzib gapirishi va bu nutqning rus va o'zbek tillariga xorijiy kishi nutqiga xos nuqsonlar bilan o'girilishi ham pragmatic uyg'unlikni vujudga keltirgan: Priest no with a girl. Priest never with a girl. Священник с девочка нет. Священник с девочка никогда - Рухоний ойимчага йўқ. Рухоний ойимча билан ҳеч қачон. Adabiy til me'yorini buzib so'zlashuvchilarning hammasini ham mahalliy lahchalarda gapiradi deb bo'lmaydi. Ayrim shaxslar nutqida muayyan mahalliy lahchaga moyillik sezilmasada, ular o'z nutqi lug'at tarkibida nafaol ayrim so'zlarni buzib talaffuz etadilar. Bu ko'proq fikr doirasi endi kengayib, nutqi rivojlanib kelayotgan yosh bolalar, hayotlarida bu xil so'zlardan kam foydalangan yoki mazkur so'zlarning tili lug'at tarkibiga keyinroq kirib kelganligi tufayli ularni yaxshi o'zlashtirib ololmagan qariyalar, savodsiz yoki chalasavod shaxslar nutqida tez-tez uchrab turadi. Binobarin, badiiy asar qaxramonlari nutqida ham bu xil noadabiy unsurlarning uchrab turishi tabiiy hol bo'lib, yozuvchilar ularni o'z qaxramonlari nutqiga kiritish yo'li bilan kitobxonlar e'tiborini bayon etilayotgan fikrning mazmunidan ko'ra ko'proq usuliga, shakliga tortadi va shu yo'l bilan o'z qaxramonlarini atroflicha tasvirlaydiki, tarjimada ularning muvofiq lisoniy vositalar yordamida talqin etilishi so'zsiz pragmatic uyg'unlikni yuzaga keltiradi. Asarni o'qir ekanmiz minglab bunday misollarni keltirishimiz mumkin, zero asar shunchalik san'tkorona tarzda yozilganki go'yo uning har bir so'zi bir ta'sirchanlikka egadek. Shu o'rinda yana bir narsani aytmog'imiz lozimki, bundayin jahon durdonasini o'zbek kitobxonlariga yetkazib berayotgan mohir tarjimonlarimizga ham tasanno aytmalikning iloji yo'q albat. Xulosa qilib aytganda, badiiy uslubning o'ziga xos xususiyatlari va me'yordan

chetdan chiqmaslik hamda ma'noning asliymonand talqin etilishi ko'p jihatdan uning tarkibidagi obrazli hamda his-hayajon ifodasi uchun qo'llanilgan lisoniy vositalarning ijodiy talqin etilishiga bog'liqdir. Bunday tarjima tarjimondan ko'pincha asliyat tili vositalarini moddiy jihatdan aniq aks ettirishni emas, balki mazkur vositalar yordamida ifoda etilgan uslubiy vazifalarni, his-hayajon ohangini ona tili birliklari vositasida qayta yaratishni talab qiladi. Til birliklarining adabiy shaklda me'yorlashuvida badiiy adabiyot va badiiy tarjimaning o'rni ham alohida ekan.

Badiiy ijod jarayonida shoir va yozuvchilar o'z fikr va hissiyotlarini boshqa ijodkorlardan farq qiladigan, favqulodda asl ifodalarda berishga intiladilar. Bu yo'lda ular yangi so'z va iboralar yaratadilar. Yaratilgan birliklar o'sha matrmning o'zida qolib ketaverishi, ommalashmasligi, adabiy tildan o'rin olmasligi, bir so'z bilan aytganda, tilda me'yorlashmasligi mumkin. Ularning me'yorlashishini sharoit, vaqt va ommaning qabul qilishi kabi omillar belgilaydi. Ammo bir narsa ravshanki, bu birliklar o'zi qo'llangan matnda badiiyat uchun, obrazli tasvir va ifoda uchun xizmat qiladi.

Shunday ekan ularni bir uslub doirasida me'yoriy deb hisoblashga asosimiz bo'ladi. Bayon qilingan fikrlarni xulosalab aytish mumkinki, nutq madaniyati adabiy til normalari sifatida qaraladigan barcha holatlardan san'atkorona va o'rinli foydalanishni talab qilar ekan, uning ajralmas qismi hisoblanadigan madaniyati ham barcha leksik-stilistik vositalarning asliyatdagi darajada tabiiy va jozibador jaranglashini taqoza qiladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Badiiy tarjima nima?
2. Badiiy tarjimaning boshqa tarjima turlaridan ajratib turuvchi xususiyatlar qaysilar?
3. Fyodorov bu borada nima degan edi?
4. Badiiy tarjimaning qanchalik muhim?

5. O`zingiz yoqtirib o`qiydigan chet el adabiyotiga doir bironta badiiy asar oling va uni ingliz yoki rus tiliga badiiy tarjima me`yorlariga ko`ra tarjima qilib ko`ring.

8. KETMA KET TARJIMA VA UNING XUSUSIYATLARI

Og`zaki ketma — ket tarjima qilish vazifasi, boshqa har qanday tarjima faoliyati kabi, aslida mavjud bo`lgan xabarni etkazishdir. (Shuni esda tutish kerakki, bu xabar so`zlashuv muallifi tomonidan qabul qiluvchiga etkazish uchun mo`ljallangan ma'lumotdir). Ketma-ket tarjimada yozma tarjimadan farqli o`laroq, xabar faqat nutq asarining mazmunidan ajralib turishi mumkin; matnning shakli aloqa bilan bog`liq axborotni olib bormaydi, badiiy matn shakli xabarning bir qismini olib yurishi mumkin. Bu holat juda muhimdir: og`zaki tarjimada dastlabki xabarning shakli yozma ravishda kamroq rol o`ynaganligi sababli, xabar boshqa shaklda o`tkazilishi mumkin, ya'ni tarjima shakli asl nusxadan katta farq qilishi mumkin. Og`zaki aloqa tarkibida quyidagi bosqichlar (bosqichlar, ulanishlar) aniqlanishi mumkin):

1. Xabar matnining manbayi;
2. Asl xabar tarjimonini qabul qilish va tushunish (dekodlash);
3. Qabul qilingan xabarni ro`yxatga olish tizimida kodlash-saqlash qurilmasi;
4. Chiqish xabarini ro`yxatdan o`tkazish (kodlash);
5. Qabul qiluvchi tomonidan tarjimini qabul qilish

Ko`pgina tadqiqotchilarning fikriga ko`ra, bu erda eng muhim narsa-tarjimonning dastlabki xabarni qabul qilish bosqichi va tarjimonning tarjima matnini ishlab chiqarish bosqichi. Shuni ta'kidlash kerakki, dastlabki xabarni qabul qilish bosqichida tarjimon faoliyatining muvaffaqiyati asosan asl xabarning o`ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Shuning uchun, keling, asl xabarning umumiy xususiyatlarini ko`rib chiqaylik. Izchil tarjima-bu og`zaki tarjima turlaridan biri bo`lib, unda ma'ruzachi vaqti-vaqti bilan tarjimonga aytilganlarni tarjima qilish uchun zarur bo`lgan nutqda pauza qiladi. Ushbu pauzalar odatda kichikdir, chunki professional tarjimon odatda nutqning ovozi davomida tarjimini shakllantiradi va pauza paytida uni aytadi. Izchil tarjima maxsus va jiddiy ta'lim va tayyorgarlikni talab qiladi. Ketma-ket tarjima-bu tarjimonning og`zaki nutqini tugatib, butun nutqni yoki uning bir qismini tugatgandan so`ng tarjimonni tarjima qilishni boshlaydigan

og`zaki tarjima usuli. Nutqning tarjima qilingan segmentining hajmi har xil bo`lishi mumkin: alohida bayonotdan 20-30 va undan ko`p daqiqalarda ma`ruzachi aytgan katta hajmdagi matnga. Tarjima bu turi tarjima boshlanishidan oldin uzoq vaqt davomida original muhim segmentlari mazmunan tarjimon xotirasida saqlab talab qiladi. Agar asl nusxaning hajmi bir nechta so`zlardan oshib ketgan bo`lsa, asl nusxani qabul qilish jarayonida tarjimon kontentning tugun momentlarini yozib oladi, bu unga xotirada saqlangan xabarni tiklashga yordam beradi. Boshqa har qanday tarjima kabi, og`zaki ketma-ket tarjima “muloqot sodir bo`ladigan nutq faoliyati bilan belgilanadi”. T. S. Serova ta`kidlaganidek, og`zaki ketma-ket tarjima-bu kamida uchta subyektning ishtirokida amalga oshiriladigan va nutq faoliyatining bir necha turlari va shakllarini o`z ichiga olgan vositachilik nutqi faoliyati: tinglash, fikrlash, yozish, o`qish va gapirish¹¹. Protsessual og`zaki ketma-ket tarjima quyidagicha ta`riflanishi mumkin: tarjimon, spikerning yonida bo`lish, nutqni tinglash, yozishni davom ettirish va pauzada nutqini boshqa tilda takrorlash, uning yozuvlariga asoslangan. Shunday qilib, ketma-ket tarjima bir qator temporal, texnik, uslubiy, mazmunli va mekansal xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Ketma-ket tarjimaning temporal xususiyatlariga quyidagi xususiyatlar kiradi:

- axborotni qabul qilishning yagona va aniqligi;
- nutq tezligiga bog`liqlik va spikerni pauza qilish;
- asl nusxaning juda uzoq ovozi;
- asl fragmentning asl tili va tarjima tilida ovoz berish vaqtida ajratish;
- har xil harakatlarning bir vaqtning o`zida bajarilishi (tinglash va tuzatish, yozuvni o`qish va gapirish).

Tarjimonning nutq tezligi juda yuqori: spikerning nutqiga teng, agar u tez gapirsa va tezroq bo`lsa, asl nutq tezligi sekin bo`lsa. Texnik jihatdan, ketma-ket tarjima axborotni yodlash va tahlil qilish uchun yordamchi sifatida maxsus yozuv yordamida og`zaki tarjimaning boshqa turlaridan farq qiladi.

Ketma-ket tarjima qilinishi kerak bo`lgan nutqlarning janriga kelsak, aksariyat hollarda ular yuqori darajadagi rasmiyatchilik (ko`p sonli nutq klişesi, barqaror

inqiloblar), hissiylik (baholash soʻz birikmalarining mavjudligi, taqqoslashlar) va kontseptuallik (semantik toʻyinganlikning katta darajasi) bilan tavsiflanadi. rasmiy uslub va jamoat nutqlariga xosdir. Nutqning toʻliq qismini tinglash qobiliyati tufayli, ketma – ket tarjima mahsuloti, sinxron tarjimadan farqli oʻlaroq, bir tomondan, maʼnoga katta kirib borishi va boshqa tomondan, tarjima qismining qisqarishi (taxminan uchdan bir qismi) asl nusxaning takrorlanishini bartaraf etish orqali dastlabki xabarga nisbatan xarakterlanadi. Tarjimonning tinglovchilarga nisbatan fazoviy joylashuvi nuqtai nazaridan uning ishi (sahnada yoki muzokaralar stolida) va qabul qiluvchilar tarjimaning ogʻzaki va ogʻzaki boʻlmagan qismlarini bir vaqtning oʻzida baholash imkoniyatiga ega. Kommunikatorlar bilan bevosita aloqa qilish, qayta soʻroq qilish va qiyinchiliklar yuzaga kelgan taqdirda maʼruzachi yoki tinglovchilarning yordamiga murojaat qilish imkonini beradi. Dialogik nutqni izchil tarjima qilishda kichik soʻzlar tarjima qilinadi. Monologik nutqning ketma-ket tarjimasi bilan segmentlarning uzunligi ikki dan 7-8 daqiqagacha oʻzgarib turadi, koʻproq vaqt zerikishga olib keladi, diqqatni tortadi¹². Iloji boʻlsa va vaqtni tejash uchun ishlash baʼzan oldindan tarjima qilinadi. Ogʻzaki ketma-ket tarjima odatda nisbatan kam sonli ishtirokchilar bilan faoliyat olib borishda ishlatiladi. Ushbu turdagi tarjima juda koʻp sonli harakatlar, harakatlar bilan muloqotning “mobil” tabiatida juda samarali: sanoat ob'ektlarida ishlayotganda, keyingi ekskursiyalar bilan muzokaralar va h. k. odatda ketma-ket tarjima orqali amalga oshiriladigan tadbirlar: biznes muzokaralari, telefon muzokaralari, seminarlar, uchrashuvlar, kichik ishtirokchilar bilan davra suhbatlari, brifinglar, matbuot anjumanlari, taqdimotlar, koʻrgazmalar, bufet, bayram tadbirlari va boshqalar;

- qoʻshimcha texnik uskunalar talab qilinmaydi, bu esa tadbirning harakatchanligini oshiradi;
- masalan, sanoat ob'ektlarida ishlayotganda, prezentatsiyalar boʻyicha muzokaralar olib borilganda, delegatsiyalar hamrohligida amalga oshirilishi mumkin;

- ishtirokchilar masalani ko`rib chiqish uchun foydali bo`lishi mumkin bo`lgan qo`shimcha vaqtga ega (masalan, biznes muzokaralarida);

- ko`p hollarda sinxron tarjimadan farqli o`laroq, bitta malakali tarjimomni jalb qilish kabilar;

Bu yerda kamida ikkita sinxronni jalb qilish kerak ketma-ket tarjima kamchiliklari sinxronga nisbatan:

-ketma-ket tarjima qilishni to`xtatib turish sababli, tadbirni o`tkazish ko`proq vaqt talab etadi;

- tarjima qilish imkoniyati, odatda, faqat bitta xorijiy til;

- original matnning amalga oshirish shakliga qarab, tadbir ishtirokchilarining cheklangan soni farqlanadi;

- og`zaki matnni yozish bilan ketma-ket tarjima qilish;

-og`zaki matnning paragraf-phrasal tarjimasi;

- yozma matnning inglizcha varianti;

Tarjima tarjimasi og`zaki tarjima turi bo`lib, unda ma`ruzachi kichik tugallangan jumla yoki jumlaning aytadi va keyin tarjimonga ularni tarjima qilish imkoniyatini beradi. Tarjimani tarjima qilishda tarjimom, odatda, an'anaviy ketma-ket tarjima bilan tez-tez sodir bo`ladigan katta davrlarni xotirada saqlashga hojat yo`q. Internetda bunday ta`rifni topdim:

Paragraf-phrasal tarjimasi-matnni tinglashdan keyin butunlay emas, balki jumlar yoki paragraflar bo`yicha tarjima qilingan ketma-ket tarjimaning soddalashtirilgan turi. Bir martalik tarjimaning bir turi, ehtimol, o`qituvchi yoki boshqa talaba taklifni o`qigan "ta`lim tarjimasi" deb hisoblanishi mumkin, undan keyin talaba ushbu taklifni tarjima qilish imkoniyatini oladi. Agar u darhol ishlamasa, o`qituvchi taklifni yana bir bor o`qishi mumkin. Kasb-hunarga asoslangan tarjima sharoitida tarjimom ba`zan ma`ruzachidan yangi so`zlarni to`liq takrorlashini so`rashi mumkin. Tarjimom juda muhim joylarni yoki birinchi marta eshitilmagan raqamlarni so`rsa, hech qanday aybdor bo`lmaydi.

Izchil tarjima bilan, bu, odatda, chiqarib tashlanadi va juda istalmagan. Tarjimada, shuningdek, ketma-ket tarjimada, tarjimonning oldindan tarjima qilingan matnga ega boʻlgan holatlar juda kam uchraydi va egozadacha spikerning nutqi orasidagi intervalda uni aniq oʻqish uchun kamayadi. Bir martalik yoki ketma-ket tarjima foydasiga tanlov vaziyatga, taʼqib qilinadigan maqsadlarga va tarjimonning tegishli malakaga ega boʻlishiga bogʻliq. Tarjimonlar toʻliq izchil tarjimaga ega boʻlib, ishonchli va noaniq holda katta davrlarni jamoatchilikka tarjima qila olishadi. Shuning uchun haqiqiy tarjima amaliyotida maxsus sinxron uskunalarsiz tarjima yoki maʼlum bir tezlashtirilgan, yarim sinxron tarjima ustunlik qiladi. Tarjima qilinganida, tarjimonning jonli yuki ushbu ketma-ket tarjimaga qaraganda ancha past. Shu maʼnoda, tarjima tarjimasi, ehtimol, ketma-ket tarjimaning soddalashtirilgan versiyasi sifatida qaralishi mumkin. Shu bilan birga, vaqt oʻtishi bilan va ketma-ket tarjima bilan, maʼruzachi tarjimon bilan ishlash qobiliyatiga, pauza qilish va semantik akslarni aniq belgilashga bogʻliq.

Tarjima paytida yozib olish jarayoni puxta tayyorgarlikni talab qiladi. Shu bilan birga, bir vaqtning oʻzida bir nechta omillarni taʼkidlash kerak, ular orasida yozuvlar olib boriladigan vositalar, shuningdek, qogʻozda taqdim etilgan maʼlumotni qabul qilishning funktsionalligi va qulayligi. Yozib olishga tayyorgarlik tugagach, siz asosiy bosqichga oʻtishingiz mumkin - kursning yozuv usullarini oʻrganishingiz mumkin.

Ketma-ket tarjima qilish

Ketma-ket tarjima qilish bu bir tildagi ogʻzaki axborot berilgandan soʻng uni boshqa tilga tarjima qilishdir. Tarjimon soʻzlovchining umumiy fikrlari yoki eng kamida asosiy abzasni tinglaydi va soʻng tinglash chogʻida yozib olingan eslatmalar (notetaking) yordamida nutqni tarjima qiladi.

Tarjimon shu tariqa asosiy soʻzlovchi nomidan ketmaketlikda soʻzlaydi. Baʼzi soʻzlovchilar bir nechta gap soʻzlab, soʻng tarjimonga tarjima qilishni taklif qilishadi. Tarjimon qisqacha yozib

olmasdan ham ishlashi mumkin va u o'z xotirasida aytilgan gaplarni saqlaydi. Shunday qilib, ketma-ket tarjima so'zlovchining nutqini tinglangandan so'rig bajariladi. Bunday vaziyatda axborotning barcha mazmunini yodda saqlab qolish zarur. Ketma-ket tarjima muzokaralar, konferensiyalar davlat arboblari va siyosiy shaxslarning uchrashuvlarida va delegatsiyani kuzatib yurish chog'ida qo'llaniladi. Ketma-ket tarjima muammosi ilmiy adabiyotlarda ham yetarlicha muhokama qilinmagan. Ketma-ket tarjima qilish vaqtiga ko'ra 2 bosqichga ajratiladi.

Birinchi bosqich, so'zlovchining nutqini o'z ichiga oladi va bu bosqichda tarjimon qisqacha nutqni yozib olishi mumkin. Ikkinchi bosqichda tarjimon aytilgan xabarni yozib olganlaridan foydalangan holda tarjima qiladi.

Inson hotirasi barcha gapni (ma'lumotni) yodda saqlab qololmaydi. Tarjimon matnda fikrning mantiqiy zanjirini topishi va so'zlovchi nutqining semantik asosini ochib berishi muhimdir. Shunday qilib, tarjimon so'zlovchining gapini yodda saqlab qolish uchun butun matnni tushunish iinkonini beruvchi va gapini asosini yodda saqlab qolishga yordamlashuvchi semantik asosni topib, uni tarjima qilishi zarur)

Inson odatda 7 yoki 5 ta semantik asosni yodda saqlay oladi. Gapning asosiy semantik asosi birinchi navbatda kesim va egani o'z ichiga olishi kerak. Ba'zi tarjimonlar asosiy semantik asos birinchi navbatda kesim bilan ifodalanadi deyishadi. Lekin bir qator tilshunoslar kesim gapning mustaqil bo'Magi bo'lolmaydi deb yozishadi. Faqatgina ega bilan birgalikda gapning mazmuni anglanishi mumkin. Misol: Traktor zavodining 1200 ta ishchisi shu zavodning m a'muriyati tomonidan 240 ta ishchini ishdan bo'shatish uchun chiqargan buyrug'iga qarshi norozilik namoyishida qatnashdi.

Ushbu gapda biz avval egani topib olishimiz lozim, so'ng kesimni, so'ng gapning vositachi bo'lagini. Bu gapning semantik asosi " 1200 ishchi 240 ishchini bo'shatilishiga qarshi norozilik mitingida qatnashdi" deyilganidir.

Ketma-ket tarjima qilishning 3 ta asosiy prinsipi mavjud: Anglash, tahlil qilish va qayta ifoda qilish. Anglash prinsipida so'zlar emas, fikrlar tarjima qilinishi kerak. Agar tarjimon so'zlovchining nutqidagi biron bir so'zning tarjimasini bilmasa, u bu so'zning ma'nosini kontekstdan anglab yetishi zarur. So'zlovchining nutqini e'ti'oor bilan tinglash juda muhimdir. M a'noni eslab qolish uchun asosiy fikrlami va ular orasidagi bog'lanishlarni bilish muhimdir.)

Har qanday nutqda 2 ta asosiy lahza majud. Ular nutqning boshlanish va tugashidir. Tarjimon aynan shularga o 'z e 'tiborini qaratishi lozim"?Agar u aniq bo'lmasa va o'tkazib yuborgan bo'linsa, so'zlovchiga fikringizni oydinlashtira olasizmi? deb savol bering. [Tarjimon so'zlovchining fikrini o'zining so'zlari orqali ko'proq ifoda etsa, tarjimaning sifati yahshiroq bo'ladi. Tarjimon ko'proq ijodiv yondoshsa, uning tarjimasi to'g'ri bo'ladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Ketma-ket tarjima qilish nima?
2. Ketma-ket tarjima qilishning asosiy ko'zga tashlanarli xususiyatlarini aytib bera olasizmi?
3. Ketma-ket tarjima qilishning qanday prinsiplari mavjud?
4. Ketma-ket tarjima qilish qanday bosqichlarga bo`linadi?
5. Ketma-ket tarjima qilishdan qachon foydalanamiz, asosan?
6. Qaysi birini qiyin deb hisoblaysiz: ketma-ket tarjima qilish yoki sinxron tarjima qilish?

9. TARJIMADA MA'LUMOTNI QAYTA TO'LIQ TIKLASH

TARJIMA USULLARI.

Adekvat tarjima – har jihatdan mos, aynan teng, asl nusxaga mazmun va shakl jihatdan muvofiq tarjima (Lotincha “adekvatus” – “tenglashtirilgan, teng, muvofiq, aynan”). “Erkin tarjima bu asl nusxaning g‘oyaviy mazmuni va badiiy xususiyatlarini o‘zgartiruvchi, uni har jihatdan boshqa izga solib yuboruvchi tarjima prinsipidir. Bundan tarjimalarda muallif uslubi emas, balki tarjimon uslubi ustun turadi. Erkin tarjimaning ham turli xillari mavjud. Sharq klassik she‘riy tarjimasiga kelganda, erkin tarjima shunda ko‘rinadiki, bu usulni qo‘llagan tarjimon aksariyat hollarda, asosiy mavzu va g‘oyadan chetga chiqmagan holda, muallifning bayon tarzida she‘riy san‘atlardan foydalanish, ifoda va tasvirlarini chetlab o‘tib, ular o‘rniga o‘zi ijod qilgan san‘atlar va ifodalarni taqdim etadi. Bunday tarjimon asl nusxa panohida o‘z she‘rini taqdim etgan, o‘zining ijodiy manerasini ko‘rsatgan bo‘ladi. Masalan, Sayfi Saroyi tarjimasidagi Sa‘diy Sheroziyning “Guliston”, Qutb Xorazmiy tarjimasidagi Nizomiy Ganjaviyning “Xusrav va Shirin” asarlari. “Kalila va Dimna” tarjimalari ham. Ijodiy tarjima esa asar g‘oyasi va badiiy o‘ziga xosligini o‘zgartirishni emas, balki unga ijodiy munosabatda bo‘lish orqali mazmuni, intonatsiyasi, uslubini yangi tilda tiklash demakdir. Ijodiy tarjima so‘zma-so‘z tarjimaga ham, o‘zgartiruvchi erkin tarjimaga ham zid tushunchadir. Ijodiy tarjima orqali kitobxonga manzur bo‘ladigan so‘z san‘ati namunasi hosil qilinadi. Shuning uchun badiiy adekvat tarjima ijodiy tarjima hisoblanib, bu asl nusxaga sodiq qolishni” taqozo etadi. Masalan, A.Oripov tarjimasidagi Qaysin Qulievning “Hayrat” she‘ri. E.Vohidov tarjimasidagi Sergey Yesenin she‘rlari. Xurshidning Hofizdan qilgan tarjimalari. “Guliston” besh marta tarjima qilingan (Sayfi Saroyi, Ogahiy, Mulla Murodxo‘ja, Ahmad Jalil, G‘afur G‘ulom – Sh.Shomuhamedov – R.Komilov). Ularni qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, “tarjimaga bo‘lgan talab zamonlar o‘tishi bilan o‘zgarib turgan. Agar Abu Rayhon Beruniy erkin tarjimani tanqid qilib, original ruhini boshqa tilda aniq qayta yaratishni talab qilsa, Muhammad Temur erkin tarjima tarafdori sifatida maydonga chiqadi. Ogahiy ijodiy erkin tarjima

prinsipiga amal qilsa, Murodxo‘ja tarixiy-lingvistik aniqlikka intilib, so‘zma-so‘z tarjima aqoidlariga sodiq bo‘lib qoladi”. So‘zma-so‘z va hijjaviy tarjima. Ya.I.Resker “doslovniiy” va “bukvalniy” terminlarining ma’nolari boshqa-boshqa bo‘lib, ularni bir-biri bilan aralashtirish yaramasligini alohida qayd etgan edi: “... so‘zmaso‘z va hijjalab tarjima qilish degan ikki xil tushunchani aralashtirmaslik kerak. Hijjalab tarjima qilish – turli-tuman tillarning so‘zlari o‘rtasidagi nuqul tashqi, shakliy o‘xshashlikka asoslangan mexanik tarjimadir. Bu tarjima sohasidagi formalizmdir. So‘zma-so‘z tarjima esa “so‘zni-so‘z” bilan, hech narsani almashtirmasdan yoki qayta guruhlashtirmasdan qilingan tarjimadir. Hijjalab tarjima qilishga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi. So‘zma-so‘z tarjima esa muayyan hollarda qonuniy hodisadir” . Demak, doslovniiy perevod – aniq tarjima, bukvalniy perevod – hijjalab tarjima qilish So‘zma-so‘z tarjimaga misollar: 1. Terpi, kazak, atamanom budesh. – Sabr qil, kazak, ataman bo‘lasan. (Erkin tarjimasi: Sabr qilsang, g‘o‘rada halvo bitar). 2. Yesli vrag ne sdayotsya, yego unichtojayut. – Agar dushman taslim bo‘lmasa, uni yanchib tashlaydilar. 3. Duraku zakon ne pisan. – Ahmoqqa qonun bitilmagan. 4. Zo‘ri behuda miyon meshikanad. – Behuda kuchanish belni sindiradi. 5. Holva degan bilan og‘iz chuchimaydi. – “Xalva” skolko ne govori, vo rtu sladko ne stanet. Hijjaviy tarjimaga misollar: 1. “krestyanin krepko osel – dehqon mustahkam eshak (dehqon mustahkam o‘rnashdi) 2. “park zanesen snegom” – “parkni qor bosdi” (par qor bilan olinib ketildi) 3. uglovatiy (qo‘pol, dag‘al) – burchakli 4. barxatniy golos (Mayin ovoz) – duxoba ovoz 5. golubie glaza (ko‘k ko‘z) – kaptar ko‘zlar 6. krasa i gordost (ko‘rk va savlat) – bo‘yoq va faxr 7. uchenaya sobaka (o‘rgatilgan it) – olim it 8. Jigar-bag‘rim kabob bo‘ldi (Mashrab). – Serdse stalo shashlikom. 9. U qizilmag‘izdan kelgan edi (A.Qodiriy. “Obid ketmon”). – On priexal iz Kizilmagiza. 10. Perevesti dux (Kafka). – Ruhiyatni tarjima qilmoq (V.Fayzullo tarjimasi). Akram Qodiriyning “Tarjimon” nomli bir pardali komediyasi. Mulla Mirgarang yozgan ariza: “Glavni bosh paxtaqo‘mg‘a. Maya jilizni daro‘ga yuk taskayt. Adin polovina luna bo‘ladi. Xotinim uyda pitir delayt. Shunga denga dayut.” “Bagdadskiy vor” – “Bag‘dod ham bor”. “Va glavniy

roli” – ya’ni aptamibilini ro‘lini burab turadigan odam. “Miravuy bayavik – “Meros boyvachchasi”. Aniq tarjima – so‘zma-so‘z aniqlikka intilish. Buning yorqin misoli V.Bryusov tarjimasidagi Vergiliyning “Eneida” asari. U asarni olti-etti marta tarjima qilgan. Har gal yangi prinsip qo‘llagan: 1) erkin tarjima yoki “qayta hikoya qilib berish” usuli; 2) chin ma’nodagi “she’riy tarjima” (aniq, ammo bukvalistik belgilardan holi); 3) sof bukvalizm. Taglama – asl nusxa tilini bilmaydigan tarjimon uchun maxsus tayyorlab beriladigan so‘zma-so‘z, jumlama-jumla, satrma-satr (she’riy tarjimada) aynan tarjima, tahtullafz, podstrochnik. Sovet davrida rus tarjimonlari o‘zbek adabiyoti namunalarini asosan taglamadan tarjima qilganlar (L.Penkovskiy, V.Derjavin, S.Lipkin, K.Simonov, M.Sale. “Farhod va Shirin”ning ayrim boblarini nemis tiliga o‘giran Alfred Kurella ham taglamadan foydalangan). Tabdil. “Klassik adabiyot asarlarining lug‘atida, jumladan, Alisher Navoiy asarlari lug‘atida ham shu darajada katta tafovut borki, bu asarlarni to‘la tushunib yetish uchun ularni to‘la ma’noda tarjima qilinmasa ham, loaqal, “yarim tarjima” qilishga zarurat tug‘iladiki, buning nomini tabdil qilish deyiladi”. Masalan, Alisher Navoiy qalamiga mansub “Xamsa” dostonlari, “Lison ut-tayr” dostoni nasriy bayon qilingan bo‘lsa, “Mahbub ul-qulub” hozirgi o‘zbek tiliga tabdil qilingan. Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig”, Ahmad Yugnakiyning “Hibat ul-haqoyiq” asarlari ham nasriy tarjimada o‘qilayapti. Bu asarlarning asl nusxasini faqat mutaxassislar o‘kiydi. Adaptatsiya – soddalashtirish, moslashtirish. Chunonchi, Xomushiy Firdavsiyning “Shohnoma”, N.Komilov Attorning “Ilohiynoma”sini xalq saviyasi va o‘quvchilar darajasini hisobga olib, nasriy tarjima qilganlar. Menimcha, “Shohnoma” tarjima qilinadigan bo‘lsa, hozir ham uni soddalashtirib, nasriy tarjima qilish kerak. Chunki 120 000 misralik bu ulkan asarni biron o‘qimaydi. Mualliflashtirilgan tarjima – Muallifning o‘zi tomonidan (Ayniy asarlari) yoki muallif va tarjimon hamkorligida (P.Qodirov va Yu.Surovsev) amalga oshirilgan tarjimalar. Ch.Aytmatov qissalari ham. Qayta tarjima. Asliyat barcha zamonlar va o‘quvchilar uchun o‘zgaras bo‘lib qolaveradi. Lekin har bir davr, har bir avlod yangi, zamonaviy tarjimaga ehtiyoj sezadi. Aytaylik,

Sa'diy "Guliston"ning Sayfi Saroyi va Ogahiy tarjimalari lisoniy jihatdan bugungi o'quvchi talabini qondirolmaydi. Shuning uchun XX asrda uning yangi tarjimasi paydo bo'ldi. Chunki bu tarjimalarning o'zi tarjimaga muhtoj. Umuman, qayta tarjimaga quyidagi omillar sabab bo'ladi: – avvalgi tarjimaning til jihatdan eskirganligi; – badiiy jihatdan bo'sh tarjima qilinganligi; – vositachi til orqali o'girilganligi; – ijodiy bellashuv istagi. Masalan, Braziliya adibi Paulo Koelening "Alkimyogar" asarini bir vaqtning o'zida uch tarjimon – Ozod Sharafiddinov, Ahmad Otaboyev, Aziz Saidlar tarjima qilishdi. Bu, bir tomondan, jahon adabiyotida voqea bo'lgan asarga davr talabi bo'lsa, ikkinchidan, mohir adib "panjasiga panja urish", o'z iste'dod kuchini sinab ko'rish. Jamol Kamol ilgari rus tilidan o'girilgan Shekspir fojialarini bevosita ingliz tilidan tarjima qildi. Yoki Bayronning "Don Juan" asarini Abdulla Sher ingliz, Sulaymon Rahmon rus tilidan tarjima qildilar. Shavkat Rahmon otashnafas ispan shoiri Garsia Lorca she'rlarini dastlab rus tilidan tarjima qilgan edi. Keyin ispan tilini o'rganib, bevosita asl nusxadan o'zbekchalashtirdi. Oybek tarjimasidagi A.S.Pushkinning "Evgeniy Onegin" she'riy romani asliyatning mazmunini to'lato'kis aks ettirgan bo'lsa-da, shaklan buyuk rus shoiri asariga qoyimmaqom emas, badiiy jihatdan ham uncha baland emas edi. Shuni hisobga olib, oradan yarim asr o'tib, Mirzo Kenjabek uni qayta tarjima qildi. "Vorisiylik – bir tarjimadan ikkinchisiga meros bo'lib o'tadigan xususiyatlar... bir asarning dastlabki tarjimasida erishilgan yutuqlar, asliyat ruhini qayta tiklash uchun topilgan ayrim usullar keyingi, ta'bir joiz bo'lsa, musobaqadosh tarjimon tarafidan ham istifoda etilishi mumkin. Chunki o'sha narsaning shu tilda bundan ortiq muqobili bo'lmasligi ham mumkin-da". "Evgeniy Onegin"ning Oybek va M.Kenjabek tarjimasi. Pushkin va Lermontov she'rlari tarjimalari. Asarni ilk bor tarjima qilgan tarjimon oldida murakkabliklar bilan birga, imkoniyatlar ham bo'ladi – qanday xohlasa shunday, ko'rinib turgan ma'nolari bilan tarjima qiladi. Keyingi tarjimon esa o'xshab qolmasligi uchun atay boshqa so'zlar, o'zgacha ifodalar izlaydi. Umar Xayyom, Jaloliddin Rumi, Pahlavon Mahmud ruboiylari tarjimasida biz ham shu muammoga duch keldik. Qaysi tildan o'girilishiga qarab ham tarjima ikkiga

bo‘linadi: – bevosita tarjima (asl nusxa tilidan tarjima); – bilvosita tarjima (vositachi tildan tarjima);

AVTOMATIK TARJIMA

Avtomatik tarjima faqat bir ma’noli so‘zlar va bir xil grammatik tuzilishga ega tillardan tarjimada muvaffaqiyat keltirishi mumkin. Aksincha, u so‘zlarni o‘z o‘rnida tarjima qilib qo‘ya qoladi – keyin ular asosida qayta gap tuzish kerak bo‘ladi. Bu ikkinchi ish bo‘ladi. Badiiy bo‘yoqqa ega matnlarni esa hech qachon avtomatik tarjima qilib bo‘lmaydi. Chunki badiiy matnda so‘zlar ko‘pincha o‘z ma’nosida kelmaydi, yoki bir necha ma’noga ega bo‘ladi. “Odryaxlevshis, vosklisatelniy znak stanovitsya voprositelnim”. “Buket v blagorodnom vine” – “Olijanob vinodagi guldasta” – “Sof sharob ta’mi”. “Sol soli zemli” – “Er tuzining tuzi” – “ona zaminimizning mag‘z-mag‘zi” – “jamiyat gullarining guli” – “el-yurt guli”. Georgiy Markov. “Sol zemli” – “Er mag‘zi”.

ANTONIMIK TARJIMA

Shakli bir-biriga zid, ammo ma’nolari monand bo‘lgan birikmalar antonimik birikmalardir. Masalan, rus tilida “nima bo‘lsa, shu bo‘lsin”, “mening parvoyimga kelmaydi” degan ma’noda xot trava ne rasti degan frazeologik butunlik ishlatiladi. Buni “Menga desa, o‘t o‘smasin” deb tarjima qilsa, o‘zbekchada qoyim maqom chiqmaydi. Shuning uchun “Menga desa, g‘ovlab ketsin!” deb o‘giriladi. Odnoy rukoy v ladoshi ne xloplesh. – Yak dast besado ast. Qars ikki qo‘ldan chiqadi. – Qars bir qo‘ldan chiqmaydi.

TARJIMADA “SOXTA EKVIVALENT” TUSHUNCHASI

Tarjimashunoslikda shaklan o‘xshagani bilan ma’nolari bir-biridan jiddiy farq qiladigan so‘zlar soxta ekvivalentlar deb qabul qilingan. Masalan, “akademik” so‘zi nemis tilida “oliy ma’lumotli kishi”, “student”, “oliy maktab o‘qituvchisi” va goho “akademik” ma’nolarini anglatsa, rus va o‘zbek tillarida asosan “Fanlar akademiyasining haqiqiy a’zosi” ma’nosida keladi. Yoki “dramaturg” nemis tilida “rejissyor”, “teatr repertuarining mudiri” ma’nolarida kelsa, bizda “dramatik asar muallifi” ma’nosida keladi. Taniqli tarjimashunos A.V.Fyodorov turli tillarda faqat

ayrim soʻzlarninggina fonetik jihatdan oʻxshashligini soxta ekvivalent deb olgan boʻlsa, Gʻ.Salomov bu termini tuzilishi jihatidan bir-biriga oʻxshash, ammo maʼnosi jihatidan bir-biridan jiddiy tafovut qiladigan, baʼzida bir-biriga zid boʻlgan frazeologik iboralarga nisbatan qoʻllaydi. Koʻr hassasini bir marta yoʻqotadi. – Sapyor oshibaetsya odin raz. Onasini Uchqoʻrgʻondan koʻrsatmoq. – Pokazat kuzkinu mat.

Savol va topshiriqlar:

1. Qanday tarjima turlari mavjud?
2. Qanday tarjima xillarini bilasiz?
3. Bevosita va bilvosita tarjima nima?
4. Antonimik tarjimaga misol keltiring.
5. Avtomatik tarjima deganda nimani tushunasiz?
6. Soxta ekvivalent nima?

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. К о м и л о в Н. Бу қадимий санъат // Таржима санъати (Мақолалар тўплами).
3-китоб. – Тошкент, 1976. 75-76-бетлар. 33 Ўша ерда. 89-бет.
2. Кўчирма қуйидаги китобдан олинди: С а л о м о в Ғ. Тил ва таржима. – Тошкент, 1966. 272-273-бетлар.
3. О л и м о в С., М а т ё қ у б о в А. Лермонтовнинг ўзбек таржимонлари. – Тошкент, 1989. 19-20-бетлар.

10.TARJIMADA MATNNING KENGAYISH HOLATI

Tarjima etimologik asoslari

Tarjima soʻzining lugʻaviy maʼnosini koʻrib chiqadigan boʻlsak, tarjima - forsha «tarzabon» soʻzidan arabiylashib oʻzgargan. «Tarzabon» - chiroyli soʻzlovchi, notiq, tili burro kishi degan maʼnolarni bildiradi. Arab tiliga «tarjumon» shaklida qabul qilingan bu soʻzdan «tarjima» yoki «tarjuma» soʻzi hosil boʻlgan. Oʻzbek adiblari bunday tushunchani «oʻtkazish», «qaytarish», «oʻgʻirish», «agʻdarish» singari atamalar bilan ifoda etganlar. Koʻp yillar davomida «tarjima»sharh, bayon qilish, tushuntirish maʼnolarida ham qoʻllanib kelingan. Keyinchalik esa bu soʻz badiiy ijodning bir turini ifodalash maʼnosini kasb etdi va ilmiy-filologik terminga aylandi. Umuman, tarjima deganda bir tilda yozilgan matn yoki aytilgan nutqning boshqa tilda qayta yaratilishi tushuniladi.

Tarjima bu qayta yaratish sanʼati, yuksak badiiy ijoddir, ijod boʻlganda ham tarjima muallifidan izlanish, mehnat, sabr-toqat talab qiladigan, turli xil materiallar ustida mashaqqatli ish olib borishni talab qiladigan ijoddir.

Tarjima tushunchasining maʼnosi juda keng, chunki «Tarjima nima?» degan savolga turli soha vakillari turlicha javob berishadi. Bir kishi tarjimani bir tilda yozilgan kitobni ikkinchi tillga oʻgʻirish desa, boshqa bir kishi uni bir tilda bayon qilingan fikrni oʻzga tilda soʻzlovchi kishilarga tushuntirib berishdan iborat deb biladi. Uchinchi bir kishi fikricha esa, kinofilmlar ham tarjima qilinadi, demak tarjima bu bir tilda rol ijro etayotgan aktyorning nutqini ikkinchi uchinchi va hokazo tillarga oʻgʻirish demakdir.

Tarjimaga lingvistik tarjimashunoslik nuqtai nazaridan yondashib, quyidagicha taʼrif berish mumkin:

Insoniyat faoliyatining murakkab shakli boʻlmish tarjima - bir tilda yaratilgan nutqiy ifodani (matnni), uning shakl va mazmun birligini saqlagan holda, oʻzga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir. Demak, asliyat mansub boʻlgan til vositalari yordamida yaratilgan nutqiy ifoda tarjima tili qonuniyatlari

asosida vujudga keltirilgan shunday ifoda bilan almashtiriladi. Shu yo‘l bilan asliyat va tarjima tillari matnlarning mazmuniy-uslubiy adekvatligi yuzaga keltiriladi.

Mazkur ta’rif tillararo amalga oshiriladigan jarayonga aloqador bo‘lib, insoniyat faoliyatining ko‘proq qismi mazkur amaliyot bilan bog‘liqdir. Shu tufayli «tarjima» deganda aksariyat kishilar ko‘z oldida, birinchi navbatda bir tildagi matnni ikkinchi tilga o‘girish faoliyati namoyon bo‘ladi.

Tarjima to‘g‘risida bildirilgan yuqoridagi mulohazalarning barchasida jon bor. Chunki ularning har biri tarjimani bir tomondan ta’riflab, bu haqdagi umumiy tushunchani to‘ldirishga xizmat qiladi. Demak, tarjima - ko‘p sohali, sertarmoq, murakkab faoliyat. Tarjima insoniyat faoliyatining eng qadimiy turlaridan biri bo‘lib, u tufayli biz insoniyat taraqqiyoti tarixini barcha tafsilotlari bilan ochiq-oydin tasavvur etamiz.

Tarjima xalqlar o‘rtasidagi do‘stlik, qardoshlik va hamkorlik manfaatlariga, ular o‘rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy va adabiy aloqalarning kengayishiga xizmat qiluvchi qudratli quroldir.

Tarjima turli xalqlar adabiyotlarining o‘zaro aloqasi va bir-biriga ta’siri jarayonini tezlashtiradi. Tarjimaviy asarlar tufayli kitobxonlar jahon adabiyoti durdonalaridan bahramand bo‘ladilar, ularning estetik tuyg‘ulari oshadi, didlari o‘sadi, ularda go‘zal narsalar haqida tushunchalar hosil bo‘ladi.

Tarjima tillarning kamoloti uchun zaruriy vosita sifatida, ularning rivojlanish sur’atini jadallashtiradi, lug‘at boyligini oshiradi va takomillashtiradi. Tarjima inson ma’naviy hayotini boyitadi, ona tilining imkoniyatlarini kengaytiradi, uni serjilo qiladi.

Tarjima tufayli kitobxon tafakkuri charxlanib, yangi g‘oyalar, tushunchalar bilan boyiydi. Tarjima jamiyatda yangicha munosabatlar, qarashlar qaror topishiga xizmat qiladi. Tarjima tufayli yangicha syujet, janr shakllanadi. Tarjima Vatan adabiyotiga yangi obrazlar, badiiy-tasviriy vositalar hadya etadi.

Ammo shuni ham nazarda tutish lozimki, mazkur jarayon natijasi ham tarjima yordamida ifoda etiladi. Bunda asliyatning o'girmasi bo'lmish ikkilamchi matn nazarda tutiladi.

Tarjimaning bosh xossasi uning so'z san'ati ekanligidir. So'zning fikrni ifodalash xususiyati, ta'sir quvvatiga ega ekanligi tarjimani san'at darajasida tadbqiq etish imkonini beradi. Tarjimada ikki xalq va ikki til, ikki ma'naviy hayot, ikki milliy madaniyat, ikki davr va ikki adib o'rtasidagi bir-biriga chambarchas bo'g'liq munosabatlarning ham o'ziga xos ko'rinishini e'tiborga olish zarur.

Tarjima qilinayotgan tekst yoki nutqning qandayligidan qat'iy nazar, bir tildan boshqasiga o'girilayotgan har qanday ish ya'ni, har qanday tarjima uchun umumiy bo'lgan ikki holat bor:

1. Tarjimoning maqsadi – asl nusxa tilini bilmagan kitobxon yoki tinglovchini o'sha asar teksti yoki nutq mazmuni bilan iloji boricha aniq, to'la-to'kis tanishtirish;
2. Tarjima qilish – muayyan til vositalari yordamida ifoda etilgan narsani boshqa til vositalari orqali asli bilan to'la mos ifodalash demakdir.

Tarjima amaliyoti paydo bo'libdiki, asliyatni ona tiliga qanday o'girish lozim degan masala tarjimonlar oldida ko'ndalang turgan muammo sanaladi, tarjima borasida so'z yuritilganda, shubhasiz, ko'z o'ngimizda uning bir necha xillari namoyon bo'ladi. Jumladan: a) bir tildan ikkinchisiga – qardosh yoki qardosh bo'lmagan tilga tarjima qilish

b) adabiy tildan - uning biror shevasiga va biror shevadan – adabiy tilga yoki bir tilning shevasidan boshqa adabiy tilga tarjima qilish;

c) qadimiy davr tilidan o'sha tilning hozirgi zamonaviy holatiga tarjima qilish;

Hozirda tarjimaning yuqoridagi turlariga yana so'zma- so'z tarjima, ijodiy tarjima, erkin tarjima, mualliflashtirilgan tarjima va shu kabi bir qator tarjimalar ham qo'shilgan. Buning asosiy sababi tarjima jarayoniga turlicha yondashishdir. Ammo tarjimaning qaysi turi bo'lmasin, har qanday tarjimaning maqsad va vazifalari bo'ladi.

Tarjimaning maqsadi - xorijiy til lisoniy vositalari yordamida yaratilgan matnni ona tili materiallari asosida qayta yaratishdan iboratdir. Buning uchun tarjimon, birinchi navbatda, asl nusxani to‘la-to‘kis idrok etishi, so‘ngra uni o‘z tilida bekami-ko‘st qayta ifodalashi darkor. Muallif yaratgan badiiy-estetik voqelikni to‘laligicha idrok etish uchun tarjimon keng mushohada qila olish xususiyatiga ega bo‘lishiva badiiy asar tarkibidagi lisoniy vositalarning mazmuniy va uslubiy-estetik jihatlarini to‘g‘ri anglashi, shu bilan birga muallif nazarda tutgan bosh g‘oyani, uning niyat va maqsadlarini, ochiq-oydin tasavvur etishi zarur. Natijada tarjimon tomonidan qilingan tarjima xuddi asliyat o‘z kitobxoniga qanday badiiy-estetik zavq baxsh etsa, uning tarjimasi ham asarni asliyatda mutolaa qila olmaydigan kitobxonga xuddi shunday taassurot in‘om etsin.

Kitobxon tarjimada shavq-zavq uyg‘ota olmaydigan asarni muallif tomonidan past saviyada bitilgan deb baholaydi, ya’ni noto‘g‘ri tarjima kitobxonni chalg‘itadi. Tarjimaning vazifasi - asliyat va tarjima tillari leksik, grammatik va stilistik hodisalari o‘rtasidagi uyg‘un hamda tafovutli jihatlarni puxta o‘zlashtirib olgan holda, asliyatning shakl va mazmun birligini ona tili vositalari yordamida qayta yaratishdan iboratdir. Bu tamoyilga rioya qilmaslik tarjimada aniqlikning, ifoda me‘yorining buzilishiga, olib keladi.

Asl nusxa muallifidan voqelikni to‘g‘ri aks ettirish talab etilsa, tarjimondan asl nusxani bekami-ko‘st talqin etish talab qilinadi.

Tarjima qilish jarayonida ikki holat ro‘y beradi, ya’ni birinchidan, tarjima qilish uchun o‘girilayotgan narsani tushunish, anglash va talqin qilish kerak. Bu hodisa ona tilida ro‘y beradi. Ikkinchidan, asar o‘girilayotgan tilda muvofiq ifoda vositalari, ya’ni so‘z, so‘z birikmasi, grammatik formalarni topish lozim.

Tarjimaviy muvofiqlik yaratish uchun turli juft tillar vositalarini qiyosiy o‘rganish, badiiy matnning estetik o‘ziga xosligini, uning moddiy-mantiqiy, hissiy ta’sirchan va obrazli tizimini tashkil etuvchi unsurlari tarkibidagi uslubiy va muvozanat xususiyatlarni aniqlash hamda stilistik asosga tayanishni taqazo etadi. Til birliklarining uslubiy bo‘yoq kasb etish xususiyati turli juft tillar birliklarining

mazmuniy-uslubiy va muvozanat jihatlardan o‘zaro mos kelish-kelmasliklari to‘g‘risida qaror qabul qilish imkonini beradi. Tarjimaning bunday tahlili mazkur sohadagi tasavvur va qarashlarni boyitadi. Ular nafaqat lisoniy, balki til ma’lumotlari tarkibidan tashqarida bo‘lgan ruhshunoslik, jamiyatshunoslik.

2. Muvozanat haqida ma’lumot

Muvozanat tarjimada muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uning lug‘aviy ma’nosi yunoncha «pragma» so‘zidan tarjima qilinganda ish, harakat ma’nolarini bildiradi. «Muvozanat» termini 30 yillarning oxirida Ch. U. Morris tomonidan semiotikaning bir bo‘limi sifatida kiritilgan. Ch. Morris semiotikani uchga bo‘lgan. 1. Semantika-belgilarning obyektga bo‘lgan munosabatini o‘rganadi;

2. Sintaksis- belgilararo munosabat

3. Muvozanata – so‘zlovchi til belgilariga munosabatini taqqiq qiluvchi bo‘lim. Dastlabki izohlarda ushbu uch soha yonma-yon joy olgan bo‘lsa-da, Morris keyinchalik «muvozanata» tushunchasini qolgan ikki soha – sintaksis va semantikaga nisbatan ancha keng ekanligini qayd etadi.

Muvozanata til belgilarining nutqdagi harakatini o‘rganuvchi tilshunoslikning tatqiqot doirasidir. Lingvistik muvozanata aniq shaklga ega emas. Uning tarkibiga so‘zlovchi va tinglovchiga, ularning nutq jarayonidagi o‘zaro munosabatiga bog‘liq masalalar majmui kiradi.

Muvozanatning tilshunoslikka munosabati haqida fanda xilma-xil qarashlar mavjud. Ayrim tilshunoslar, chunonchi, V. Dressler «Muvozanata tilshunoslikka aloqador emas» deb yozadi [37, 18-19b]. Lekin muvozanatani tilshunoslikdan batamom uzadigan olimlar sanoqli. Ularning ko‘pchiligi muvozanataga tilshunoslikning bir oqimi, yo‘nalish maktabi - serqirra til va nutq jarayonlarining alohida bir qirrasini o‘rganishga va tavsif etishga ixtisoslashgan deb biladi. Muvozanatni tilshunoslikning bir sohasi deb talqin qiluvchi olimlar ham «muvozanata nima? Uning tadqiq manbai nimadan iborat? U serqirra nutq faoliyatining qaysi jihatlarini o‘rganadi?» degan savollarga turlicha javob beradilar. Ayrim tilshunoslar muvozanatani lisoniy vositalarining qo‘llanilishida, matndagi

munosabatlarga bog‘liq ravishda o‘rganuvchi fan deb hisoblasalar, boshqalar uni ko‘zlagan maqsadni qo‘lga kiritish uchun lisoniy vositalardan foydalanish usullari deb tushunadilar. Bundan tashqari, muvozanataning semantik informatsion talqini ham mavjud bo‘lib, unda muvozanataning tadqiq manbai aloqa - aralashuv jarayonining amaliy natijasi, maqsadi va uning amaliy samarasidadir deb baholaydilar. Qanday bo‘lmasin, muvozanata yuqorida sanab o‘tilgan har uch talqinga ko‘ra, u nutq jarayoni bilan uzviy bog‘liq holda ko‘riladi va tilshunoslik faniga bevosita aloqador hisoblanadi. Muvozanata tilshunoslikning bir tarmog‘i, aniqroq qilib aytganda, nutq birliklarining nutq jarayonida boshqa nolisoniy vositalar bilan birgalikda qo‘llanishini, uning samaradorligini o‘rganuvchi fan tarmog‘i, oqimidir. Muvozanataning predmetini aniqlashga ilk bor harakat qilgan tilshunoslardan biri G.Klaus edi. U o‘z asarida muvozanatani «belgilar va ushbu lisoniy belgilarni yaratuvchi, uzatuvchi vaqabul qiluvchi shaxslar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganuvchi» fan sifatida ta’riflaydi [38, 57b]. Ushbu ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, muvozanataning predmetini aniqlashda G.Klaus ham boshqa semiotiklar, Ch.Pirs, Ch.Morris, Yu.S.Stepanovlar, kabi belgi va uni idrok etuvchi - interpretator munosabatidan uzoqlashmaydi. Hatto uning «muvozanata dastlabki o‘rinda lisoniy belgilarning psixologik va sotsiologik tomonlarini o‘rganuvchi nazariyadir» (Klaus. 1967. 22b) degan xulosasi ham muvozanata tushunchasini tor mazmunda tavsiflaydi.

3. Tarjimada asliyatning muvozanat salohiyatini aks ettirish

Muvozanat salohiyat – bu matndagi ma’lumotning retseptorga muvozanat ta’sir o‘tkazishidir, ya’ni matnda aks ettirilayotgan ma’lumot retseptorning hissiyotlariga ta’sir ko‘rsatishi, muayyan emotsional reaksiya uygotishi va shu kabi hokazo ta’sirlar.

Har qanday matnning muvozanat salohiyatini aks ettirishda tarjimon bir qancha qiyinchiliklarga duch keladi. Masalan, o‘zbek tilini biror xorijiy tilga tarjima qilishda tilimizdagi mehr-oqibat, mehr-muhabbat, mehr-shafqat degan, bir- birini chuqur ma’no-mazmun bilan boyitadigan va to‘ldiradigan iboralarni olaylik.

Qanchalik g'alati tuyulmasin, bu iboralarni boshqa tillarga aynan tarjima qilishning o'zi mushkul bir muammo.

Ayniqsa, badiiy adabiyotlar tarjimasida tarjimonlar sezilarli qiyinchilikka uchrashadi. Tarjima retseptor tomonidan to'g'ri tushunilishi uchun ulardan asliyat matn va tarjima matn o'rtasidagi muvozanat farqlarga tegishli o'zgartishlar kiritishni talab etadi.

Retseptorning matnga nisbatan muvozanat munosabati nafaqat matn muvozanatasi, balki Retseptorning kimligi, uning shaxsiy xususiyatlari, bilimlari, oldingi tajribasi, ruhiy holati va boshqa xususiyatlarga bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Tarjimon tarjima jaryonining birinchi bosqichida asliyatning Retseptori roliga namoyon bo'ladi va matnda mavjud ma'lumotlarni imkoni boricha to'liqroq olishga harakat qiladi. Buning uchun esa u asliyat tili sohiblari ega bo'lgan fon bilimlarga ega bo'lishi ya'ni asliyat tilida so'zlovchi xalqning tarixi, madaniyati, adabiyoti, urf-odatlarini, zamonaviy hayot tarzi, faqatgina o'sha millatga xos so'zlar ya'ni realiyalaridan xabardor bo'lishi shart.

Har qanday asliyat retseptori kabi tarjimonda ham berilayotgan ma'lumotga nisbatan shaxsiy munosabat shakllanadi. Lekin tarjimon bunday shaxsiy munosabatning tarjima aniqligiga putur yetkazmasligiga intilishi zarur. Shu ma'noda tarjimon muvozanat jihatdan neytral bo'lishi kerak.

Muvozanat adekvatlikni ta'minlashda so'zlovchilar tomonidan ishlatiladigan hududiy-dialektga, ijtmoiy-dialektga xos bo'lgan va o'zgargan nutq kabi sotsiolingvistik omillarning ishlatilishi ham muhim rol o'ynaydi.

Asliyat matnidagi hududiy dialektlarga xos elementlar tarjimada berilmaydi. Boshqa tomondan esa dialektga xos shakllar matnda va asosan badiiy matnda muayyan alohida personajning lisoniy xosligini ko'rsatish uchun ishlatilishi mumkin. Bunday hollarda tarjimon tarjima tili so'z boyliklaridan foydalanib ma'noni yetkazib berishga harakat qiladi. Tarjima jarayonida tarjima qilib bo'lmaydigan unsurlarga qadar yetib borish kerak bo'ladi, faqat shundagina boshqa xalq, boshqa tilni

yaqindan bilib olish mumkin. Gyotel Taniqli tarjimon, olim Sanjar Siddiq ta'kidlaganidek, "Tarjima – asarning boshqa tildagi to'liq nusxasidir". Tarjima adabiyoti milliy adabiyot xazinasidan o'z o'rnini topib, yildan-yil boyib borayotgan bugungi kunda olimning yuqoridagi so'zlari qanchalik to'g'riligi takror-takror o'z tasdig'ini topmoqda. Bugun tarjima vositasida butun jahon xalqlari bilan madaniy muloqot o'rnatilmoqda. Endi tinimsiz izlanishlar, chuqur nazariy, tanqidiy tadqiqotlar olib borilishi kerak. Muhimi, badiiy ijodning bu injiq sohasi vakillari, ya'ni tarjimashunos-tadqiqotchilar qancha ko'paysa, soha

ham shunchalik taraqqiy etadi, original bilan bellasha oladigan tarjima asarlari bunyodga keladi. Darhaqiqat, tarjima – azaldan til bilan bir qatorda mavjud bo'lib, adabiyot bilan uzviy bog'liqlikda taraqqiy etgani bois bu sohalarni bir-biridan alohida ajratish mumkin emas. Badiiy tarjima vositasida dunyo adabiyoti namunalarining xalqlarning madaniy hayotiga kirib kelishi bir xalqning boshqa xalq ma'naviy hayoti, urf-odat, an'analari bilan yaqindan tanishishiga ko'mak beradi.

So'nggi chorak asr mobaynida bu sohada erishilgan yutuqlarimizning asosiy sababi bu yil 29 yilligi nishonlanacak mamlakatimiz Mustaqilligidir. Jahon adabiyotidagi eng sara asarlarning o'zbek tiliga va o'zbek adabiyoti namunalarining dunyoning o'ndan ortiq tiliga tarjima qilish jarayonining yangi pallasi aynan ana shu – 1991-2020 yillarni o'z ichiga olgan davrga to'g'ri keladi.

Tarjima asarlari milliy adabiyotimizning bebaho boyligiga aylangan hozirgi davrda milliy adabiyotimizni asrash, ma'naviy qadriyatlarni e'zozlab, kelajak avlodlarga yetkazish, shuningdek, adabiyot orqali xalqaro aloqalarni kuchaytirishga alohida e'tibor berish talab etilmoqda. Millatning badiiy tafakkuri oynasi bo'lmish o'zbek adabiyoti namunalarini xorijiy tillarga tarjima qilish ishini keng miqyosda amalga oshirishning qanchalik dolzarb masalaga aylanganligini so'nggi yillarda davlatimiz tomonidan qabul qilingan qarorlar yana bir bor tasdiqlaydi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 13 sentyabrdagi "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi

to'g'risida"gi Qarori hamda 2018 yil 5 apreldagi "O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ3652-son Qarori ijrosini ta'minlash, jahon adabiyotining sara namunalarini o'zbek tiliga hamda o'zbek adabiyoti durdonalarini chet tillariga tarjima qilish bo'yicha davlat buyurtmasi berish tizimining aniq mexanizmi ishlab chiqilayotgani tarjimonlarimiz zimmasiga yuksak mas'uliyat yuklaydi. Jumladan, ushbu qarorda "...katta iste'dod va yuksak grajdanlik pozitsiyasiga ega bo'lgan keksa avlod vakillarining ijodiy salohiyati va mahoratidan yoshlarni keng bahramand etish; yosh iste'-dod sohiblarini izlab topish, ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish uchun chuqur o'ylangan, zamonaviy ilm-fan yutuqlariga asoslangan innovatsion usullarni ishlab chiqish va joriy etish; dunyo adabiyotining eng yaxshi namunalarini o'zbek tiliga tarjima qilish va chop etish, mumtoz va zamonaviy adabiyotimizning eng sara namunalarini xorijiy tillarga o'girish va chet ellarda targ'ib etish tizimini yaratish... Badiiy asarlarni xorijiy tillarga tarjima qilish maqsadida milliy adabiyotimizning eng yaxshi namunalarini aniqlash... Badiiy adabiyot bo'yicha yosh tarjimonlarni tayyorlash, faoliyat ko'rsatayotgan tarjimonlarning professional malakasi va mahoratini oshirishga doir chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish" bilan bog'liq dolzarb vazifalar alohida ta'kidlangan². Bunday yuksak e'tibor mamlakatimizda badiiy tarjimaning umumdavlat ishiga aylanayotganidan dalolat beradi. Hukumatimiz tomonidan chiqarilgan qaror va farmoyishlarda yoshlarning intellektual saviyasini o'stirishga xizmat qiladigan, yuksak insoniy fazilatlarni ulug'laydigan, odob-axloqqa chaqiradigan jahon adabiyotining badiiy jihatdan yetuk namunalariga bo'lgan talabni o'rganish; xalqimizning, ayniqsa, yosh avlodning ma'naviyati yuksalishi, milliy tafakkuri rivojlanishi uchun ma'naviy muhit yaratish; yoshlarni xorij adabiyotining yorqin namunalari bilan yaqindan tanishtirib borish; jahon adabiyotidagi jarayonlarni xolis va haqqoniy tahlil qilish orqali o'zbek adabiyotini yangi asarlar bilan boyitib borish; xalqlar o'rtasida do'stlik va madaniy aloqalarni yanada kengaytirish vazifalari aniq belgilab qo'yilgan. TDSHuning

“Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrasida talabalarni ilmiy tadqiqotlarga keng jalb qilish Davlatimiz tomonidan bu sohada olib borilayotgan oqilona siyosatga javob sifatida baholanmog‘i kerak. Shu maqsadda, xususan, jonajon O‘zbekistonimiz Mustaqilligining 29 yilligi hamda 2020 – “Ilm-ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish” yiliga bag‘ishlab tayyorlangan tayyorlangan to‘plamimizdan kafedraning “Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik” mutaxassisligi va shu o‘quv yili ochilgan “Sinxron tarjima” mutaxassisligi magistrantlari hamda “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” ta’lim yo‘nalishida tahsil olib, tarjima tarixi, nazariyasi, amaliyoti va tanqidi masalalari bilan shug‘ullanishga kirishgan iqtidorli talabalarining yaqinda bo‘lib o‘tgan V an’anaviy ilmiy anjumani materiallari o‘rin olgan. Bu yil ushbu to‘plamning V soni nashr etilish arafasida turibdi. Kafedrada Respublika ilmiy-tadqiqot va ijodiy muassasalari bilan yo‘lga qo‘yilgan hamkorlik va ustoz-shogird an’anasi mexanizmining yaxshi ishlayotgani, ustozlar bilan yosh tadqiqotchilar orasida yuzaga kelgan uyushqoqlik, o‘zaro fikr almashish tizimining natijadorligini ushbu to‘plam bilan tanishgach bilib olasiz. Kafedradagi ta’lim yo‘nalishi va magistratura mutaxassisliklarida tahsil olayotgan talabalarimizning ilmiy faoliyatga chuqur kirib borayotganliklari oliy ta’lim sohasida olib borilayotgan islohatlar, yangi uslublarni ta’lim jarayoniga tatbiq qilish, ma’naviyatimizni yuksaltirish, yoshlarimizda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga chuqur hurmat hissini uyg‘otish doirasida amalga oshirilayotgan sa’y-harakatlarning ijobiy samarasidir. Talabalar orasidan eng iqtidorlilarini ilmiy faoliyatga jalb qilish, ularning intellektual salohiyatlarini ro‘yobga chiqarishlari uchun barcha zarur sharoitlar mavjud, ammo bu tezkor davr talabalariga javob berish uchun kifoya emas. Demak, bu isni yanada kuchaytirish bugunning kechiktirib bo‘lmas vazifasidir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan 5 ta muhim tashabbusdan biri “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ular o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo‘naltirilgan” 4-tashabbus yozuvchi va shoirlar, tarjimonlar va tarjimashunos olimlar zimmasiga jahon adabiyotining eng sara namunalarini o‘zbek

tiliga hamda o'zbek adabiyoti durdonalarini xorijiy tillarga tarjima qilish, tarjimalarning badiiy saviyasi va mazmuniga jiddiy e'tibor qaratish singari mas'uliyatli vazifalar esa bu borada olib borilayotgan ishlarning davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligini ko'rsatmoqda. Shuni ham ta'kidlash joizki, O'tgan yili "Tarjimashunoslik" kafedrasida yangi "Sinxron tarjima" magistratura mutaxassisligi ochildi va ushbu mutaxassislikda talabalar 6 ta sharq tili asosida tarjimaning eng nozik, ham murakkab turi sanalgan sinxron va ketme-ket tarjima sirlarini o'rganmoqdalar. Bu esa zamon talablaridan kelib chiqib, bugungi kunda O'zbekistonning dunyo mamlakatlari orasida nufuzi yuksalib, xalqaro munosabatlar kengayib borayotgani, yuqori saviyali sinxron tarjima mutaxassislariga bo'lgan talab, ehtiyoj yanada ortganligini hisobga olib, TDSHU o'z zimmasiga katta mas'uliyat olganligini ko'rsatadi. Globallashtirilgan postindustrial dunyoda xalqaro anjumanlar va tadbirlarning turlari ko'payib borayotganligi, anjuman ishtirokchilarining tillarni yaxshi bilishlariga qaramay, professional sinxron tarjima, jumladan, sharq tillaridan o'zbek tiliga va o'zbek tilidan sharq tillariga sinxron tarjimaga ehtiyoj sezilayotgani ana shunday sharoitni taqozo qilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan imzolangan "Sharqshunoslik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4680-sonli tarixiy Qaror imzolangan 2020 yilning 16 aprel sanasidan bir kun oldin (bu voqeani ramziy ma'noda qabul qilish joiz), ya'ni 2020 yil 15 aprel kuni Rejada belgilangan anjumanlar doirasida "Tarjimashunoslik" kafedrasida miqyosida "Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik" va "Sinxron tarjima" mutaxassisliklari magistrantlari va "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" yo'nalishi talabalari ishtirokida O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 29 yilligiga bag'ishlab Onlayn tarzda o'tkazilgan yillik an'anaviy ilmiy-amaliy konferensiyasi – "Yosh tarjimashunoslar" anjumanining maqsadi tarjimashunoslikning lingvomadaniy aspektlari, zamonaviy nasr va she'r tarjimasi muammolari, muallif uslubini qayta yaratish, sinxron tarjima sohasini rivojlantirish, o'zbek adabiyoti namunalarini sharq xalqlari tillariga tarjima

qilish, shuningdek, sharq tillaridan o‘zbek tiliga badiiy tarjimani amalga oshirish bilan bog‘liq dolzarb muammolar hamda bu borada erishilgan yutuqlar doirasida talabalarining fikr almashuvini ta‘minlashdan iborat bo‘ldi. Anjumanda tinglangan yigirmadan ziyod ma‘ruzaning bir qismi og‘zaki tarjimaning murakkab turi bo‘lgan sinxron tarjima masalalariga bag‘ishlandi. Shuningdek, ma‘ruzalarda o‘zbek adabiyoti namunalarini sharq tillariga va sharq xalqlari adabiyotidan tanlangan asarlarning o‘zbek tiliga tarjimalari ham tahlil qilindi. Bunda talabalarining tarjima nazariyasi va amaliyoti, tarjima tanqidiga qanchalik chuqur kirib borayotganliklari yaqqol namoyon bo‘ldi. Tarjima asarlari tahlili va tanqidiga asosiy e‘tibor berilgan talaba tadqiqotlarida tarjimalarning chog‘ishtirib o‘rganilganligi hamda ularning boshqa tillarga qilingan tarjimalari bilan muqoyasa qilib tekshirish natijasida nazariy-lingvistik va badiiy-estetik xulosalar chiqarilganligi talabalarda ilmiy tadqiqot ko‘nikmalari shakllanganligidan dalolat berib turibdi. Shuni ham ta‘kidlash o‘rinliki, to‘plamdan joy olgan maqola va ilmiy axborotlarning mavzulari bir-biridan farq qilishi, yosh tadqiqotchilarning tarjimashunoslikning turli masalalariga yondashishlari farqliligi, ilmiy saviyaning turlichaligi, ayrim magistrant va talabalarining fikrlari ilmiy jihatdan hali uncha pishib yetilmaganligi seziladi. Shunga qaramay, barcha qilingan ishlar yagona maqsad – tarjima nazariyasi, amaliyoti va tanqidini rivojlantirishga yo‘naltirilganligi kishini quvontiradi.

Xususan, yosh, bo‘lajak tarjimon va tarjimashunoslarimizdan 1-kurs magistrantlari P.Ko‘chimova (“Hindiy tilida “bachcha” so‘zi yoxud “vachcha” qo‘shimchasining etimologiyasi xususida”), D.Rahmonova (“Tarjimada adaptatsiya masalasi”), A.Qudratov (“Sinxron tarjima strategiyalari xususida”), B.Allamurodov (“Turkiyada sinxron tarjima maktabining tashkil etilishi va ilk sinxron tarjimonlar haqida”), bakalavriat yo‘nalishi 4-kurs talabasi L.Oripova (“Lingvokulturema, realiya va lakunalarning o‘zaro farqli jihatlari”), 3-kurs talabasi F.Rajabov (Said Ahmad hikoyalari turk tilida (“Mehribon” va “Qorako‘z Majnun” hikoyalari misolida), shuningdek, yosh mutaxassis-muallimlarimiz, ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan mustaqil izlanuvchi va tayanch doktorantlarimizning yuqori saviyada

yozilgan maqolalarini alohida ta'kidlash kerak bo'ladi. Tarjimon nafaqat til bilimdoni, balki yetarli bilimga ega tilshunos, adabiyotshunos va elshunos ham bo'lishi kerak. Milliy adabiyotni o'sha xalqning madaniyati, assotsiativ tafakkurini chuqur bilmasdan, tilboyligini yaxshi egallamasdan turib ishga kirishgan tarjimon badiiy til vositalarini ham to'g'ri tanlay olmasligi, tilning poetik jihatlarini ham his qila olmasligi, natijada tarjimaning yetarli darajada to'g'ri va ta'sirchan chiqmasligiga sabab bo'lishi mumkin.

Buning uchun yosh tarjimonlarga tarjima va talqin borasida sohaning yetuk mutaxassisleri yordamida master-klasslar tashkil etish, tarjimaning nozik jihatlari, jumladan, tarjimada milliy koloritning berilishi, so'z tanlash mahorati, davr ruhining til birliklari vositasida to'g'ri aks ettirilishi, nihoyat asar muallifining g'oya maqsadini aniq yetkaza berishga o'rgatish uchun tajribali sharqshunos tarjimonlar ishtirokida davra suhbatlarini ko'proq o'tkazish, shuningdek, kafedrada tashkil etilgan "Yosh sharqshunos-tarjimonlar" va "Bu qadimiy san'at" deb nomlangan ijodkor yoshlar to'garaklari ishtirokchilarining ilmiy ishlari jamlangan to'plamni nashr etish kutilgan natijalarni berishi, o'zining an'analariga ega sharq tarjimashunosligining taraqqiy etishida muhim ahamiyat kasb etadi. Lug'at yaratish juda qiyin ish. Bu isbot talab qilmaydigan narsa, aksiomadir. Hatto, bu haqda shunday gap ham bor: —Sen kimni jazolamoqchi bo'lsang, unga lug'at tuzdiril. O'zbek-olmon, o'zbek-ingliz, o'zbek-rus lug'atchiligi, shuningdek, mazkur soha terminlari lug'atchiligi borasida anchagina tajriba to'plandi. Bunga ustozlar Sano Saidov, Muxtor Umarxo'jayev, Jamol Bo'ronov, Ravshan Bo'tayev, Shavkat Karimov, Yusuf Ismoilov, Saydumar Saydaliyev, Qambarali Nazarov, Muhiddin Sattarovlar yaratgan izohli, tarjima va terminologik lug'atlarni misol keltirish mumkin. Ammo mamlakatimizda Ergash Ochilovning dastlabki urunishini aytmaganda hanuzgacha tarjimashunoslik terminlari lug'ati tuzilmagan. Buni o'z vaqtida rahmatli ustoz G'aybulla as-Salom ham ko'p marotaba ta'kidlab, shunday ish qilishni shogirdlardan so'ragan edilar. Mazkur lug'at-ma'lumotnomani domlamizning ushalmay qolgan bir orzularini ro'yobga chiqarish yo'lidagi sa'y-

harakat natijasi sifatida ham tushunilishi mumkin. E'tirof etish kerakki, nafaqat o'zbek tilidagi, balki rus, olmon va ingliz tillaridagi tarjimashunoslikka oid kitoblarni o'qiganimizda ularda juda ko'plab terminlar ma'nolarini bilishga qiynalamiz yoki yaxshi tushunmay qolamiz. Mazkur lug'atni yozishga turtki bergan sabablardan yana biri ana shu. Ushbu lug'at kaminaning uzoq yillik izlanishlari natijasi bo'lib, uni tayyorlashda o'zbek, rus va Garbiy Evropa tarjimashunosligi hamda boshqa filologik sohalardagi lug'at, qo'llanma, monografiya, risola, xullas, shu sohaga daxldor ishlardan foydalanildi. Terminologik lug'atni yaratishda bizga har tomonlama yordam bergan Germaniya Akademik Almashinuv Xizmati (DAAD)ning —Olimlar uchun ilmiy-tadqiqotlar dasturiga, hamda uning Toshkentdagi vakolatxonasi vakillariga, xususan, o'zining qimmatli maslahatlarini ayamagan Germaniya Mainz Universiteti Til, madaniyat va tarjimashunoslik fakulteti professori doktor Mixayil Shraybergga o'z minnatdorchiligimizni bildiramiz. Lug'atning tuzulishi haqida Tarjimashunoslikka oid so'zlar lug'at-ma'lumotnomada lotin imlosidagi o'zbek alifbosi tartibida joylashtirilgan. Unda dastlab terminning o'zi beriladi. Masalan, An'anaviy tarjima. So'ngra uning o'zbek tilida anglatadigan ma'nolari keltiriladi:

1.Original asar muallifi bo'lmagan tarjimon tomonidan amalgam oshirilgan tarjima.
2.Inson (mashina emas) tomonidan bajarilgan tarjima. 3.Muayyan mamlakat yoki til tarjimachiligidagi tarjima tendentsiyasi. Lug'at-ma'lumotnoma avvalo o'quv maqsadlarini ko'zlaganligi bois, so'zning tarjima mashg'ulotlarida qo'llanilishi ham ko'rsatilgan. Agar termin o'zbek tiliga chet tildan kirib kelgan, baynalmilal atama bo'ladigan bo'lsa, uning kelib chiqishi haqida ham izoh beriladi. Terminning o'zbekcha izohli ma'nosi berilgandan so'ng, o'rni bilan, shu atamaning sinonimlari yoki uni yanada mukammalroq tushunish uchun ham maxsus izohlar berib boriladi. Nihoyat mazkur terminnig olmon, ingliz va rus tillaridagi tarjimalari ham keltiriadi. Masalan, Olm.: traditionelle Uebersetzung. Ing.: traditional translation. Rus.: традиционный перевод. Mazkur lug'at-ma'lumotnoma tarjima terminlari

to'g'risidagi dastlabki urinish bo'lganligi bois unda kamchiliklar bo'lishi tabiiy. Shu bois uni kelesakda yanada takomillashtirish borasidagi taklif va mulohazalarni bajonidil qabul qilamiz.

Savol va topshiriqlar:

1. Tarjimaning etimologik asoslari nima?
2. Tarjimaning rivojlanishi istiqbollarni ishlab chiqishda qanday usullardan foydalanilmoqda?
3. Nima deb o'ylaysiz, tarjimonlik xizmati kalajakda qanchalik muhim bo'ladi?
4. Lug'at tarjima jarayonida qanchalik muhim?
5. Qanday lug'at turlarini bilasiz?

11.TARJIMA JARAYONIDA XOTIRANI RIVOJLANTIRISH

Xotirani rivojlantirish usullari qanday. Turli xil xotira turlarining kombinatsiyasi Xotira inson miyasining asosiy kognitiv funksiyasidir. Uning ko'rsatkichlari miya holatiga, irsiyatga, atrof-muhitga va turmush tarziga bog'liq. Xotira diqqat bilan uzviy bog'liq - yana bir muhim aqliy jarayon. Agar xotira ma'lumotni saqlash bo'lsa, unda e'tibor, qo'lga olishga loyiq narsalarni tanlashdir. Xotira va e'tibor genetik jihatdan belgilanadi, lekin ayni paytda ular jismoniy mashqlar orqali rivojlanishga yaxshi yordam beradi.

Xotirani tezroq rivojlantirish uchun siz mustaqil ravishda mashq qilishingiz mumkin yoki Wikium veb-saytida maxsus texnikalar, samarali va oddiy vazifalar-o'yinlar asosida foydalanishingiz mumkin. Xotiraning bir necha turlari mavjud: eshitish; vizual; motor. Agar siz o'ylayotgan bo'lsangiz xotira va e'tiborni qanday rivojlantirish kerak, avvalo qaysi yodlash turi sizga yaqinroq ekanligini bilib olishingiz kerak. Masalan, siz quloq orqali qabul qilingan ma'lumotni yaxshi eslaysiz yoki faqat o'z qo'llaringiz bilan yozgan narsangiz xotirangizda qoladi. O'zingizning kuchli tomonlaringizni aniqlang va ulardan foydalaning. Xotirani rivojlantirishning oddiy va samarali usullari Siz ishdan tanaffus sifatida uyda o'ynashingiz mumkin (barcha o'yinlar katta vaqtni talab qilmaydi va ish jarayoniga yangi kuch bilan qaytish uchun o'tishga yordam beradi). O'quv o'yinlari mutaxassislarning ishlanmalariga asoslanadi va vazifalarning o'zi ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadigan va natijani yaxshilash uchun ularga qaytish istagini uyg'otadigan tarzda amalga oshiriladi. Ba'zi materiallarni o'zlashtirish uchun bir nechta xotira turlarining kombinatsiyasi Bejiz emas, tajribali o'qituvchilar imtihon oldidan matn yoki formulalarni nafaqat vizual, balki vosita xotirasi yordamida ham yodlash uchun cheat varaqlarini yozishni maslahat berishadi - bu usul yodlash samaradorligini oshiradi va bir qator kognitiv funksiyalarni rivojlantiradi. Ma'lumotlarni saralash Keling, buyuk Sherlok Xolmsni eslaylik, u odamning boshi har xil axlatlar tartibsiz ravishda tashlanadigan chodirga o'xshaydi. U bilan - ajoyib detektiv - kutubxona yoki laboratoriyadagi kabi barcha ma'lumotlar javonlarga

saralanadi va saralanadi. Agar siz asosiy tezislarni, "mayoqlar" ni, eng muhim voqealarni eslab, matnni, suhbatni yozsangiz yoki yozsangiz, o'z vaqtida chuqurlikdan butun rasmni chiqarib, xulosani "kengaytirish" qiyin bo'lmaydi. miyaning. Javoblar qidirilmoqda Agar siz mustaqil ravishda ba'zi savollarga, qo'shimcha ma'lumotlarga, asoslarga yoki manbalarga javob izlashingiz kerak bo'lsa - bunday ma'lumotlar ko'p yillar davomida siz bilan qoladi. Assotsiativ qator Mnemonik usullar tasodifiy telefon raqamlarini hisobga olmaganda, hatto butunlay o'zboshimchalik bilan raqamlar to'plamini ham eslab qolish imkonini beradi. Hammasi qanday yodlash siz uchun eng oson ekanligiga bog'liq. Agar siz "vizual" bo'lsangiz, ma'lumotni quloq bilan qabul qilsangiz, u sizga podiumdan aytilayotgan yoki plakatlarda ko'rsatilayotgan deb tasavvur qiling. Diqqat mashg'ulotlari Ba'zi ma'lumotlarni yodlash uchun sizga diqqatni jamlash qobiliyati ham kerak bo'ladi, ya'ni diqqatni kompleksda ham rivojlantirish kerak. Eng oddiy o'yinlar: "Farqlarni toping" miyani o'rgatishda yordam beradi. Shuningdek, siz o'quv materialini istalgan joyda topishingiz mumkin - masalan, qizil sumkali nechta xonim bilan uchrashganingizni yoki nechta mashinani ko'rganingizni hisoblang. Agar siz yolg'iz emas, balki piyoda yoki ishga ketayotgan bo'lsangiz ideal - natijalarni solishtirish har doim qiziqarli. Kognitiv funktsiyalarni, xususan, e'tibor va xotirani yana qanday rivojlantirish mumkin? Albatta, buni qilishning eng oson yo'li o'yin shaklida. Turli xil xotira turlarini, shuningdek, diqqat va fikrlashni tezda rivojlantirish usullari orasida juda ko'p o'yinlar mavjud. Ulardan eng samaralilari Wikium veb-saytida keltirilgan. Bu yerda siz ro'yxatdan o'tish paytida maqsadlaringizni kiritasiz va individual o'quv dasturiga ega bo'lasiz, shuningdek, natijalaringiz yaxshilanishini kuzatishingiz mumkin. Xotirani qanday rivojlantirish mumkin, bu nafaqat bolalar, balki kattalar uchun ham zarur. Ulardan biri oddiy va eslab qolish oson ma'lumot. Boshqalar, biror narsani eslab qolish uchun siz ko'p harakat qilishingiz kerak. Natijada, yaxshi xotirasi bilan maqtana olmaydigan odamlar, hatto eng kichik tafsilotlarni ham osongina eslay oladiganlarga hasad qilishadi. Va savol tug'iladi, xotirani qanday rivojlantirish, uni yaxshilash kerak? Va makkor artroz haqida bilib

olishingiz mumkin. Xotira nima? Xotira qisqa muddatli yoki qisqa muddatli va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, qisqa muddatli xotira yaxshi rivojlangan. Uning tufayli eshitilgan ma'lumot bir necha marta takrorlanishi mumkin. Biroz vaqt o'tgach, ma'lumotlar endi bunchalik batafsil bo'lmaydi. Buning sababi shundaki, o'sha paytda qisqa muddatli xotira ishlagan, uning xususiyati ma'lum bir davrda ishlashdir. Bu axborotni uzoq muddatli xotiraga uzatuvchi filtr hisoblanadi. Inson butun umri davomida eslab qoladigan muhim ma'lumot uzoq muddatli aloqaga kiradi. Shuningdek, RAMni ajratish kerak, bu odam hisobot yoki hisobotni topshirishi kerak bo'lgan vaqtga qadar ma'lumotni saqlaydi. Ma'lumot bergandan so'ng, odam uni unutadi. Xotirani yaxshilashning ko'plab usullari mavjud. Ma'lumot uzoq vaqt esda qolishi uchun uni uzoq muddatli aloqada bajarish kerak. Muntazam mashq qilish bilan siz qobiliyat va xotirangizni yaxshilashingiz mumkin. Xotirani rivojlantirish yo'li fantaziyani yoqishdir Ajoyib xotiraga ega odamlar fantaziya yordamida raqamlarni yodlashlari mumkin. Misol uchun, ma'lum bir raqamni eslab qolish uchun siz hayvonlarni yoki narsalarni ushbu raqam shaklida tasavvur qilishingiz mumkin. Shahlo Sherqulova, [01.12.2022 11:43]

Misol uchun, 8 raqamini to'ldirish uchun siz uni uy quradigan qo'g'irchoq bilan bog'lashingiz mumkin. Shu tarzda eslab qolish osonroq bo'ladi. Agar mos raqamlarni topish qiyin bo'lsa, siz o'zingiz rasm yaratishingiz mumkin.

Harakat - bu kuch Sport, raqs yoki boshqa jismoniy faoliyat bilan shug'ullaning. Bu vaqtda miya faollashadi, bu xotiraning rivojlanishi va mustahkamlanishiga yordam beradi. Chap qo'lning rivojlanishiga alohida e'tibor bering. Ijodkorlik - ha G'alati, tikuvchilik va ijodkorlikni xotirani rivojlantirish bo'yicha maslahatlar bilan bog'lash mumkin. Bugungi kunda qo'lda tayyorlangan har qanday mahsulot nafaqat keksalar, balki yosh avlod orasida ham qadrlanadi. Muayyan sevimli mashg'ulotni tanlab, siz xotirangizni mukammal darajada mashq qilishingiz mumkin. Doimiy mashqlar Har kuni siz kitoblar, maqolalar yoki boshqa matnlarni o'qishingiz kerak. Matn o'qilgandan so'ng, siz aktyorlarning ismlarini eslab, qisqacha hikoya yozishingiz

kerak. Bunday mashq nafaqat xotirani mustahkamlaydi, balki qiziqarli suhbatdoshga aylanadi.

Misol uchun, 8 raqamini to'ldirish uchun siz uni uy quradigan qo'g'irchoq bilan bog'lashingiz mumkin. Shu tarzda eslab qolish osonroq bo'ladi. Agar mos raqamlarni topish qiyin bo'lsa, siz o'zingiz rasm yaratishingiz mumkin.

Harakat - bu kuch Sport, raqs yoki boshqa jismoniy faoliyat bilan shug'ullaning. Bu vaqtda miya faollashadi, bu xotiraning rivojlanishi va mustahkamlanishiga yordam beradi. Chap qo'lning rivojlanishiga alohida e'tibor bering. Ijodkorlik - ha G'alati, tikuvchilik va ijodkorlikni xotirani rivojlantirish bo'yicha maslahatlar bilan bog'lash mumkin. Bugungi kunda qo'lda tayyorlangan har qanday mahsulot nafaqat keksalar, balki yosh avlod orasida ham qadrlanadi. Muayyan sevimli mashg'ulotni tanlab, siz xotirangizni mukammal darajada mashq qilishingiz mumkin. Doimiy mashqlar Har kuni siz kitoblar, maqolalar yoki boshqa matnlarni o'qishingiz kerak. Matn o'qilgandan so'ng, siz aktyorlarning ismlarini eslab, qisqacha hikoya yozishingiz kerak. Bunday mashq nafaqat xotirani mustahkamlaydi, balki qiziqarli suhbatdoshga aylanadi.

Hissiyotlarni yoqing Agar siz ma'lum ma'lumotlarni eslab qolishingiz kerak bo'lsa, uni xotirada mustahkamlashga yordam beradigan his-tuyg'ular va his-tuyg'ular bilan birlashtira olasiz. Ertalab o'rganishdan saqlaning Ilgari, tishli material xotiraga tezroq joylashadi va u yaxshilanadi, degan fikr bor edi. Aslida bu to'g'ri emas. Yodlash paytida operativ xotira ishlaydi, shuning uchun qisqa vaqtdan keyin yodlangan narsa boshdan chiqadi.

Chunki shunday tez-tez sodir bo'ladiki, bir-ikki kundan keyin nima muhokama qilinganini eslab qolish qiyin. Ma'lumotni yodlashni rejalashtirayotganda, uni eslab qolish kerak emasligini tushunishingiz kerak.

Xotirani nima rivojlantiradi G'alati, ammo bu kompyuter o'yinlari, ular bilan bog'liq ma'lumotlar va voqealarni yaxshiroq eslab qolishga imkon beradi. Bu harakatni rejalashtirish, miyangizni o'ylashga va to'g'ri echim topishga imkon beradigan o'yinlar. Yodlashni yaxshilash uchun kuniga bir soat o'yin kifoya qiladi. O'yinlarda

uzoq vaqt qolish nafaqat xotirani, balki giyohvandlikni ham rivojlantiradi. Xotirani qanday rivojlantirish kerak - chet tillarini o'rganish Xotirani rivojlantirishning turli usullari orasida chet tillarini o'rganishga e'tibor qaratish mumkin. Shu bilan birga, kuniga 10 ta yangi so'z qo'shilishi kerak. Natijada, bir necha oydan keyin ma'lumotni eslab qolish osonroq bo'ladi. Natijada, yangi tilni bilish bilan maqtanish mumkin bo'ladi, bu uning egasiga afzalliklarni qo'shadi. Kontratseptivlar kutilmagan ta'sir ko'rsatdi Olimlar tug'ilishni nazorat qilish tabletkalarini qabul qilgan ayollarning xotirasi yaxshilanganini payqashdi. Shu bilan birga, ta'sir ayol ularni qabul qilishni to'xtatgandan keyin ham davom etadi. Musiqa Odamlar qo'shiqning so'zlarini eslab qolish juda oson ekanligini, ammo kerakli miqdordagi ma'lumotni o'rganish oson emasligini ta'kidlashadi. Xotirani yaxshilash uchun har kuni klassik musiqa tinglash kerak. Bu mutaxassislar tomonidan berilgan xotirani rivojlantirish bo'yicha yana bir muhim maslahatdir. Oziqlanishga e'tibor bering: dietalar - yo'q Shuni esda tutish kerakki, butun organizmning normal ishlashi uchun mikroelementlar va vitaminlar to'plami kerak. Kundalik ratsionda dengiz mahsulotlari va yong'oqlar bo'lishi kerak, ular xotirani mustahkamlaydigan zarur komponentlarni o'z ichiga oladi.

Tegishli adabiyotlarni o'qish Xotirangizni qanday yaxshilashni bilmasangiz, ko'proq o'qishni boshlang. Internetda yoki kutubxonalar zallarida siz o'zingiz xotirani rivojlantirishga yordam beradigan adabiyotlarni topishingiz mumkin. Biroq, davom ettirishdan oldin, siz mutaxassis bilan maslahatlashingiz kerak. Xotirani qanday rivojlantirish mumkin - dangasalikni istisno qiling U yoki bu mashqlarga murojaat qilishdan oldin, dangasa bo'lmaslik, o'zingizni eslash va his-tuyg'ularni boshdan kechirishga majburlash muhimdir. Buni hatto har qanday darsda ham qilish mumkin. Xotira uchun foydali mahsulotlar Sharob tufayli qon aylanishi yaxshilanadi va shokoladda (uning foydalari haqida -) nafaqat tanani oziqlantiribgina qolmay, balki kayfiyatni yaxshilaydigan tarkibiy qismlar mavjud. Albatta, ularni me'yorida qabul qilish kerak. Xotirani yaxshilash uchun samarali mashqlar Xotirani rivojlantirish va yashirin qobiliyatlarni kashf qilish uchun siz muntazam ravishda uy atrofida ko'r-ko'rona yurishingiz kerak. Ushbu noyob mashq

haqiqiy miya murabbiyi hisoblanadi. Avvaliga mashqni bajarish qiyin bo'ladi, lekin uni bajarish osonroq degan fikrlar tobora ko'payib bormoqda. Dars uzoq muddatli xotirani yaxshilashga qaratilgan.

Zamonaviy texnikalar orasida so'zlar orqaga qarab talaffuz qilinganda xotirani mashq qilishni ta'kidlash kerak. Shu bilan birga, o'qish varaqdan emas, balki o'z-o'zidan eslash orqali amalga oshirilishi kerak. Siz oddiy mashqlarni qog'ozga so'zlarni yozish orqali boshlashingiz kerak. Keyin, ularga qaramay, siz ularni teskari tartibda o'qishingiz kerak. Bir qarashda, bu ibtidoiy mashq bo'lib tuyuladi. Ammo bu vizual xotira uchun mukammal murabbiy. Asta-sekin, so'zlar murakkabroq va uzoqroq bo'lishi mumkin. Mashqni bajarish uchun siz uzun so'zni bo'g'inlarga bo'lishingiz mumkin. Agar siz so'zni qismlarga ajratsangiz, uni talaffuz qilish ancha oson bo'ladi.

Chap qo'lning rivojlanishi. Qo'l va ma'lumotni yodlash o'rtasida bog'liqlik bo'lishi mumkin ko'rinadi. Aslida, miyaning o'ng tomoni ular uchun javobgardir. Olimlar chap qo'llar ma'lumotni o'ng qo'llarga qaraganda ancha oson eslab qolishlarini isbotladilar. Shuning uchun chap qo'lni rivojlantirish kerak. Avvaliga oddiy vazifalarni bajarishingiz kerak, asta-sekin murakkablarga o'ting. Kompyuter dasturlari. Ma'lumotni mukammal qabul qilishga yoki xotirani o'rgatishga yordam beradigan gadjetlar uchun dasturlar mavjud. Agar sizda smartfon bo'lsa, unga ilovalarni yuklab olishingiz va har kuni mashq qilishingiz mumkin. Shifolash orzusi. Tananing normal ishlashi uchun etarli darajada uxlash muhimdir. Sevimli serialingizning so'nggi qismi televizorda ko'rsatilsa va siz haqiqatan ham uxlashni xohlasangiz ham, ikkinchi darsga ustunlik berganingiz ma'qul. Ammo xotirani qanday rivojlantirishga qaratilgan barcha sa'y-harakatlar va mashg'ulotlar, agar tana etarli darajada uxlamasa, ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Olimlar xotira muammolarining aksariyati kam uxlaydigan odamlarda kuzatilishini isbotladilar. Kirish. Biz har kuni axborot bombardimon qilinadigan dunyoda yashayapmiz. O'tgan asrda dunyo to'g'risidagi umumiy bilimlar va alohida sohalar bo'yicha mutaxassisliklar hajmi bir necha, hatto o'nlab marta oshdi. Va bu hajm doimiy ravishda o'sib bormoqda, tobora

ko'proq yangi ma'lumotlar bilan to'ldirilmoqda. Ko'pincha diqqatimizni tezda jamlay olmay, kerakli narsalarni yodlay olmay va ikkinchi darajali o'zlarni olib tashlab, biz cheksiz ma'lumot dengizida shunchaki "suzamiz". Xotiramizni nazorat qilish mumkinmi? Ma'lumki, inson qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtira oladi. Ammo oddiy holatda buni qilish juda qiyin, shuningdek, ba'zi faktlarni tanlab unutish. Shuning uchun xotirani rivojlantirish, ma'lumotni eslab qolish, saqlash va ko'paytirish jarayonlarini takomillashtirish zamonaviy jamiyatda inson uchun zaruriy vazifalardir. O'z xotirasini yaxshilamasdan, zamonaviy odam jamiyatning jadal rivojlanishidan orqada qolish, katta ma'lumotlar oqimida adashib qolish xavfini tug'diradi. Bugungi kunda dunyoda e'tibor va xotirani o'rgatishning turli xil usullari mavjud. Tabiat har bir insonga o'zi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtira oladigan mukammal xotirani bermagan. Albatta, axborotni saqlash va olish uchun barcha turdagi qog'oz, audio, video va kompyuter vositalaridan foydalanish mumkin. Shunga qaramay, doimiy ravishda murakkablashib borayotgan, odamni har tomondan o'rab turgan muhit sharoitida shaxsiy xotirada katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash kerak. Va faqat o'lik vazni saqlash uchun emas, balki uni samarali ishlatish qobiliyatiga ega bo'lish. Jamiyat rivojlanmoqda va buning natijasida inson xotirasida saqlashi kerak bo'lgan ma'lumotlar miqdori ortib bormoqda. Ertami-kechmi inson miyasi o'ziga kerak bo'lgan hamma narsani o'z ichiga olmaydi, degan qo'rquv bor. Shunga qaramay, tabiat bizni xotiraning katta zaxiralari bilan taqdirladi. Ko'pgina qo'riqxonalar hali ishlab chiqilmagan yoki hatto odamlarga notanish. Shu tufayli, bu masalada biz kelajakka nekbinlik bilan qarashga haqlimiz. Va keyin bizning xotiramiz yordamchimiz bo'lib qoladi. Xotira yordamida biz atrofimizdagi dunyoni idrok qilamiz va tushunamiz, kosmosda harakat qilamiz, ma'lum bilim va ko'nikmalarni saqlab qolamiz va foydalanamiz. Odamlarda xotirani yo'qotish har doim aqldan ozish bilan teng bo'lgan. Xotira insonda o'z rivojlanishining eng yuqori darajasiga etadi. Dunyodagi boshqa hech bir jonzotda bunday mnemonik imkoniyatlar mavjud emas. Inson psixikasi qanday ishlashini tushunishga intiling, ayniqsa odamlar bilan

ishlaydigan mutaxassislar uchun. Har bir inson noyobdir, lekin ma'lum bir odam bilan ishlashda yordam beradigan ba'zi naqshlarni topish mumkin. Zero, insonni qanchalik chuqur anglasak, unga shunchalik samarali xizmat qila olamiz va yordam bera olamiz

Xotiraning rivojlanishi - bu inson faoliyatida mazmunli va vaqtinchalik uzluksizlikni ta'minlaydigan, oldingi va kelajakdagi vazifalarni hisobga olgan holda, haqiqiy xatti-harakatlar rejasini shakllantirishni ta'minlaydigan maxsus tartibga soluvchi shakllanishlarni shakllantirish va o'zgartirish jarayoni. Xotira turlari. Inson xotirasi turlarini tasniflashning bir qancha sabablari bor. Ulardan biri materialni saqlash vaqtiga ko'ra xotiraning bo'linishi, ikkinchisi materialni saqlash, saqlash va ko'paytirish jarayonlarida ustunlik qiladigan analizatorga ko'ra. Birinchi holda, oniy, qisqa muddatli, operativ, uzoq muddatli va genetik xotira farqlanadi. Ikkinchi holda, ular vizual, eshitish, hid bilish, taktil va boshqa xotira turlari haqida gapiradilar. Ushbu xotira turlarining asosiylarini ko'rib chiqing va qisqacha ta'rif bering. motor xotirasi evolyutsion jihatdan eng qadimiy tur hisoblanadi. U turli harakatlarni yodlash, saqlash va takrorlash uchun javobgardir. Bu harakatlar dasturlashtirilgan, masalan: yurish, zinapoyaga chiqish, suzish va hokazo. Bu odatiy harakatlarni avtomatizm darajasida takrorlashga yordam beradigan vosita xotirasi. hissiy xotira muayyan hodisalarga hamroh bo'lgan tajribalarni aniqlash bilan bog'liq. Tuyg'ular tananing xulq-atvorini va atrof-muhitga moslashishini ta'minlashda tartibga solish funksiyasini bajaradi. Hissiy xotiraning biologik ma'nosi ogohlantirish tizimini ishlab chiqishdir. Hissiy rangdagi hislar beixtiyor va deyarli bir zumda qayd etiladi. Hissiy xotira eng kuchli hisoblanadi, shuning uchun u o'quv jarayonida juda muhimdir. obrazli xotira bir nechta kichik turlarga ega, chunki u hissiy tizimlar yoki sezgi organlarining ishi bilan bog'liq. U vizual, taktil, hid bilish, ta'm, eshitish xotirasini o'z ichiga oladi. Ma'lumot ma'lum bir modallikning tasvirlari shaklida saqlanadi. ingl xotira vizual tasvirlarni saqlash va takrorlash bilan bog'liq. Yaxshi vizual xotira ko'pincha eydetik idrokga ega bo'lgan odamlarga ega bo'lib, ular his-tuyg'ularga ta'sir qilishni to'xtatgandan so'ng, idrok etilgan rasmni uzoq vaqt

davomida o'z tasavvurlarida "ko'rish" mumkin. Shu munosabat bilan xotiraning bu turi insonning rivojlangan tasavvur qilish qobiliyatini nazarda tutadi. Eshitish xotira - bu musiqa yoki nutq kabi turli tovushlarni yaxshi yodlash va aniq takrorlash. Bu filologlar, chet tillarini o'rganayotgan odamlar, akustiklar, musiqachilar uchun kerak. Taktil, xushbo'y, ta'm va boshqa xotira turlari inson hayotida alohida o'rin tutmaydi va ularning imkoniyatlari vizual, eshitish, harakat va hissiy xotiraga nisbatan cheklangan. Ularning roli asosan biologik ehtiyojlarni yoki tananing xavfsizligi yoki o'zini o'zi saqlash bilan bog'liq ehtiyojlarni qondirishdir. Tasviriy xotira spontan, moslashuvchan va ta'sir izlarini uzoq muddatli saqlashni ta'minlaydi. mantiqiy xotira filogenezda esa, ontogenezda esa barcha xotira turlaridan kechroq paydo bo'ladi. Mantiqiy xotira faqat o'quv jarayonida ikkinchi signal tizimi asosida shakllanadi. Ikkinchi signalizatsiya tizimi, fiziolog I.P.ning ta'rifiga ko'ra. Pavlova - inson nutqi. Har qanday materialni tushunmasdan, mantiqiy idrok qilmasdan eslab qolish qiyin. Mantiqiy xotira insonda mavjud bo'lgan intellektual qobiliyatlarning natijasidir. eidetik xotira- barcha odamlarda o'zini namoyon qilmaydigan maxsus xotira turi. Uning xususiyati voqeaning nihoyatda yorqin, batafsil tasvirini saqlash va takrorlashdir. Eydetik xotira sinesteziya kabi idrok etish xususiyati bilan bog'liq. Sinesteziya – ba'zi sezgi a'zosiga ta'sir qilganda sezgilarning paydo bo'lishi nafaqat shu sezgi organiga xos modallik, balki boshqa modalliklar bilan ham. Olingan ma'lumotni takrorlash qobiliyatini saqlashning vaqtinchalik xususiyati nuqtai nazaridan xotiraning quyidagi turlari ajratiladi: teginish(ikonik, iz) xotira, bu idrok qilingan tasvirning soniyaning bir qismi saqlanishini ta'minlaydi. qisqa muddatga(asosiy) xotira - qabul qilingan ma'lumotni taxminan 20 soniya davomida saqlashga imkon beradi.

Uzoq muddat(ikkilamchi) xotira - bir necha o'nlab (aniqrog'i, 20) soniyadan boshlab, daqiqalar, soatlar, kunlar, oylar, yillargacha cho'zilgan juda katta vaqt oralig'ida tarqaladi. Ko'rinishidan, bu kontseptsiya bir nechta sezilarli darajada farq qiladigan xotira turlarini o'z ichiga oladi. Shunday qilib, xususan, ikkilamchi xotirada tasodifiy kirish xotirasi, ya'ni mohiyatan uzoq muddatli qisqa muddatli

xotira ajratiladi. Uning mohiyati shundan iboratki, ichki motivatsiya yoki har qanday tashqi sharoitlar ta'siri ostida ko'payish qobiliyati 20 soniyadan ko'proq vaqtga uzaytiriladi. genetik xotirani genotipda saqlanadigan, meros orqali uzatiladigan va ko'paytiriladigan ma'lumot sifatida aniqlash mumkin. Bunday xotirada ma'lumotni saqlashning asosiy biologik mexanizmi, aftidan, mutatsiyalar va gen tuzilmalari bilan bog'liq o'zgarishlardir. Insonning genetik xotirasi biz ta'lim va ta'lim orqali ta'sir qila olmaydigan yagona narsadir. Bundan tashqari, shunday deb ataladigan narsa ham bor « abadiy » yoki uchinchi darajali xotira, bir marta bosilgan ma'lumotni takrorlash qobiliyati butun umr davomida saqlanib qolganda (masalan, o'z va eng yaqin qarindoshlarining ismlari va boshqalar). Va faqat patopsixologik holatlarda bu turdagi xotira yo'q qilinadi. Xotiraning asosiy jarayonlari va mexanizmlari. Xotira mexanizmlari masalasi murakkab va bir qator fanlar tomonidan o'rganiladi: fiziologiya, biokimyo va psixologiya. Fiziologlarning ta'kidlashicha, axborotni saqlash jarayoni neyron aloqalar (assotsiatsiyalar) shakllanishi bilan bog'liq. Biokimyoglar - ribonuklein kislotasi (RNK) va boshqa biokimyoviy tuzilmalar tarkibining o'zgarishi bilan. Psixologlar xotiraning inson faoliyatining tabiatiga va shaxsning yo'nalishiga bog'liqligini ta'kidlaydilar. Xotira, boshqa kognitiv aqliy jarayonlar kabi, ma'lum xususiyatlarga ega. 06 xotira hajmi- bu xotiraning eng muhim integral xarakteristikasi bo'lib, u axborotni saqlash va saqlash imkoniyatini tavsiflaydi. Ijro tezligi shaxsning o'zi mavjud bo'lgan ma'lumotlardan amaliy faoliyatda foydalanish qobiliyatini tavsiflaydi. Qoida tariqasida, biror vazifa yoki muammoni hal qilish zarurati bilan duch kelganda, odam xotirada saqlanadigan ma'lumotlarga murojaat qiladi. Qayta ishlab chiqarish qobiliyati insonning xotirada muhrlangan ma'lumotlarni to'g'ri saqlash, eng muhimi, aniq takrorlash qobiliyatini aks ettiradi. Davomiylikni saqlang insonning kerakli ma'lumotlarni ma'lum vaqt davomida saqlab qolish qobiliyatini aks ettiradi. Misol uchun, bir kishi imtihonga tayyorlanmoqda. U bir ta'lim mavzusini eslab qoladi va keyingisini o'rganishni boshlaganda, u birdan oldin o'rganganlarini eslay olmasligini sezadi. Ba'zan boshqacha bo'ladi. Odam barcha kerakli ma'lumotlarni esladi, lekin uni takrorlash

talab qilinganda, u buni qila olmadi, ammo bir muncha vaqt o'tgach, u o'rganishga muvaffaq bo'lgan hamma narsani eslab qolishini hayrat bilan qayd etadi. Bunday holda, biz xotiraning yana bir xususiyatiga duch kelamiz - xotirada muhrlangan ma'lumotlarni qayta tiklashga tayyorlik. yodlash - bu idrok etilgan ma'lumotni ushlab va keyin saqlash jarayonidir. Ushbu jarayonning faollik darajasiga ko'ra, yodlashning ikki turini ajratish odatiy holdir: qasddan (yoki ixtiyoriy) va qasddan (yoki o'zboshimchalik bilan). beixtiyor yodlash - oldindan belgilangan maqsadsiz, hech qanday texnikadan foydalanmasdan va ixtiyoriy harakatlarni namoyon qilmasdan yodlash. Bu bizga ta'sir qilgan narsaning oddiy izidir va miya yarim korteksida qo'zg'alishning bir qismini saqlab qolgan. Inson uchun hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan narsalarni eslab qolish yaxshiroqdir: uning manfaatlari va ehtiyojlari, faoliyatining maqsad va vazifalari bilan bog'liq bo'lgan hamma narsa. Majburiy xotiradan farqli o'laroq o'zboshimchalik bilan(yoki qasddan) yodlash insonning o'z oldiga aniq maqsad qo'yishi - ba'zi ma'lumotlarni eslab qolish - va maxsus yodlash usullaridan foydalanishi bilan tavsiflanadi. O'zboshimchalik bilan yodlash - eslab qolish vazifasiga bo'ysunadigan maxsus va murakkab aqliy faoliyat.

Bundan tashqari, ixtiyoriy yodlash maqsadga yaxshiroq erishish uchun amalga oshiriladigan turli xil harakatlarni o'z ichiga oladi. Bunday tadbirlarga o'qitish kiradi, uning mohiyati o'quv materialini to'liq va xatosiz eslab qolgunga qadar takroriy takrorlashdan iborat. Qasddan yodlashning asosiy xususiyati ixtiyoriy harakatlarning yodlash uchun vazifa qo'yish shaklida namoyon bo'lishidir. Takroriy takrorlash individual qisqa muddatli xotira miqdoridan ko'p marta ko'p bo'lgan materialni ishonchli va mustahkam eslab qolish imkonini beradi. U amalga oshirilganda, birinchi navbatda, harakatning maqsadi nimadan iboratligi esga olinadi. Biroq, harakatning maqsadi bilan bog'liq bo'lmagan narsa, ushbu materialga maxsus qaratilgan o'zboshimchalik bilan yodlash bilan yomonroq eslab qoladi. Shu bilan birga, tizimli bilimlarimizning mutlaq ko'pchiligi maxsus faoliyat natijasida yuzaga kelishini, uning maqsadi tegishli materialni xotirada saqlash uchun yodlash ekanligini hisobga olish kerak. Saqlab olingan materialni esda saqlash va

ko'paytirishga qaratilgan bunday faoliyat mnemonik faoliyat deb ataladi. . Boshqa asosga ko'ra - xotiraga asoslangan aloqalar (assotsiatsiyalar) tabiatiga ko'ra - yodlash mexanik va mazmunli bo'linadi. . Mexanik xotira - bu idrok etilayotgan materialning turli qismlari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni bilmasdan yodlashdir. Qo'shnilik bo'yicha assotsiatsiyalar yodlashning asosi hisoblanadi. Bundan farqli ravishda, mazmunli yodlash materialning alohida qismlari orasidagi ichki mantiqiy aloqalarni tushunishga asoslanadi. Agar materialni yodlashning ushbu usullarini taqqoslasak, mazmunli yodlash ancha samaraliroq degan xulosaga kelishimiz mumkin. Mexanik yodlashda xotirada bir soatdan keyin atigi 40% material qoladi, bir necha soatdan keyin esa atigi 20%, mazmunli yodlashda esa 30 kundan keyin ham materialning 40% xotirada saqlanadi. Materialni tushunish har xil usullarda va eng avvalo o'rganilayotgan materialdagi asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatish va ularni reja shaklida guruhlash orqali erishiladi. Materialni tushunishning foydali usuli bu taqqoslash, ya'ni ob'ektlar, hodisalar, hodisalar va boshqalar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni topishdir. Materialni mazmunli yodlash va uni saqlashning yuqori mustahkamligiga erishishning eng muhim usuli bu takrorlash usulidir. Takrorlash bilim, ko'nikma va malakalarni egallashning eng muhim shartidir. Ammo samarali bo'lishi uchun takrorlashlar ma'lum talablarga javob berishi kerak. Birinchidan, yodlash notekis davom etadi: ko'payish ko'payganidan keyin biroz pasayish mumkin. Ikkinchidan, yodlash sakrash va chegarada. Ba'zida ketma-ket bir necha marta takrorlash esdalikni sezilarli darajada oshirmaydi, ammo keyingi takrorlashlar bilan eslab qolgan material miqdori keskin oshadi. Uchinchidan, agar materialni umuman yodlash qiyin bo'lmasa, birinchi takrorlash keyingi takrorlashlarga qaraganda yaxshiroq natija beradi. To'rtinchidan, agar material qiyin bo'lsa, unda yodlash, aksincha, dastlab sekin, keyin esa tez ketadi. Bu materialning qiyinligi tufayli birinchi takrorlarning harakatlari etarli emasligi va yodlangan material hajmining ortishi faqat bir necha marta takrorlanganda ortishi bilan izohlanadi. Beshinchidan, takrorlashlar nafaqat materialni o'rganayotganimizda, balki allaqachon o'rgangan narsalarni xotirada mustahkamlashimiz kerak bo'lganda ham kerak. O'rganilgan

materialni takrorlashda uning mustahkamligi va saqlanish muddati ko'p marta ortadi. Shuningdek, takrorlashni o'z vaqtida to'g'ri taqsimlash juda muhimdir. Psixologiyada takrorlashning ikkita usuli ma'lum: konsentrlangan va taqsimlangan. Birinchi usulda material bir bosqichda yodlanadi, takrorlash uzluksiz birin-ketin davom etadi. Tarqalgan takrorlash bilan har bir o'qish boshqasidan bir oz bo'shliq bilan ajratiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, taqsimlangan takrorlash konsentrlangan takrorlashdan ko'ra samaraliroqdir. Bu vaqt va energiyani tejaydi, bilimlarni yanada mustahkam o'zlashtirishga hissa qo'shadi.

Tarqalgan yodlash usuliga juda yaqin yodlash jarayonida takror ishlab chiqarish usuli hisoblanadi. Uning mohiyati hali to'liq o'rganilmagan materialni ko'paytirishga urinishlardan iborat. Masalan, materialni o'rganishning ikki yo'li mavjud: Tajribalar shuni ko'rsatadiki, ikkinchi variant ancha samarali va maqsadga muvofiqdir. Yodlash tezroq ketadi va saqlash yanada mustahkam bo'ladi. Yodlashning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'z-o'zini nazorat qilish darajasiga bog'liq. O'z-o'zini nazorat qilishning namoyon bo'lishi materialni yodlashda uni takrorlashga urinishdir. Bunday urinishlar ko'payish paytida qanday xatolarga yo'l qo'yganimizni va keyingi o'qishda nimalarga e'tibor berishimiz kerakligini eslab qolishimizga yordam beradi. Bundan tashqari, yodlashning unumdorligi ham materialning xususiyatiga bog'liq. Vizual-majoziy material og'zaki nutqdan ko'ra yaxshiroq esda qoladi va mantiqiy bog'langan matn bir-biriga bog'liq bo'lmagan jummalarga qaraganda to'liqroq takrorlanadi. Saqlash - materialni faol qayta ishlash, tizimlashtirish, umumlashtirish, uni o'zlashtirish jarayoni. O'rganilgan narsaning saqlanishi tushunish chuqurligiga bog'liq. Yaxshi mazmunli material yaxshiroq eslab qoladi. Saqlash ham shaxsning munosabatiga bog'liq. Shaxs uchun muhim material unutilmaydi. Unutish notekis sodir bo'ladi: yodlashdan so'ng darhol unutish kuchliroq bo'ladi, keyin u sekinroq ketadi. Shuning uchun takrorlashni keyinga qoldirib bo'lmaydi, uni eslab qolgandan so'ng, material unutilmaguncha takrorlash kerak. Ba'zan, saqlashda, reminissensiya hodisasi kuzatiladi. Uning mohiyati shundaki, 2-3 kunga kechiktirilgan ko'payish, darhol yodlangandan keyin

yaxshiroqdir. Esdalik, ayniqsa, asl nusxa yetarlicha mazmunli bo'lmasa, yaqqol namoyon bo'ladi. Fiziologik nuqtai nazardan reminissensiya shu bilan izohlanadiki, eslab qolishdan so'ng darhol manfiy induksiya qonuniga ko'ra, inhibitsiyon yuzaga keladi, keyin esa olib tashlanadi. Saqlash dinamik va statik bo'lishi mumkinligi aniqlandi. Dinamik xotira operativ xotirada, statik xotira esa uzoq muddatli xotirada namoyon bo'ladi. Dinamik saqlanish bilan material ozgina o'zgaradi, statik saqlanish bilan esa, aksincha, u qayta qurish va muayyan ishlov berishdan o'tadi. Saqlashning mustahkamligi takrorlash bilan ta'minlanadi, bu esa mustahkamlovchi bo'lib xizmat qiladi va unutilishni oldini oladi, ya'ni miya yarim korteksidagi vaqtinchalik aloqalarni yo'q qilishdan saqlaydi. Takrorlash xilma-xil bo'lishi, turli shakllarda amalga oshirilishi kerak: takrorlash jarayonida faktlarni solishtirish, qarama-qarshi qo'yish, ularni bir tizimga keltirish kerak. Monoton takrorlash bilan aqliy faoliyat yo'q, yodlashga qiziqish pasayadi va shuning uchun doimiy saqlash uchun sharoit yaratilmaydi. Tabiatni muhofaza qilish uchun bilimlarni qo'llash muhimroqdir. Bilim qo'llanilsa, u beixtiyor esda qoladi. Ijro va tan olish - ilgari qabul qilingan tiklash jarayonlari. Ularning orasidagi farq shundan iboratki, tanib olish ob'ektga qayta duch kelganda, uni qayta-qayta idrok etishda, takror ishlab chiqarish esa ob'ekt yo'qligida sodir bo'ladi. Ko'paytirish ixtiyoriy va o'zboshimchalik bilan bo'lishi mumkin . Ixtiyorsiz - bu tasvirlar o'z-o'zidan paydo bo'lganda, ko'pincha assotsiatsiya orqali, eslab qolish maqsadisiz, beixtiyor takrorlashdir. O'zboshimchalik bilan takror ishlab chiqarish - ongda o'tmishdagi fikrlar, his-tuyg'ular, intilishlar va harakatlarni tiklashning maqsadli jarayoni. Ba'zan tasodifiy ijro etish oson, ba'zan esa kuch talab qiladi. Muayyan qiyinchiliklarni engish bilan bog'liq bo'lgan, ixtiyoriy harakatlarni talab qiladigan ongli ko'payish esga olish deb ataladi. .

Xotiraning sifatlari ko'payish jarayonida eng aniq namoyon bo'ladi. Bu ham yodlash, ham eslab qolish natijasidir. Biz yodlash va saqlash haqida faqat ko'paytirish orqali hukm qilishimiz mumkin. Reproduksiya - bu bosilgan narsalarni oddiy mexanik takrorlash emas. Qayta qurish, ya'ni materialni aqliy qayta ishlash

sodir bo'ladi: taqdimot rejasi o'zgartiriladi, asosiy narsa ajratiladi, boshqa manbalardan ma'lum bo'lgan qo'shimcha material kiritiladi. Reproduktsiyaning muvaffaqiyati yodlash jarayonida hosil bo'lgan aloqalarni tiklash qobiliyatiga va ko'paytirishda rejadan foydalanish qobiliyatiga bog'liq. Tanib olish va ko'payishning fiziologik asosi miya yarim korteksida oldingi qo'zg'alishlar izlarini qayta tiklashdir. Tanib bo'lgach, yodlash paytida urilgan hayajon izi qayta tiklanadi. Ko'payishning bunday shakllari mavjud: tan olish- ob'ektni qayta idrok etishda yuzaga keladigan xotiraning namoyon bo'lishi; xotira, bu ob'ektni idrok etishning yo'qligida amalga oshiriladi; eslash, bu ko'paytirishning eng faol shakli bo'lib, ko'p jihatdan qo'yilgan vazifalarning ravshanligiga, DPda yodlangan va saqlanadigan ma'lumotlarni mantiqiy tartiblash darajasiga bog'liq; eslatish- ilgari idrok etilgan, unutilgandek tuyulganlarning kechiktirilgan takrorlanishi; eydetizm- idrok qilinadigan barcha tafsilotlar bilan uzoq vaqt davomida yorqin tasvirni saqlaydigan vizual xotira. Ob'ektni tan olish uni idrok etish paytida yuzaga keladi va u haqida g'oya shaxsda shaxsiy taassurotlar (xotirada tasvirlash) yoki asosda shakllangan ob'ektni idrok etish mavjudligini anglatadi. og'zaki tavsiflar (tasavvurni ifodalash). Tan olish jarayonlari bir-biridan aniqlik darajasi bilan farqlanadi. Tanib olish, biz faqat ob'ektga tanishlik hissini boshdan kechirganimizda, lekin uni o'tmish tajribasidan hech narsa bilan aniqlay olmasak, eng kam aniq bo'ladi. Bunday holatlar tan olinishi noaniqligi bilan tavsiflanadi . Aniq va noaniq tan olish o'rtasida juda ko'p umumiylik mavjud. Tan olishning ushbu ikkala varianti ham asta-sekin rivojlanadi va shuning uchun ular ko'pincha esda qolishga yaqin bo'ladi va shuning uchun murakkab aqliy va irodaviy jarayondir. Unutish saqlashning qarama-qarshi jarayonidir. Asl material va qayta yaratilishi mumkin bo'lgan narsa o'rtasidagi sezilarli farqni ko'rganimizda, material unutilgan deb aytish odatiy holdir. Unutish jarayoni tadqiqotchilarni doimo qiziqtirgan. Ma'lum bo'lishicha, eng katta hajmdagi material yodlangandan keyingi birinchi kuni unutiladi. Unutish ham foydali, ham zararli bo'lishi mumkin, hayotda va ishda odamga yordam beradi yoki to'sqinlik qiladi. Unutishning ijobiy funksiyasi shundaki, u keraksiz bo'lgan va xotirani ortiqcha yuklashga imkon bermaydigan juda

katta yukni oladi. Salbiy unutish, xotira butun ma'lumotlar bloklarini yoki salbiy tajribani o'chirib tashlaganida paydo bo'ladi, shunga qaramay, bu normal samarali hayot uchun zarurdir. Nima uchun unutish paydo bo'lishi haqida bir nechta nazariyalar mavjud, ammo amalda ularning hech biri unutish hodisasini to'liq tushuntira olmaydi. Xotira izlarining sistematik deformatsiyasi nazariyasi-xotiradagi o'zgarishlar miya to'qimalaridagi o'zgarishlar bilan bog'liqligini aytadi. Ya'ni, xotira izlarida o'z-o'zidan nazoratsiz o'zgarishlar sodir bo'ladi. Retroaktiv va proaktiv inhibitsion nazariyasi har qanday yangi materialni o'zlashtirish oldingi voqealar xotirasining buzilishiga olib keladi (retroaktiv). Xuddi shu tarzda, har qanday oldingi o'rganish keyingi o'rganish va yangi materialni qayta yaratish jarayoniga salbiy ta'sir qiladi (proaktiv unutish). Masalan: matematikadan keyin fizika yoki kimyoni darhol o'rganish oqilona emas, materialni unutish jarayoni juda tez ketadi. Motivatsion unutish nazariyasi insonning maqsadi va motivatsiyasi unutishga ta'sir qilishini aytadi (masalan, odam og'riq, qo'rquv yoki aybdorlikni keltirib chiqaradigan og'riqli ma'lumotni ataylab unutadi). Z. Freyd ko'p vaqtini ushbu nazariyani o'rganishga va motivli unutishni o'rganishga bag'ishladi.

Freydning fikriga ko'ra, inson beixtiyor narsalarni yo'qotganda yoki garovga qo'yganda, u buni yoqimsiz xotiralardan yoki hissiy tajribalardan xalos bo'lish uchun qiladi. Unutishni kamaytirish uchun zarur : ma'lumotni tushunish, tushunish Ma'lumotni takrorlash Ba'zi umumiy xotira buzilishlari. Unutish juda salbiy bo'lishi mumkinligi aytilganligi sababli, unutish ayniqsa talaffuz qilinganda ba'zi xotira buzilishlarini qisqacha aytib o'tish joizdir. Ko'p sonli xotira buzilishlari mavjud va faqat eng keng tarqalganlari aytib o'tiladi. Ba'zi xotira buzilishlari sabab bo'lishi mumkin amneziya – ya'ni xotiraning yo'qligi yoki sustligi . Amneziyalar bir necha soat va daqiqalardan ko'p yillargacha davom etishi mumkin. Voqea sodir bo'lgan jarayonlarga qarab, amneziya quyidagilarga bo'linadi: retrograd- o'tgan voqealarni unutish; anterograd- kelajakni eslay olmaslik orqada qolgan- xotiraning o'zgarishi, kasallik paytida sodir bo'lgan tajriba va hodisalar xotirada saqlanib qolmasa; progressiv- xotiraning asta-sekin yomonlashuvida, uning to'liq yo'qolishiga qadar

namoyon bo'ladi. Yana bir keng tarqalgan qoidabuzarlik illyuziyalar - ma'lumot to'g'ri idrok qilinadi, lekin uni qayta ishlab chiqarishda material deformatsiyalanadi. gallyutsinatsiyalar - inson aslida mavjud bo'lmagan tajribalar haqiqatiga ishonch hosil qilgan hodisa. Ular faqat tasavvurda paydo bo'ladi. Xotiraning turli nazariyalari asosida tadqiqotchilar tomonidan olingan faktlar nemis olimi G. Ebbinggauz xotira mexanizmidagi ayrim qonuniyatlarni umumlashtirib, xulosalar chiqardi: 1) materialni yodlashda uning boshlanishi yoki oxiri eng yaxshi takrorlanadi (qirra effekti); 2) ma'lum vaqt ichida materialni bir necha marta takrorlasangiz, yodlash yaxshiroq bo'ladi: bir necha soat yoki kun; 3) har qanday takrorlash ilgari o'rganilgan narsalarni yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi. Takrorlash odatda katta rol o'ynaydi va mexanik emas, balki materialni mantiqiy qayta ishlashdan foydalangan holda; 4) yodlash uchun sozlash yaxshiroq yodlashga olib keladi. Materialni faoliyat maqsadi bilan bog'lash juda foydali.

5) Xotiraning qiziqarli ta'siridan biri - esdalik hodisasi, ya'ni. vaqt o'tishi bilan o'rganilayotgan materialni takrorlashda qo'shimcha takrorlashsiz takomillashtirish. Xotira ko'pincha materialni o'rgangandan keyin ikkinchi yoki uchinchi kuni sodir bo'ladi. 6) Insonda kuchli taassurot qoldiradigan voqealar darhol, mustahkam va uzoq vaqt esda qoladi. 7) Inson ko'p marta murakkab va unchalik qiziq bo'lmagan voqealarni boshdan kechirishi mumkin, ammo ular xotirada uzoq vaqt saqlanmaydi. 8) Har qanday yangi taassurot xotirada yakkalanib qolmaydi. Hodisa xotirasi o'zgaradi, boshqa taassurotlar bilan bog'lanadi. 9) Insonning xotirasi doimo uning shaxsiyati bilan bog'liq, shuning uchun shaxsiyatdagi har qanday patologik o'zgarishlar doimo xotira buzilishi bilan birga keladi. 10) Insonning xotirasi doimo bir xil "stsenariy" bo'yicha yo'qoladi va tiklanadi: birinchisi, xotira yo'qolishi bilan, yanada murakkab va yaqinda paydo bo'lgan taassurotlar yo'qoladi. Qayta tiklashda buning aksi bo'ladi: birinchi navbatda, oddiyroq va oldingi xotiralar tiklanadi, keyin esa murakkabroq va yaqinda. Bular eng umumiy, ammo insonda xotira qanday ishlashining to'liq namunalari emas.

Xotira yozuvlari. Istisno Uzoq muddat Napoleonning xotirasi bor edi. Bir marta, hali leytenant bo'lganida, u qorovulxonaga joylashtirilgan va xonada Rim huquqi bo'yicha kitob topib, uni o'qigan. Yigirma yil o'tgach, u hali ham undan parchalar keltirishi mumkin edi. U o'z qo'shinidagi ko'plab askarlarni nafaqat ko'zdan bilardi, balki kim jasur, kim matonatli, kim chaqqon ekanini ham esladi. Akademik A.F. Ioffe xotiradan logarifmlar jadvalidan foydalangan va buyuk rus shaxmatchisi A. A. Alekxin xotiradan bir vaqtning o'zida 30-40 ta sherik bilan ko'r-ko'rona o'ynashi mumkin edi. Bu ularning ajoyib vizual xotirasini ko'rsatadi. A. S. Pushkinning ukasi Lev Sergeevich ajoyib "fotografik" xotiraga ega edi. Uning xotirasi "Yevgeniy Onegin" she'rining beshinchi bobi taqdirida qutqaruvchi rol o'ynadi. A. S. Pushkin uni chop etishga bermoqchi bo'lgan Moskvadan Sankt-Peterburgga ketayotganda yo'qotib qo'ydi va bobning qoralamasi yo'q qilindi. Shoir Kavkazdagi birodariga maktub yo'llab, bo'lgan voqeani aytib beradi. Ko'p o'tmay u javob sifatida yo'qolgan bobning to'liq matnini oldi, vergulgacha aniq: akasi buni bir marta eshitdi va bir marta o'qidi. Bir necha yil avval Fransiyaning Lill shahrida nufuzli hakamlar hay'ati ishtirokida matematika o'qituvchisi Moris Daber kompyuter bilan bellashdi. Mashina 10 tadan oldin 7 ta arifmetik masalani yechsa, u mag'lubiyatini tan olishini e'lon qildi. Daber 3 daqiqa 43 soniyada 10 ta masalani, kompyuter esa 5 daqiqa 18 soniyada 7 ta masalani yechdi. Bizning zamondoshimiz - fenomenal hisoblagich Chikashvili, masalan, ma'lum bir vaqt ichida qancha so'z va harf aytilganligini osongina hisoblab chiqadi. Diktor futbol o'yini haqida fikr bildirganida nazorat eksperimenti o'rnatildi. U tomonidan aytilgan so'zlar va harflar sonini hisoblash talab qilindi. Diktorning gapi tugashi bilanoq javob keldi: 17427 ta harf, 1835 so'z, magnitafonli yozuvni tekshirish bir necha soat davom etdi. Javob to'g'ri edi. Yana bir ajoyib misol ingl xotira: Leonhard Eyler 2 dan 100 gacha bo'lgan barcha raqamlarning dastlabki oltita darajalarini esladi. Biroq, biz uchun u ishlagan ob'ektlarni qanday tasavvur qilgani qiziqroq. Eyler haqiqiy sonni vizual tarzda, ba'zan cheksiz o'nli kasr shaklida, ba'zan esa to'g'ri chiziqdagi nuqta sifatida, shkalasi belgilangan holda tasavvur qildi. U "funksiya" so'ziga umumiy ta'rif bermagan. U

shunchaki funktsiyaning turli vazifalarini tasavvur qildi: formulalar, grafiklar, taxminiy sonli qiymatlar jadvallari va darajalar qatorining koeffitsientlari ketma-ketligi va ramziy mantiqda faqat rangsiz parafrazlar berilishi mumkin bo'lgan maxsus geometrik va fizik shartlar.

Keling, A.R.Luriya tomonidan tasvirlangan hodisaga - S.V. fenomeniga biroz to'xtalib o'tamiz. Shereshevskiy. U 20 yildan so'ng 400 ta so'zdan iborat ketma-ketlikni xatosiz takrorlay olardi. Uning xotirasining sirlaridan biri shundaki, uning idroki murakkab, sinestetik edi. Tasvirlar - vizual, eshitish, ta'm, teginish - u uchun bir butunga birlashdi. Shereshevskiy yorug'likni eshitdi va tovushni ko'rdi, u so'z va rangni tatib ko'rdi. "Ovozingiz juda sarg'ish va xiralashgan", dedi u. Sinesteziya N. A. Rimskiy-Korsakov, A. N. Skryabin, N. K. Chyurlionisda qayd etilgan. Ularning barchasi eshitish bilan bog'liq ko'rish qobiliyatiga ega edi. Rimskiy-Korsakov "E-major" - ko'k, "E-minor" - lilak, "F-minor" - kulrang-yashil, "A-major" - pushti deb hisoblardi. Skryabin uchun tovush rang, yorug'lik, ta'm va hatto teginish tajribasini keltirib chiqardi. Hisoblash uchun noyob qobiliyatga ega bo'lgan V. Diamandi ham ularning rangi raqamlarni eslab qolish va ular bilan ishlashga yordam beradi, deb ishongan va hisoblash jarayoni rangning cheksiz simfoniyalari shaklida taqdim etilgan. Sineziya ob'ektiv asosga egami? E. Chercover bir qator psevdoso'zlarning fantastik mavjudotlar tasvirlari bilan mosligini aniqlash uchun tajriba o'tkazishni taklif qildi. Kim kimligini aniqlash kerak edi. Materiallarni qayta ishlash vizual tasvir va akustik tasvir o'rtasida bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi, ya'ni sinesteziya ob'ektiv asosga ega. Ko'rinib turibdiki, bu asos obrazlarning hissiyotlar bilan yaqin, ongsiz aloqalarida. Ularda vizual effekt ongsizda harorat effekti kabi ijobiy his-tuyg'ular bilan bog'langan. A. R. Luriya uzoq muddatli tadqiqotida Shereshevskiyning xotirasini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan aqliy faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini ochib berdi. Bir tomondan, Shereshevskiy ko'p yillar oldin unga yodlash uchun taqdim etilgan hamma narsani o'zboshimchalik bilan va aniq eslay olardi. Har bir yodlangan so'zni jonli, vizual tarzda tasavvur qilish qobiliyati unga yordam berdi (masalan, u 7 raqamini mo'ylovli

odam sifatida qabul qildi), lekin bu ham o'qishda unga alohida qiyinchiliklar tug'dirdi, chunki har bir so'z jonli so'zni keltirib chiqardi. tasvir va bu o'qilayotgan narsani tushunishga xalaqit berdi. . Bundan tashqari, uning idroki juda aniq edi, "abadiylik", "hech narsa" kabi mavhum tushunchalarni ifodalovchi so'zlar unga alohida qiyinchiliklar tug'dirdi, chunki ularni vizual tasvir bilan solishtirish qiyin. Bundan tashqari, umumlashtirish uning uchun juda qiyin edi. Mana, uning fenomenal xotirasining zaif tomonlarini ko'rsatadigan misol. Katta auditoriyada Shereshevskiyga bir nechta so'zlarni o'qishdi va ularni takrorlashni so'rashdi. U buni beg'ubor hal qildi. Keyin undan yuqumli kasallik so'zi qatorda bor yoki yo'qligini so'rashdi. Tomoshabinlar orasida oddiy xotiraga ega bo'lgan barcha tomoshabinlar bu so'zni (tif) bir zumda eslab qolishdi va Shereshevskiyga topshiriqni bajarish uchun ikki daqiqa vaqt kerak bo'ldi. Ma'lum bo'lishicha, bu vaqt ichida u xotirasida umumlashtirish zaifligidan dalolat beradigan ro'yxatda berilgan barcha so'zlarni tartib bilan o'ylab ko'rgan. Shereshevskiyning yod olishi xotira qonunlariga emas, balki idrok va e'tibor qonunlariga bo'ysunardi: u so'zni yaxshi ko'rmasa, uni takrorlamasdi. Eslab qolish tasvirning yoritilishi va o'lchamiga, uning joylashgan joyiga, tasvirning tashqi ovozdan paydo bo'lgan dog' bilan qoplanishiga bog'liq edi. Shereshevskiy uchun o'qish qiynoq edi. U har bir so'z atrofida o'z irodasiga qarshi o'sib borayotgan vizual tasvirlar orqali kurashdi, bu esa uni juda charchatdi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, Shereshevskiy unutishda juda qiynalgan. U unutish uchun maxsus fokuslar o'ylab topishi kerak edi.

Xotirani yaxshilash. Kimyoviy va fizik yondashuvlar. Tadqiqotchilar normal sharoitda odam 8 ta kasr, 7 ta alifbodan tashqari harf, 4-5 ta raqam, 5 ta sinonimni eslab qolishini aniqladi. Va ortiqcha yuklar deyarli yo'q. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, odatda 4 ta raqam, 5-6 harf, 4 ta sinonim va 6 ta o'nlik raqamni eslab qolish kifoya. Ammo agar muqobil ko'paysa, xotira maydoni kamayadi. Masalan, turli ob'ektlar va ranglar uchun xotira hajmi 3, raqamlar va nuqtalar uchun - 8-9, harflar uchun - 6-9, geometrik shakllar uchun - 3-8 va hokazo. Asosan, miyaning funksional holatiga ta'sir qilish orqali xotira jarayonlarini tartibga solishning 2 ta

asosiy yondashuvi mavjud: kimyoviy va fizik. Kimyoviy yondashuv, farmakologik vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi, qadim zamonlardan beri ma'lum. Ushbu mablag'lar; choy, kofe (kofein), striknin, nivalin, pilokarpin, fenatin, etizol, protestol, senttrofenoksin, piratsetam, neotropil, piramen. Miya faoliyatini faollashtiradigan psixofarmakologik vositalardan foydalanishdan ijobiy natijalarni faqat barqaror, muvozanatli psixikaga ega bo'lgan odamlarni, shuningdek, ruhiy tushkunlikka tushgan, inert, past tashabbuskor, o'ziga ishonmaydigan odamlarni nazarda tutgan taqdirdagina kutish mumkin.

Siz adapterlarni ham qabul qilishingiz mumkin. Bularga ginseng ildizi, xitoy magnoliya uzumidan tayyorlangan preparatlar va eleutherococcus kiradi. Adaptogenlarning ta'siri juda xilma-xildir. Ular jismoniy mehnat bilan shug'ullanadigan odamga jismoniy ortiqcha kuchlanishni engishga yordam beradi, alpinistga - past atmosfera bosimiga, quyish ishchisiga - yuqori haroratga va tananing haddan tashqari qizishiga, to'quvchiga - ustaxonadagi shovqinga va hokazo. Ular operatsiyadan keyin bemorni tezroq tiklashga yordam beradi. Bir so'z bilan aytganda, ular tanadagi ichki muvozanatning saqlanishini "nazorat qiladilar" va bu miyaning ishlashi, shu jumladan o'rganish va yodlash samaradorligi uchun juda muhimdir. Saxaroza - oziq-ovqat shakar, tezda kuchini tiklaydi, chunki tana disaxaridlarni tezda o'zlashtiradi, ular adaptogenlarda ham mavjud. Bundan tashqari, adaptogenlar mushaklar tomonidan energiyadan tejamkor foydalanishni ta'minlaydi, xotiraning biokimyoviy mexanizmi bilan bevosita bog'liq bo'lgan oqsil sintezini yaxshilaydi. Ginseng ekstrakti tanadagi RNK sintezini keskin oshiradi. Metilurasil aniq adaptogen xususiyatlarga ega. Gammalon va neotropilga (piratsetam) katta umidlar qo'yiladi, ularning ikkalasi ham miya hujayralarining metabolizmini faollashtiradi va asab impulslarining uzatilishini yaxshilashda bevosita ishtirok etadi. Xotiraning yomonlashishi: kokain, metisergid, reserpin va amenazin (xlorpromazin) preparatlari. Xotira jarayonlarini o'rganish va tartibga solishning ikkinchi yondashuvi jismoniy. U jismoniy omillarning xotira jarayonlariga va umuman xotira fazalariga ta'sirini o'rganishdan iborat.

Misol uchun, 8 raqamini to'ldirish uchun siz uni uy quradigan qo'g'irchoq bilan bog'lashingiz mumkin. Shu tarzda eslab qolish osonroq bo'ladi. Agar mos raqamlarni topish qiyin bo'lsa, siz o'zingiz rasm yaratishingiz mumkin.

Harakat - bu kuch Sport, raqs yoki boshqa jismoniy faoliyat bilan shug'ullaning. Bu vaqtda miya faollashadi, bu xotiraning rivojlanishi va mustahkamlanishiga yordam beradi. Chap qo'lning rivojlanishiga alohida e'tibor bering. Ijodkorlik - ha G'alati, tikuvchilik va ijodkorlikni xotirani rivojlantirish bo'yicha maslahatlar bilan bog'lash mumkin. Bugungi kunda qo'lda tayyorlangan har qanday mahsulot nafaqat keksalar, balki yosh avlod orasida ham qadrlanadi. Muayyan sevimli mashg'ulotni tanlab, siz xotirangizni mukammal darajada mashq qilishingiz mumkin. Doimiy mashqlar Har kuni siz kitoblar, maqolalar yoki boshqa matnlarni o'qishingiz kerak. Matn o'qilgandan so'ng, siz aktyorlarning ismlarini eslab, qisqacha hikoya yozishingiz kerak. Bunday mashq nafaqat xotirani mustahkamlaydi, balki qiziqarli suhbatdoshga aylanadi.

Hissiyotlarni yoqing Agar siz ma'lum ma'lumotlarni eslab qolishingiz kerak bo'lsa, uni xotirada mustahkamlashga yordam beradigan his-tuyg'ular va his-tuyg'ular bilan birlashtira olasiz. Ertalab o'rganishdan saqlaning Ilgari, tishli material xotiraga tezroq joylashadi va u yaxshilanadi, degan fikr bor edi. Aslida bu to'g'ri emas. Yodlash paytida operativ xotira ishlaydi, shuning uchun qisqa vaqtdan keyin yodlangan narsa boshdan chiqadi.

Chunki shunday tez-tez sodir bo'ladiki, bir-ikki kundan keyin nima muhokama qilinganini eslab qolish qiyin. Ma'lumotni yodlashni rejalashtirayotganda, uni eslab qolish kerak emasligini tushunishingiz kerak.

Xotirani nima rivojlantiradi G'alati, ammo bu kompyuter o'yinlari, ular bilan bog'liq ma'lumotlar va voqealarni yaxshiroq eslab qolishga imkon beradi. Bu harakatni rejalashtirish, miyangizni o'ylashga va to'g'ri echim topishga imkon beradigan o'yinlar. Yodlashni yaxshilash uchun kuniga bir soat o'yin kifoya qiladi. O'yinlarda uzoq vaqt qolish nafaqat xotirani, balki giyohvandlikni ham rivojlantiradi. Xotirani qanday rivojlantirish kerak - chet tillarini o'rganish Xotirani

rivojlantirishning turli usullari orasida chet tillarini o'rganishga e'tibor qaratish mumkin. Shu bilan birga, kuniga 10 ta yangi so'z qo'shilishi kerak. Natijada, bir necha oydan keyin ma'lumotni eslab qolish osonroq bo'ladi. Natijada, yangi tilni bilish bilan maqtanish mumkin bo'ladi, bu uning egasiga afzalliklarni qo'shadi. Kontratseptivlar kutilmagan ta'sir ko'rsatdi Olimlar tug'ilishni nazorat qilish tabletkalarini qabul qilgan ayollarning xotirasi yaxshilanganini payqashdi. Shu bilan birga, ta'sir ayol ularni qabul qilishni to'xtatgandan keyin ham davom etadi. Musiqa Odamlar qo'shiqning so'zlarini eslab qolish juda oson ekanligini, ammo kerakli miqdordagi ma'lumotni o'rganish oson emasligini ta'kidlashadi. Xotirani yaxshilash uchun har kuni klassik musiqa tinglash kerak. Bu mutaxassislar tomonidan berilgan xotirani rivojlantirish bo'yicha yana bir muhim maslahatdir. Oziqlanishga e'tibor bering: dietalar - yo'q Shuni esda tutish kerakki, butun organizmning normal ishlashi uchun mikroelementlar va vitaminlar to'plami kerak. Kundalik ratsionda dengiz mahsulotlari va yong'oqlar bo'lishi kerak, ular xotirani mustahkamlaydigan zarur komponentlarni o'z ichiga oladi.

Tegishli adabiyotlarni o'qish Xotirangizni qanday yaxshilashni bilmasangiz, ko'proq o'qishni boshlang. Internetda yoki kutubxonalar zallarida siz o'zingiz xotirani rivojlantirishga yordam beradigan adabiyotlarni topishingiz mumkin. Biroq, davom ettirishdan oldin, siz mutaxassis bilan maslahatlashingiz kerak. Xotirani qanday rivojlantirish mumkin - dangasalikni istisno qiling U yoki bu mashqlarga murojaat qilishdan oldin, dangasa bo'lmaslik, o'zingizni eslash va his-tuyg'ularni boshdan kechirishga majburlash muhimdir. Buni hatto har qanday darsda ham qilish mumkin. Xotira uchun foydali mahsulotlar Sharob tufayli qon aylanishi yaxshilanadi va shokoladda (uning foydalari haqida -) nafaqat tanani oziqlantiribgina qolmay, balki kayfiyatni yaxshilaydigan tarkibiy qismlar mavjud. Albatta, ularni me'yorida qabul qilish kerak. Xotirani yaxshilash uchun samarali mashqlar Xotirani rivojlantirish va yashirin qobiliyatlarni kashf qilish uchun siz muntazam ravishda uy atrofida ko'r-ko'rona yurishingiz kerak. Ushbu noyob mashq haqiqiy miya murabbiyi hisoblanadi. Avvaliga mashqni bajarish qiyin bo'ladi, lekin

uni bajarish osonroq degan fikrlar tobora ko'payib bormoqda. Dars uzoq muddatli xotirani yaxshilashga qaratilgan.

Zamonaviy texnikalar orasida so'zlar orqaga qarab talaffuz qilinganda xotirani mashq qilishni ta'kidlash kerak. Shu bilan birga, o'qish varaqdan emas, balki o'z-o'zidan eslash orqali amalga oshirilishi kerak. Siz oddiy mashqlarni qog'ozga so'zlarni yozish orqali boshlashingiz kerak. Keyin, ularga qaramay, siz ularni teskari tartibda o'qishingiz kerak. Bir qarashda, bu ibtidoiy mashq bo'lib tuyuladi. Ammo bu vizual xotira uchun mukammal murabbiy. Asta-sekin, so'zlar murakkabroq va uzoqroq bo'lishi mumkin. Mashqni bajarish uchun siz uzun so'zni bo'g'inlarga bo'lishingiz mumkin. Agar siz so'zni qismlarga ajratsangiz, uni talaffuz qilish ancha oson bo'ladi.

Chap qo'lning rivojlanishi. Qo'l va ma'lumotni yodlash o'rtasida bog'liqlik bo'lishi mumkin ko'rinadi. Aslida, miyaning o'ng tomoni ular uchun javobgardir. Olimlar chap qo'llar ma'lumotni o'ng qo'llarga qaraganda ancha oson eslab qolishlarini isbotladilar. Shuning uchun chap qo'lni rivojlantirish kerak. Avvaliga oddiy vazifalarni bajarishingiz kerak, asta-sekin murakkablarga o'ting. Kompyuter dasturlari. Ma'lumotni mukammal qabul qilishga yoki xotirani o'rgatishga yordam beradigan gadjetlar uchun dasturlar mavjud. Agar sizda smartfon bo'lsa, unga ilovalarni yuklab olishingiz va har kuni mashq qilishingiz mumkin. Shifolash orzusi. Tananing normal ishlashi uchun etarli darajada uxlash muhimdir. Sevimli serialingizning so'nggi qismi televizorda ko'rsatilsa va siz haqiqatan ham uxlashni xohlasangiz ham, ikkinchi darsga ustunlik berganingiz ma'qul. Ammo xotirani qanday rivojlantirishga qaratilgan barcha sa'y-harakatlar va mashg'ulotlar, agar tana etarli darajada uxlamasa, ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Olimlar xotira muammolarining aksariyati kam uxlaydigan odamlarda kuzatilishini isbotladilar. Kirish. Biz har kuni axborot bombardimon qilinadigan dunyoda yashayapmiz. O'tgan asrda dunyo to'g'risidagi umumiy bilimlar va alohida sohalar bo'yicha mutaxassisliklar hajmi bir necha, hatto o'nlab marta oshdi. Va bu hajm doimiy ravishda o'sib bormoqda, tobora ko'proq yangi ma'lumotlar bilan to'ldirilmoqda. Ko'pincha diqqatimizni tezda jamlay

olmay, kerakli narsalarni yodlay olmay va ikkinchi darajali o'nlarni olib tashlab, biz cheksiz ma'lumot dengizida shunchaki "suzamiz". Xotiramizni nazorat qilish mumkinmi? Ma'lumki, inson qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtira oladi. Ammo oddiy holatda buni qilish juda qiyin, shuningdek, ba'zi faktlarni tanlab unutish. Shuning uchun xotirani rivojlantirish, ma'lumotni eslab qolish, saqlash va ko'paytirish jarayonlarini takomillashtirish zamonaviy jamiyatda inson uchun zaruriy vazifalardir. O'z xotirasini yaxshilamasdan, zamonaviy odam jamiyatning jadal rivojlanishidan orqada qolish, katta ma'lumotlar oqimida adashib qolish xavfini tug'diradi. Bugungi kunda dunyoda e'tibor va xotirani o'rgatishning turli xil usullari mavjud. Tabiat har bir insonga o'zi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtira oladigan mukammal xotirani bermagan. Albatta, axborotni saqlash va olish uchun barcha turdagi qog'oz, audio, video va kompyuter vositalaridan foydalanish mumkin. Shunga qaramay, doimiy ravishda murakkablashib borayotgan, odamni har tomondan o'rab turgan muhit sharoitida shaxsiy xotirada katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash kerak. Va faqat o'lik vazni saqlash uchun emas, balki uni samarali ishlatish qobiliyatiga ega bo'lish. Jamiyat rivojlanmoqda va buning natijasida inson xotirasida saqlashi kerak bo'lgan ma'lumotlar miqdori ortib bormoqda. Ertami-kechmi inson miyasi o'ziga kerak bo'lgan hamma narsani o'z ichiga olmaydi, degan qo'rquv bor. Shunga qaramay, tabiat bizni xotiraning katta zaxiralari bilan taqdirladi. Ko'pgina qo'riqxonalar hali ishlab chiqilmagan yoki hatto odamlarga notanish. Shu tufayli, bu masalada biz kelajakka nekbinlik bilan qarashga haqlimiz. Va keyin bizning xotiramiz yordamchimiz bo'lib qoladi. Xotira yordamida biz atrofimizdagi dunyoni idrok qilamiz va tushunamiz, kosmosda harakat qilamiz, ma'lum bilim va ko'nikmalarni saqlab qolamiz va foydalanamiz. Odamlarda xotirani yo'qotish har doim aqldan ozish bilan teng bo'lgan. Xotira insonda o'z rivojlanishining eng yuqori darajasiga etadi. Dunyodagi boshqa hech bir jonzotda bunday mnemonik imkoniyatlar mavjud emas. Inson psixikasi qanday ishlashini tushunishga intiling, ayniqsa odamlar bilan ishlaydigan mutaxassislar uchun. Har bir inson noyobdir, lekin ma'lum bir odam

bilan ishlashda yordam beradigan ba'zi naqshlarni topish mumkin. Zero, insonni qanchalik chuqur anglasak, unga shunchalik samarali xizmat qila olamiz va yordam bera olamiz.

Xotiraning rivojlanishi - bu inson faoliyatida mazmunli va vaqtinchalik uzluksizlikni ta'minlaydigan, oldingi va kelajakdagi vazifalarni hisobga olgan holda, haqiqiy xatti-harakatlar rejasini shakllantirishni ta'minlaydigan maxsus tartibga soluvchi shakllanishlarni shakllantirish va o'zgartirish jarayoni. Xotira turlari. Inson xotirasi turlarini tasniflashning bir qancha sabablari bor. Ulardan biri materialni saqlash vaqtiga ko'ra xotiraning bo'linishi, ikkinchisi materialni saqlash, saqlash va ko'paytirish jarayonlarida ustunlik qiladigan analizatorga ko'ra. Birinchi holda, oniy, qisqa muddatli, operativ, uzoq muddatli va genetik xotira farqlanadi. Ikkinchi holda, ular vizual, eshitish, hid bilish, taktil va boshqa xotira turlari haqida gapiradilar. Ushbu xotira turlarining asosiylarini ko'rib chiqing va qisqacha ta'rif bering. motor xotirasi evolyutsion jihatdan eng qadimiy tur hisoblanadi. U turli harakatlarni yodlash, saqlash va takrorlash uchun javobgardir. Bu harakatlar dasturlashtirilgan, masalan: yurish, zinapoyaga chiqish, suzish va hokazo. Bu odatiy harakatlarni avtomatizm darajasida takrorlashga yordam beradigan vosita xotirasi. hissiy xotira muayyan hodisalarga hamroh bo'lgan tajribalarni aniqlash bilan bog'liq. Tuyg'ular tananing xulq-atvorini va atrof-muhitga moslashishini ta'minlashda tartibga solish funksiyasini bajaradi. Hissiy xotiraning biologik ma'nosi ogohlantirish tizimini ishlab chiqishdir. Hissiy rangdagi hislar beixtiyor va deyarli bir zumda qayd etiladi. Hissiy xotira eng kuchli hisoblanadi, shuning uchun u o'quv jarayonida juda muhimdir. obrazli xotira bir nechta kichik turlarga ega, chunki u hissiy tizimlar yoki sezgi organlarining ishi bilan bog'liq. U vizual, taktil, hid bilish, ta'm, eshitish xotirasini o'z ichiga oladi. Ma'lumot ma'lum bir modallikning tasvirlari shaklida saqlanadi. ingl xotira vizual tasvirlarni saqlash va takrorlash bilan bog'liq. Yaxshi vizual xotira ko'pincha eydetik idrokga ega bo'lgan odamlarga ega bo'lib, ular his-tuyg'ularga ta'sir qilishni to'xtatgandan so'ng, idrok etilgan rasmni uzoq vaqt davomida o'z tasavvurlarida "ko'rish" mumkin. Shu munosabat bilan xotiraning bu

turi insonning rivojlangan tasavvur qilish qobiliyatini nazarda tutadi. eshitish xotira - bu musiqa yoki nutq kabi turli tovushlarni yaxshi yodlash va aniq takrorlash. Bu filologlar, chet tillarini o'rganayotgan odamlar, akustiklar, musiqachilar uchun kerak. Taktil, xushbo'y, ta'm va boshqa xotira turlari inson hayotida alohida o'rin tutmaydi va ularning imkoniyatlari vizual, eshitish, harakat va hissiy xotiraga nisbatan cheklangan. Ularning roli asosan biologik ehtiyojlarni yoki tananing xavfsizligi yoki o'zini o'zi saqlash bilan bog'liq ehtiyojlarni qondirishdir. Tasviriy xotira spontan, moslashuvchan va ta'sir izlarini uzoq muddatli saqlashni ta'minlaydi. mantiqiy xotira filogenezda esa, ontogenezda esa barcha xotira turlaridan kechroq paydo bo'ladi. Mantiqiy xotira faqat o'quv jarayonida ikkinchi signal tizimi asosida shakllanadi. Ikkinchi signalizatsiya tizimi, fiziolog I.P.ning ta'rifiga ko'ra. Pavlova - inson nutqi. Har qanday materialni tushunmasdan, mantiqiy idrok qilmasdan eslab qolish qiyin. Mantiqiy xotira insonda mavjud bo'lgan intellektual qobiliyatlarning natijasidir. eidetik xotira- barcha odamlarda o'zini namoyon qilmaydigan maxsus xotira turi. Uning xususiyati voqeaning nihoyatda yorqin, batafsil tasvirini saqlash va takrorlashdir. Eydetik xotira sinesteziya kabi idrok etish xususiyati bilan bog'liq. Sinesteziya – ba'zi sezgi a'zosiga ta'sir qilganda sezgilarning paydo bo'lishi nafaqat shu sezgi organiga xos modallik, balki boshqa modalliklar bilan ham. Olingan ma'lumotni takrorlash qobiliyatini saqlashning vaqtinchalik xususiyati nuqtai nazaridan xotiraning quyidagi turlari ajratiladi: teginish(ikonik, iz) xotira, bu idrok qilingan tasvirning soniyaning bir qismi saqlanishini ta'minlaydi. qisqa muddatga(asosiy) xotira - qabul qilingan ma'lumotni taxminan 20 soniya davomida saqlashga imkon beradi.

Uzoq muddat(ikkilamchi) xotira - bir necha o'nlab (aniqrog'i, 20) soniyadan boshlab, daqiqalar, soatlar, kunlar, oylar, yillargacha cho'zilgan juda katta vaqt oralig'ida tarqaladi. Ko'rinishidan, bu kontsepsiya bir nechta sezilarli darajada farq qiladigan xotira turlarini o'z ichiga oladi. Shunday qilib, xususan, ikkilamchi xotirada tasodifiy kirish xotirasi, ya'ni mohiyatan uzoq muddatli qisqa muddatli xotira ajratiladi. Uning mohiyati shundan iboratki, ichki motivatsiya yoki har qanday tashqi sharoitlar ta'siri

ostida ko'payish qobiliyati 20 soniyadan ko'proq vaqtga uzaytiriladi. genetik xotirani genotipda saqlanadigan, meros orqali uzatiladigan va ko'paytiriladigan ma'lumot sifatida aniqlash mumkin. Bunday xotirada ma'lumotni saqlashning asosiy biologik mexanizmi, aftidan, mutatsiyalar va gen tuzilmalari bilan bog'liq o'zgarishlardir. Insonning genetik xotirasi biz ta'lim va ta'lim orqali ta'sir qila olmaydigan yagona narsadir. Bundan tashqari, shunday deb ataladigan narsa ham bor « abadiy » yoki uchinchi darajali xotira, bir marta bosilgan ma'lumotni takrorlash qobiliyati butun umr davomida saqlanib qolganda (masalan, o'z va eng yaqin qarindoshlarining ismlari va boshqalar). Va faqat patopsixologik holatlarda bu turdagi xotira yo'q qilinadi. Xotiraning asosiy jarayonlari va mexanizmlari. Xotira mexanizmlari masalasi murakkab va bir qator fanlar tomonidan o'rganiladi: fiziologiya, biokimyo va psixologiya. Fiziologlarning ta'kidlashicha, axborotni saqlash jarayoni neyron aloqalar (assotsiatsiyalar) shakllanishi bilan bog'liq. Biokimyoglarlar - ribonuklein kislotasi (RNK) va boshqa biokimyoviy tuzilmalar tarkibining o'zgarishi bilan. Psixologlar xotiraning inson faoliyatining tabiatiga va shaxsning yo'nalishiga bog'liqligini ta'kidlaydilar. Xotira, boshqa kognitiv aqliy jarayonlar kabi, ma'lum xususiyatlarga ega. 06 xotira hajmi- bu xotiraning eng muhim integral xarakteristikasi bo'lib, u axborotni saqlash va saqlash imkoniyatini tavsiflaydi. Ijro tezligi shaxsning o'zi mavjud bo'lgan ma'lumotlardan amaliy faoliyatda foydalanish qobiliyatini tavsiflaydi. Qoida tariqasida, biror vazifa yoki muammoni hal qilish zarurati bilan duch kelganda, odam xotirada saqlanadigan ma'lumotlarga murojaat qiladi. Qayta ishlab chiqarish qobiliyati insonning xotirada muhrlangan ma'lumotlarni to'g'ri saqlash, eng muhimi, aniq takrorlash qobiliyatini aks ettiradi. Davomiylikni saqlang insonning kerakli ma'lumotlarni ma'lum vaqt davomida saqlab qolish qobiliyatini aks ettiradi. Misol uchun, bir kishi imtihonga tayyorlanmoqda. U bir ta'lim mavzusini eslab qoladi va keyingisini o'rganishni boshlaganda, u birdan oldin o'rganganlarini eslay olmasligini sezadi. Ba'zan boshqacha bo'ladi. Odam barcha kerakli ma'lumotlarni esladi, lekin uni takrorlash talab qilinganda, u buni qila olmadi, ammo bir muncha vaqt o'tgach, u o'rganishga

muvaffaq bo'lgan hamma narsani eslab qolishini hayrat bilan qayd etadi. Bunday holda, biz xotiraning yana bir xususiyatiga duch kelamiz - xotirada muhrlangan ma'lumotlarni qayta tiklashga tayyorlik. yodlash - bu idrok etilgan ma'lumotni ushlab va keyin saqlash jarayonidir. Ushbu jarayonning faollik darajasiga ko'ra, yodlashning ikki turini ajratish odatiy holdir: qasddan (yoki ixtiyoriy) va qasddan (yoki o'zboshimchalik bilan). beixtiyor yodlash - oldindan belgilangan maqsadsiz, hech qanday texnikadan foydalanmasdan va ixtiyoriy harakatlarni namoyon qilmasdan yodlash. Bu bizga ta'sir qilgan narsaning oddiy izidir va miya yarim korteksida qo'zg'alishning bir qismini saqlab qolgan. Inson uchun hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan narsalarni eslab qolish yaxshiroqdir: uning manfaatlari va ehtiyojlari, faoliyatining maqsad va vazifalari bilan bog'liq bo'lgan hamma narsa. Majburiy xotiradan farqli o'laroq o'zboshimchalik bilan(yoki qasddan) yodlash insonning o'z oldiga aniq maqsad qo'yishi - ba'zi ma'lumotlarni eslab qolish - va maxsus yodlash usullaridan foydalanishi bilan tavsiflanadi. O'zboshimchalik bilan yodlash - eslab qolish vazifasiga bo'ysunadigan maxsus va murakkab aqliy faoliyat. Bundan tashqari, ixtiyoriy yodlash maqsadga yaxshiroq erishish uchun amalga oshiriladigan turli xil harakatlarni o'z ichiga oladi. Bunday tadbirlarga o'qitish kiradi , uning mohiyati o'quv materialini to'liq va xatosiz eslab qolgunga qadar takroriy takrorlashdan iborat. Qasddan yodlashning asosiy xususiyati ixtiyoriy harakatlarning yodlash uchun vazifa qo'yish shaklida namoyon bo'lishidir. Takroriy takrorlash individual qisqa muddatli xotira miqdoridan ko'p marta ko'p bo'lgan materialni ishonchli va mustahkam eslab qolish imkonini beradi. U amalga oshirilganda, birinchi navbatda, harakatning maqsadi nimadan iboratligi esga olinadi. Biroq, harakatning maqsadi bilan bog'liq bo'lmagan narsa, ushbu materialga maxsus qaratilgan o'zboshimchalik bilan yodlash bilan yomonroq eslab qoladi. Shu bilan birga, tizimli bilimlarimizning mutlaq ko'pchiligi maxsus faoliyat natijasida yuzaga kelishini, uning maqsadi tegishli materialni xotirada saqlash uchun yodlash ekanligini hisobga olish kerak. Saqlab olingan materialni esda saqlash va ko'paytirishga qaratilgan bunday faoliyat mnemonik faoliyat deb ataladi. . Boshqa

asosga ko'ra - xotiraga asoslangan aloqalar (assotsiatsiyalar) tabiatiga ko'ra - yodlash mexanik va mazmunli bo'linadi. . Mexanik xotira - bu idrok etilayotgan materialning turli qismlari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni bilmasdan yodlashdir. Qo'shnilik bo'yicha assotsiatsiyalar yodlashning asosi hisoblanadi. Bundan farqli ravishda, mazmunli yodlash materialning alohida qismlari orasidagi ichki mantiqiy aloqalarni tushunishga asoslanadi. Agar materialni yodlashning ushbu usullarini taqqoslasak, mazmunli yodlash ancha samaraliroq degan xulosaga kelishimiz mumkin. Mexanik yodlashda xotirada bir soatdan keyin atigi 40% material qoladi, bir necha soatdan keyin esa atigi 20%, mazmunli yodlashda esa 30 kundan keyin ham materialning 40% xotirada saqlanadi. Materialni tushunish har xil usullarda va eng avvalo o'rganilayotgan materialdagi asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatish va ularni reja shaklida guruhlash orqali erishiladi. Materialni tushunishning foydali usuli bu taqqoslash, ya'ni ob'ektlar, hodisalar, hodisalar va boshqalar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni topishdir. Materialni mazmunli yodlash va uni saqlashning yuqori mustahkamligiga erishishning eng muhim usuli bu takrorlash usulidir. Takrorlash bilim, ko'nikma va malakalarni egallashning eng muhim shartidir. Ammo samarali bo'lishi uchun takrorlashlar ma'lum talablarga javob berishi kerak. Birinchidan, yodlash notekis davom etadi: ko'payish ko'payganidan keyin biroz pasayish mumkin. Ikkinchidan, yodlash sakrash va chegarada. Ba'zida ketma-ket bir necha marta takrorlash esdalikni sezilarli darajada oshirmaydi, ammo keyingi takrorlashlar bilan eslab qolgan material miqdori keskin oshadi. Uchinchidan, agar materialni umuman yodlash qiyin bo'lmasa, birinchi takrorlash keyingi takrorlashlarga qaraganda yaxshiroq natija beradi. To'rtinchidan, agar material qiyin bo'lsa, unda yodlash, aksincha, dastlab sekin, keyin esa tez ketadi. Bu materialning qiyinligi tufayli birinchi takrorlarning harakatlari etarli emasligi va yodlangan material hajmining ortishi faqat bir necha marta takrorlanganda ortishi bilan izohlanadi. Beshinchidan, takrorlashlar nafaqat materialni o'rganayotganimizda, balki allaqachon o'rgangan narsalarni xotirada mustahkamlashimiz kerak bo'lganda ham kerak. O'rganilgan materialni takrorlashda uning mustahkamligi va saqlanish muddati ko'p marta ortadi.

Shuningdek, takrorlashni o'z vaqtida to'g'ri taqsimlash juda muhimdir. Psixologiyada takrorlashning ikkita usuli ma'lum: konsentrlangan va taqsimlangan. Birinchi usulda material bir bosqichda yodlanadi, takrorlash uzluksiz birin-ketin davom etadi. Tarqalgan takrorlash bilan har bir o'qish boshqasidan bir oz bo'shliq bilan ajratiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, taqsimlangan takrorlash konsentrlangan takrorlashdan ko'ra samaraliroqdir. Bu vaqt va energiyani tejaydi, bilimlarni yanada mustahkam o'zlashtirishga hissa qo'shadi.

Tarqalgan yodlash usuliga juda yaqin yodlash jarayonida takror ishlab chiqarish usuli hisoblanadi. Uning mohiyati hali to'liq o'rganilmagan materialni ko'paytirishga urinishlardan iborat. Masalan, materialni o'rganishning ikki yo'li mavjud: Tajribalar shuni ko'rsatadiki, ikkinchi variant ancha samarali va maqsadga muvofiqdir. Yodlash tezroq ketadi va saqlash yanada mustahkam bo'ladi. Yodlashning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'z-o'zini nazorat qilish darajasiga bog'liq. O'z-o'zini nazorat qilishning namoyon bo'lishi materialni yodlashda uni takrorlashga urinishdir. Bunday urinishlar ko'payish paytida qanday xatolarga yo'l qo'yganimizni va keyingi o'qishda nimalarga e'tibor berishimiz kerakligini eslab qolishimizga yordam beradi. Bundan tashqari, yodlashning unumdorligi ham materialning xususiyatiga bog'liq. Vizual-majoziy material og'zaki nutqdan ko'ra yaxshiroq esda qoladi va mantiqiy bog'langan matn bir-biriga bog'liq bo'lmagan jummalarga qaraganda to'liqroq takrorlanadi. Saqlash - materialni faol qayta ishlash, tizimlashtirish, umumlashtirish, uni o'zlashtirish jarayoni. O'rganilgan narsaning saqlanishi tushunish chuqurligiga bog'liq. Yaxshi mazmunli material yaxshiroq eslab qoladi. Saqlash ham shaxsning munosabatiga bog'liq. Shaxs uchun muhim material unutilmaydi. Unutish notekis sodir bo'ladi: yodlashdan so'ng darhol unutish kuchliroq bo'ladi, keyin u sekinroq ketadi. Shuning uchun takrorlashni keyinga qoldirib bo'lmaydi, uni eslab qolgandan so'ng, material unutilmaguncha takrorlash kerak. Ba'zan, saqlashda, reminissensiya hodisasi kuzatiladi. Uning mohiyati shundaki, 2-3 kunga kechiktirilgan ko'payish, darhol yodlangandan keyin yaxshiroqdir. Esdalik, ayniqsa, asl nusxa yetarlicha mazmunli bo'lmasa, yaqqol

namoyon bo'ladi. Fiziologik nuqtai nazardan reminissensiya shu bilan izohlanadiki, eslab qolishdan so'ng darhol manfiy induksiya qonuniga ko'ra, inhibitsiyon yuzaga keladi, keyin esa olib tashlanadi. Saqlash dinamik va statik bo'lishi mumkinligi aniqlandi. Dinamik xotira operativ xotirada, statik xotira esa uzoq muddatli xotirada namoyon bo'ladi. Dinamik saqlanish bilan material ozgina o'zgaradi, statik saqlanish bilan esa, aksincha, u qayta qurish va muayyan ishlov berishdan o'tadi. Saqlashning mustahkamligi takrorlash bilan ta'minlanadi, bu esa mustahkamlovchi bo'lib xizmat qiladi va unutishni oldini oladi, ya'ni miya yarim korteksidagi vaqtinchalik aloqalarni yo'q qilishdan saqlaydi. Takrorlash xilma-xil bo'lishi, turli shakllarda amalga oshirilishi kerak: takrorlash jarayonida faktlarni solishtirish, qarama-qarshi qo'yish, ularni bir tizimga keltirish kerak. Monoton takrorlash bilan aqliy faoliyat yo'q, yodlashga qiziqish pasayadi va shuning uchun doimiy saqlash uchun sharoit yaratilmaydi. Tabiatni muhofaza qilish uchun bilimlarni qo'llash muhimroqdir. Bilim qo'llanilsa, u beixtiyor esda qoladi. Ijro va tan olish - ilgari qabul qilingan tiklash jarayonlari. Ularning orasidagi farq shundan iboratki, tanib olish ob'ektga qayta duch kelganda, uni qayta-qayta idrok etishda, takror ishlab chiqarish esa ob'ekt yo'qligida sodir bo'ladi. Ko'paytirish ixtiyoriy va o'zboshimchalik bilan bo'lishi mumkin . Ixtiyorsiz - bu tasvirlar o'z-o'zidan paydo bo'lganda, ko'pincha assotsiatsiya orqali, eslab qolish maqsadisiz, beixtiyor takrorlashdir. O'zboshimchalik bilan takror ishlab chiqarish - ongda o'tmishdagi fikrlar, his-tuyg'ular, intilishlar va harakatlarni tiklashning maqsadli jarayoni. Ba'zan tasodifiy ijro etish oson, ba'zan esa kuch talab qiladi. Muayyan qiyinchiliklarni engish bilan bog'liq bo'lgan, ixtiyoriy harakatlarni talab qiladigan ongli ko'payish esga olish deb ataladi. .

Xotiraning sifatlari ko'payish jarayonida eng aniq namoyon bo'ladi. Bu ham yodlash, ham eslab qolish natijasidir. Biz yodlash va saqlash haqida faqat ko'paytirish orqali hukm qilishimiz mumkin. Reproduktsiya - bu bosilgan narsalarni oddiy mexanik takrorlash emas. Qayta qurish, ya'ni materialni aqliy qayta ishlash sodir bo'ladi: taqdimot rejasi o'zgartiriladi, asosiy narsa ajratiladi, boshqa

manbalardan ma'lum bo'lgan qo'shimcha material kiritiladi. Reproduktsiyaning muvaffaqiyati yodlash jarayonida hosil bo'lgan aloqalarni tiklash qobiliyatiga va ko'paytirishda rejadan foydalanish qobiliyatiga bog'liq. Tanib olish va ko'payishning fiziologik asosi miya yarim korteksida oldingi qo'zg'alishlar izlarini qayta tiklashdir. Tanib bo'lgach, yodlash paytida urilgan hayajon izi qayta tiklanadi. Ko'payishning bunday shakllari mavjud: tan olish- ob'ektni qayta idrok etishda yuzaga keladigan xotiraning namoyon bo'lishi; xotira, bu ob'ektni idrok etishning yo'qligida amalga oshiriladi; eslash, bu ko'paytirishning eng faol shakli bo'lib, ko'p jihatdan qo'yilgan vazifalarning ravshanligiga, DPda yodlangan va saqlanadigan ma'lumotlarni mantiqiy tartiblash darajasiga bog'liq; eslatish- ilgari idrok etilgan, unutilgandek tuyulganlarning kechiktirilgan takrorlanishi; eydetizm- idrok qilinadigan barcha tafsilotlar bilan uzoq vaqt davomida yorqin tasvirni saqlaydigan vizual xotira. Ob'ektni tan olish uni idrok etish paytida yuzaga keladi va u haqida g'oya shaxsda shaxsiy taassurotlar (xotirada tasvirlash) yoki asosda shakllangan ob'ektni idrok etish mavjudligini anglatadi. og'zaki tavsiflar (tasavvurni ifodalash). Tan olish jarayonlari bir-biridan aniqlik darajasi bilan farqlanadi. Tanib olish, biz faqat ob'ektga tanishlik hissini boshdan kechirganimizda, lekin uni o'tmish tajribasidan hech narsa bilan aniqlay olmasak, eng kam aniq bo'ladi. Bunday holatlar tan olinishi noaniqligi bilan tavsiflanadi . Aniq va noaniq tan olish o'rtasida juda ko'p umumiylik mavjud. Tan olishning ushbu ikkala varianti ham asta-sekin rivojlanadi va shuning uchun ular ko'pincha esda qolishga yaqin bo'ladi va shuning uchun murakkab aqliy va irodaviy jarayondir. Unutish saqlashning qarama-qarshi jarayonidir. Asl material va qayta yaratilishi mumkin bo'lgan narsa o'rtasidagi sezilarli farqni ko'rganimizda, material unutilgan deb aytish odatiy holdir. Unutish jarayoni tadqiqotchilarni doimo qiziqtirgan. Ma'lum bo'lishicha, eng katta hajmdagi material yodlangandan keyingi birinchi kuni unutiladi. Unutish ham foydali, ham zararli bo'lishi mumkin, hayotda va ishda odamga yordam beradi yoki to'sqinlik qiladi. Unutishning ijobiy funksiyasi shundaki, u keraksiz bo'lgan va xotirani ortiqcha yuklashga imkon bermaydigan juda katta yukni oladi. Salbiy unutish, xotira butun ma'lumotlar bloklarini yoki salbiy

tajribani o'chirib tashlaganida paydo bo'ladi, shunga qaramay, bu normal samarali hayot uchun zarurdir. Nima uchun unutish paydo bo'lishi haqida bir nechta nazariyalar mavjud, ammo amalda ularning hech biri unutish hodisasini to'liq tushuntira olmaydi. Xotira izlarining sistematik deformatsiyasi nazariyasi-xotiradagi o'zgarishlar miya to'qimalaridagi o'zgarishlar bilan bog'liqligini aytadi. Ya'ni, xotira izlarida o'z-o'zidan nazoratsiz o'zgarishlar sodir bo'ladi. Retroaktiv va proaktiv inhibitsion nazariyasi har qanday yangi materialni o'zlashtirish oldingi voqealar xotirasining buzilishiga olib keladi (retroaktiv). Xuddi shu tarzda, har qanday oldingi o'rganish keyingi o'rganish va yangi materialni qayta yaratish jarayoniga salbiy ta'sir qiladi (proaktiv unutish). Masalan: matematikadan keyin fizika yoki kimyoni darhol o'rganish oqilona emas, materialni unutish jarayoni juda tez ketadi. Motivatsion unutish nazariyasi insonning maqsadi va motivatsiyasi unutishga ta'sir qilishini aytadi (masalan, odam og'riq, qo'rquv yoki aybdorlikni keltirib chiqaradigan og'riqli ma'lumotni ataylab unutadi). Z. Freyd ko'p vaqtini ushbu nazariyani o'rganishga va motivli unutishni o'rganishga bag'ishladi.

Freydning fikriga ko'ra, inson beixtiyor narsalarni yo'qotganda yoki garovga qo'yganda, u buni yoqimsiz xotiralardan yoki hissiy tajribalardan xalos bo'lish uchun qiladi. Unutishni kamaytirish uchun zarur : ma'lumotni tushunish, tushunish Ma'lumotni takrorlash Ba'zi umumiy xotira buzilishlari. Unutish juda salbiy bo'lishi mumkinligi aytilganligi sababli, unutish ayniqsa talaffuz qilinganda ba'zi xotira buzilishlarini qisqacha aytib o'tish joizdir. Ko'p sonli xotira buzilishlari mavjud va faqat eng keng tarqalganlari aytib o'tiladi. Ba'zi xotira buzilishlari sabab bo'lishi mumkin amneziya – ya'ni xotiraning yo'qligi yoki sustligi . Amneziyalar bir necha soat va daqiqalardan ko'p yillargacha davom etishi mumkin. Voqea sodir bo'lgan jarayonlarga qarab, amneziya quyidagilarga bo'linadi: retrograd- o'tgan voqealarni unutish; anterograd- kelajakni eslay olmaslik orqada qolgan- xotiraning o'zgarishi, kasallik paytida sodir bo'lgan tajriba va hodisalar xotirada saqlanib qolmasa; progressiv- xotiraning asta-sekin yomonlashuvida, uning to'liq yo'qolishiga qadar namoyon bo'ladi. Yana bir keng tarqalgan qoidabuzarlik illyuziyalar - ma'lumot

to'g'ri idrok qilinadi, lekin uni qayta ishlab chiqarishda material deformatsiyalanadi. gallyutsinatsiyalar - inson aslida mavjud bo'lmagan tajribalar haqiqatiga ishonch hosil qilgan hodisa. Ular faqat tasavvurda paydo bo'ladi. Xotiraning turli nazariyalari asosida tadqiqotchilar tomonidan olingan faktlar nemis olimi G. Ebbinghaus xotira mexanizmidagi ayrim qonuniyatlarni umumlashtirib, xulosalar chiqardi: 1) materialni yodlashda uning boshlanishi yoki oxiri eng yaxshi takrorlanadi (qirra effekti); 2) ma'lum vaqt ichida materialni bir necha marta takrorlasangiz, yodlash yaxshiroq bo'ladi: bir necha soat yoki kun; 3) har qanday takrorlash ilgari o'rganilgan narsalarni yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi. Takrorlash odatda katta rol o'ynaydi va mexanik emas, balki materialni mantiqiy qayta ishlashdan foydalangan holda; 4) yodlash uchun sozlash yaxshiroq yodlashga olib keladi. Materialni faoliyat maqsadi bilan bog'lash juda foydali.

5) Xotiraning qiziqarli ta'siridan biri - esdalik hodisasi, ya'ni. vaqt o'tishi bilan o'rganilayotgan materialni takrorlashda qo'shimcha takrorlashsiz takomillashtirish. Xotira ko'pincha materialni o'rgangandan keyin ikkinchi yoki uchinchi kuni sodir bo'ladi. 6) Insonda kuchli taassurot qoldiradigan voqealar darhol, mustahkam va uzoq vaqt esda qoladi. 7) Inson ko'p marta murakkab va unchalik qiziq bo'lmagan voqealarni boshdan kechirishi mumkin, ammo ular xotirada uzoq vaqt saqlanmaydi. 8) Har qanday yangi taassurot xotirada yakkalanib qolmaydi. Hodisa xotirasi o'zgaradi, boshqa taassurotlar bilan bog'lanadi. 9) Insonning xotirasi doimo uning shaxsiyati bilan bog'liq, shuning uchun shaxsiyatdagi har qanday patologik o'zgarishlar doimo xotira buzilishi bilan birga keladi. 10) Insonning xotirasi doimo bir xil "stsenariy" bo'yicha yo'qoladi va tiklanadi: birinchisi, xotira yo'qolishi bilan, yanada murakkab va yaqinda paydo bo'lgan taassurotlar yo'qoladi. Qayta tiklashda buning aksi bo'ladi: birinchi navbatda, oddiyroq va oldingi xotiralar tiklanadi, keyin esa murakkabroq va yaqinda. Bular eng umumiy, ammo insonda xotira qanday ishlashining to'liq namunalari emas.

Xotira yozuvlari. Istisno Uzoq muddat Napoleonning xotirasi bor edi. Bir marta, hali leytenant bo'lganida, u qorovulxonaga joylashtirilgan va xonada Rim

huquqi bo'yicha kitob topib, uni o'qigan. Yigirma yil o'tgach, u hali ham undan parchalar keltirishi mumkin edi. U o'z qo'shinidagi ko'plab askarlarni nafaqat ko'zdan bilardi, balki kim jasur, kim matonatli, kim chaqqon ekanini ham esladi. Akademik A.F. Ioffe xotiradan logarifmlar jadvalidan foydalangan va buyuk rus shaxmatchisi A. A. Alekxin xotiradan bir vaqtning o'zida 30-40 ta sherik bilan ko'r-ko'rona o'ynashi mumkin edi. Bu ularning ajoyib vizual xotirasini ko'rsatadi. A. S. Pushkinning ukasi Lev Sergeevich ajoyib "fotografik" xotiraga ega edi. Uning xotirasi "Yevgeniy Onegin" she'rining beshinchi bobi taqdirida qutqaruvchi rol o'ynadi. A. S. Pushkin uni chop etishga bermoqchi bo'lgan Moskvadan Sankt-Peterburgga ketayotganda yo'qotib qo'ydi va bobning qoralamasi yo'q qilindi. Shoir Kavkazdagi birodariga maktub yo'llab, bo'lgan voqeani aytib beradi. Ko'p o'tmay u javob sifatida yo'qolgan bobning to'liq matnini oldi, vergulgacha aniq: akasi buni bir marta eshitdi va bir marta o'qidi. Bir necha yil avval Fransiyaning Lill shahrida nufuzli hakamlar hay'ati ishtirokida matematika o'qituvchisi Moris Daber kompyuter bilan bellashdi. Mashina 10 tadan oldin 7 ta arifmetik masalani yechsa, u mag'lubiyatini tan olishini e'lon qildi. Daber 3 daqiqa 43 soniyada 10 ta masalani, kompyuter esa 5 daqiqa 18 soniyada 7 ta masalani yechdi. Bizning zamondoshimiz - fenomenal hisoblagich Chikashvili, masalan, ma'lum bir vaqt ichida qancha so'z va harf aytilganligini osongina hisoblab chiqadi. Diktor futbol o'yini haqida fikr bildirganida nazorat eksperimenti o'rnatildi. U tomonidan aytilgan so'zlar va harflar sonini hisoblash talab qilindi. Diktorning gapi tugashi bilanoq javob keldi: 17427 ta harf, 1835 so'z, magnitafonli yozuvni tekshirish bir necha soat davom etdi. Javob to'g'ri edi. Yana bir ajoyib misol ingl xotira: Leonhard Eyler 2 dan 100 gacha bo'lgan barcha raqamlarning dastlabki oltita darajalarini esladi. Biroq, biz uchun u ishlagan ob'ektlarni qanday tasavvur qilgani qiziqroq. Eyler haqiqiy sonni vizual tarzda, ba'zan cheksiz o'nli kasr shaklida, ba'zan esa to'g'ri chiziqdagi nuqta sifatida, shkalasi belgilangan holda tasavvur qildi. U "funksiya" so'ziga umumiy ta'rif bermagan. U shunchaki funktsiyaning turli vazifalarini tasavvur qildi: formulalar, grafiklar, taxminiy sonli qiymatlar jadvallari va darajalar qatorining koeffitsientlari ketma-

ketligi va ramziy mantiqda faqat rangsiz parafrazlar berilishi mumkin bo'lgan maxsus geometrik va fizik shartlar.

Keling, A.R.Luriya tomonidan tasvirlangan hodisaga - S.V. fenomeniga biroz to'xtalib o'tamiz. Shereshevskiy. U 20 yildan so'ng 400 ta so'zdan iborat ketma-ketlikni xatosiz takrorlay olardi. Uning xotirasining sirlaridan biri shundaki, uning idroki murakkab, sinestetik edi. Tasvirlar - vizual, eshitish, ta'm, teginish - u uchun bir butunga birlashdi. Shereshevskiy yorug'likni eshitdi va tovushni ko'rdi, u so'z va rangni tatib ko'rdi. "Ovozingiz juda sarg'ish va xiralashgan", dedi u. Sinesteziya N. A. Rimskiy-Korsakov, A. N. Skryabin, N. K. Chyurlionisda qayd etilgan. Ularning barchasi eshitish bilan bog'liq ko'rish qobiliyatiga ega edi. Rimskiy-Korsakov "E-major" - ko'k, "E-minor" - lilak, "F-minor" - kulrang-yashil, "A-major" - pushti deb hisoblardi. Skryabin uchun tovush rang, yorug'lik, ta'm va hatto teginish tajribasini keltirib chiqardi. Hisoblash uchun noyob qobiliyatga ega bo'lgan V. Diamandi ham ularning rangi raqamlarni eslab qolish va ular bilan ishlashga yordam beradi, deb ishongan va hisoblash jarayoni rangning cheksiz simfoniyalari shaklida taqdim etilgan. Sineziya ob'ektiv asosga egami? E. Chercover bir qator psevdoso'zlarning fantastik mavjudotlar tasvirlari bilan mosligini aniqlash uchun tajriba o'tkazishni taklif qildi. Kim kimligini aniqlash kerak edi. Materiallarni qayta ishlash vizual tasvir va akustik tasvir o'rtasida bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi, ya'ni sinesteziya ob'ektiv asosga ega. Ko'rinib turibdiki, bu asos obrazlarning hissiyotlar bilan yaqin, ongsiz aloqalarida. Ularda vizual effekt ongsizda harorat effekti kabi ijobiy his-tuyg'ular bilan bog'langan. A. R. Luriya uzoq muddatli tadqiqotida Shereshevskiyning xotirasini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan aqliy faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini ochib berdi. Bir tomondan, Shereshevskiy ko'p yillar oldin unga yodlash uchun taqdim etilgan hamma narsani o'zboshimchalik bilan va aniq eslay olardi. Har bir yodlangan so'zni jonli, vizual tarzda tasavvur qilish qobiliyati unga yordam berdi (masalan, u 7 raqamini mo'ylovli odam sifatida qabul qildi), lekin bu ham o'qishda unga alohida qiyinchiliklar tug'dirdi, chunki har bir so'z jonli so'zni keltirib chiqardi. tasvir va bu o'qilayotgan

narsani tushunishga xalaqit berdi. . Bundan tashqari, uning idroki juda aniq edi, "abadiylik", "hech narsa" kabi mavhum tushunchalarni ifodalovchi so'zlar unga alohida qiyinchiliklar tug'dirdi, chunki ularni vizual tasvir bilan solishtirish qiyin. Bundan tashqari, umumlashtirish uning uchun juda qiyin edi. Mana, uning fenomenal xotirasining zaif tomonlarini ko'rsatadigan misol. Katta auditoriyada Shereshevskiyga bir nechta so'zlarni o'qishdi va ularni takrorlashni so'rashdi. U buni beg'ubor hal qildi. Keyin undan yuqumli kasallik so'zi qatorda bor yoki yo'qligini so'rashdi. Tomoshabinlar orasida oddiy xotiraga ega bo'lgan barcha tomoshabinlar bu so'zni (tif) bir zumda eslab qolishdi va Shereshevskiyga topshiriqni bajarish uchun ikki daqiqa vaqt kerak bo'ldi. Ma'lum bo'lishicha, bu vaqt ichida u xotirasida umumlashtirish zaifligidan dalolat beradigan ro'yxatda berilgan barcha so'zlarni tartib bilan o'ylab ko'rgan. Shereshevskiyning yod olishi xotira qonunlariga emas, balki idrok va e'tibor qonunlariga bo'ysunardi: u so'zni yaxshi ko'rmasa, uni takrorlamasdi. Eslab qolish tasvirning yoritilishi va o'lchamiga, uning joylashgan joyiga, tasvirning tashqi ovozdan paydo bo'lgan dog' bilan qoplanishiga bog'liq edi. Shereshevskiy uchun o'qish qiynoq edi. U har bir so'z atrofida o'z irodasiga qarshi o'sib borayotgan vizual tasvirlar orqali kurashdi, bu esa uni juda charchatdi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, Shereshevskiy unutishda juda qiynalgan. U unutish uchun maxsus fokuslar o'ylab topishi kerak edi.

Xotirani yaxshilash. Kimyoviy va fizik yondashuvlar. Tadqiqotchilar normal sharoitda odam 8 ta kasr, 7 ta alifbodan tashqari harf, 4-5 ta raqam, 5 ta sinonimni eslab qolishini aniqladi. Va ortiqcha yuklar deyarli yo'q. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, odatda 4 ta raqam, 5-6 harf, 4 ta sinonim va 6 ta o'nlik raqamni eslab qolish kifoya. Ammo agar muqobil ko'paysa, xotira maydoni kamayadi. Masalan, turli ob'ektlar va ranglar uchun xotira hajmi 3, raqamlar va nuqtalar uchun - 8-9, harflar uchun - 6-9, geometrik shakllar uchun - 3-8 va hokazo. Asosan, miyaning funksional holatiga ta'sir qilish orqali xotira jarayonlarini tartibga solishning 2 ta asosiy yondashuvi mavjud: kimyoviy va fizik. Kimyoviy yondashuv, farmakologik vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi, qadim zamonlardan beri ma'lum. Ushbu

mablag'lar; choy, kofe (kofein), striknin, nivalin, pilokarpin, fenatin, etizol, protestol, senttrofenoksin, piratsetam, neotropil, piramen. Miya faoliyatini faollashtiradigan psixofarmakologik vositalardan foydalanishdan ijobiy natijalarni faqat barqaror, muvozanatli psixikaga ega bo'lgan odamlarni, shuningdek, ruhiy tushkunlikka tushgan, inert, past tashabbuskor, o'ziga ishonmaydigan odamlarni nazarda tutgan taqdirdagina kutish mumkin.

Jismoniy yondashuvda eng muhim yo'nalish - bu miya tuzilmalarini elektr stimulyatsiyasi. Optik xotirani boshqarish usullari foydaliroq. Xotira funktsiyalariga maqsadli ta'sir qilishning yana bir imkoniyati mavjud - yo'naltirilgan ultratovush effekti yordamida. Chekishning ta'siri. Dastlab, kichik dozalarda, qon tomirlarini kengaytiradi va afrodisyak vazifasini bajaradi. Chekuvchi energiya to'lqinini his qiladi, o'zini yaxshi his qiladi, fikri tezroq oqadi. Ammo bularning barchasi uzoq davom etmaydi. Yuqori dozalarda va uzoq muddat foydalanishda nikotin qon tomirlarini toraytiradi. Nikotin va tamaki tutunining boshqa tarkibiy qismlari ta'sirida (umuman zararsiz emas) aqliy faoliyat asta-sekin zaiflashadi. Sigaret chekuvchilarning aksariyati xotirani yo'qotadi. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatdiki, tamaki chekish ta'sirida miyaning qon ta'minoti yomonlashadi. Alkogolizm ko'pincha unutulchanlikdan shikoyat qiladi. Spirtli ichimliklarning ta'siri asosan qisqa muddatli xotiraga ta'sir qiladi. Odamlar o'tmishdagi voqealarni osongina eslaydilar, lekin bir lahzani ham osonlikcha unutishadi. Bundan tashqari, spirtli ichimliklar miya faoliyatining sekinlashishiga olib keladi. Xotira mexanizmlari doimo harakatchan va har doim "shaklda" bo'lishi kerak. Ularni doimiy ravishda mashq qilish kerak, buning uchun har kuni bir soat yoki kamida 20-25 daqiqa ajratiladi. Xotira 8 dan 12 gacha yaxshi ishlaydi, keyin uning samaradorligi asta-sekin pasaya boshlaydi. Kechki soat 17:00 dan keyin yodlash yana yaxshilanadi va agar odam juda charchamasa, soat 19:00 ga qadar yuqori darajaga etadi.

Xotirani rivojlantirish. So'z guruhlarini ongda mos sahnalarni yaratish orqali yodlash mumkin. Ular qanchalik kulgili bo'lsa, shuncha yaxshi. Misol uchun,

“Under the Lindens” restoranining nomini yodlash uchun o‘zingizni o‘ziga xos xushbo‘y hidga ega ushbu daraxtlar ostida o‘tirganingizni tasavvur qiling. Agar siz "Vulkan" yoki "Chaqmoq" nomini eslab qolishni istasangiz, so'zni bir nechta harflar guruhi sifatida emas, balki tasvir sifatida eslab qolishga harakat qilishingiz kerak. Elementlar ro'yxatini eslab qolish uchun tanish ko'chani tasavvur qiling va kirishlar oldidagi barcha narsalarni ular joylashgan tartibda joylashtiring. Shundan so'ng, aqlan ko'chada yuring. Xotirada butun ro'yxatni eslab qolish siz uchun oson bo'ladi. Harflar yoki bo'g'inlar guruhini yodlashda ularni ma'lum ma'noli so'zlarga bog'lash foydalidir. Inson miyasi mantiqiy narsalarni eslab qolishda yaxshiroq. Yangi tanishning ismini eslab qolish uchun siz uni ba'zi xarakterli xususiyatlar bilan bog'lashingiz kerak. Masalan: pushti rangdagi Rozov familiyasi va boshqalar. F. Loeser bo'yicha bir nechta mashqlar. Mantiqiy jihatdan bog'liq bo'lmagan matnni yodlashga o'rgatish. Quyida 20 ta nom (har biri tegishli seriya raqamiga ega) eslab qolinadi. Yodlash uchun 40 soniya beriladi. Mavzu barcha 20 so'zni eslab qolganidek raqamlari bilan yozishi kerak. Agar uning seriya raqami nomi bilan birga ko'rsatilgan bo'lsa, javob to'g'ri hisoblanadi. 1. Ukraina 8. Vijdon 15. Sotsializm 2. Xonadon 9. Lug‘at 16. Fe‘l

3. Bo‘tqa 10. Loy 17. Yigit 4. Tatuirovka 11. Moy 18. Dezerter 5. Neyron 12. Qog'oz 19. Sham 6. Sevgi 13. Shirinliklar 20. Gilos 7. Qaychi 14. Mantiq Xotira samaradorligi quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi: To'g'ri qayta ishlab chiqarilgan so'zlar soni 20 ga bo'linadi va 100 ga ko'paytiriladi, biz% samarali yodlashni olamiz.

Raqamlarni yodlash. 40 soniya ichida siz 20 ta raqamni seriya raqamlari bilan eslab qolishingiz kerak. Shundan so'ng, eslab qolgan hamma narsani yozing. Xotira samaradorligi %da quyidagi formula bilan hisoblanadi: To'g'ri nomlangan raqamlar soni 20 ga bo'linadi va 100 ga ko'paytiriladi. Ism va familiyali shaxslarni yodlash. Eslab qoling, ism va familiyalar bilan 10 ta fotosurat taklif etiladi. Buning uchun 30 soniya vaqt beriladi. Shundan so'ng, xuddi shu fotosuratlar, lekin boshqa tartibda, mavzuga yana taklif qilinadi va u ularni "aniqlashi" kerak. Yodlash samaradorligi

shunga o'xshash formula bilan aniqlanadi. Mantiqiy jihatdan bog'liq bo'lgan materialni yodlash.

Quyidagi matnda ta'kidlangan 10 ta asosiy qoidani eslab qolish taklif etiladi (ular ma'lum tartibda keltirilgan). Mavzu matnni o'qib chiqishi va 1 daqiqadan so'ng asosiy qoidalarning mazmunini va jumlar tartibini takrorlashi kerak. "Muayyan xatti-harakatlarga javob beradigan robotlar. ROBOTLAR ongni tahlil qila oladi (1), uning rivojlanishi uchun dasturlar yaratadi. ULAR AXLOQ QOIDALARINI ISHLAB CHIQRISH (2). BU SAROBMI (3) YOKI HAQIQIY ILMIY PERSPEKTIVAMI (4)? Xulq-atvor normalarining DEONTOLOGIYASI yoki mantig'i BU SAVOLGA JAVOB BERISH BERADI (5). ODAMLARNING ZAMONAVIY HAYOTI DOIMA MAYDIM XULQ-TUQT NOTALARI BILAN TARTIB TURADI (6). JAMIYAT (7) bunday me'yorlarsiz mavjud bo'lishi mumkin emas. XALQIY ALOQALARNING MURAJBEKLIGI ORGANISHI (8) ILMIY ASOSLAR, HUQUQIY VA AXLOQIY STANDARTLARNI ISHLAB CHIQRISH ETILADI (9). Bu HOZIRGI ZAMONAVIY MAQOMOTI (10). Xotira samaradorligi %da quyidagi formula bilan ifodalanadi: To'g'ri takrorlangan asosiy fikrlar soni 10 ga bo'linadi va 100 ga ko'paytiriladi. O'rtacha xotira unumdorligi. O'rtacha yodlash unumdorligi mashqlar natijalariga ko'ra hisoblanadi. Amalga oshirilgan mashqlar natijalarining yig'indisi ularning soniga bo'linadi (bu holda 4). Masalan: masalan. № 1.....% masalan. #2.....% masalan. 3-raqam.....% masalan. № 4.....% Bu %lar yig'indisi 4 ga bo'linadi Bir qator tadqiqotlar natijasida aniqlandiki, 90-100% esda saqlash samaradorligi bilan odamning xotirasi a'lo, 70-90% - juda yaxshi, 50-70% - yaxshi, 30-50% bilan - qoniqarli, 10-30% bilan - yomon va 0-10% da - juda yomon. Tizimli mashg'ulotlar bilan, dasturni tinglovchining o'zi tuzsa ham, xotira asta-sekin yaxshilanadi. Diqqat konsentratsiyasini o'rgatish.

Diqqatni jamlashni o'rgatish uchun odam uni tanlangan mavzuga va uning asosiy xususiyatlariga qaratishi va bu mavzu haqidagi fikrlardan chalg'itmasligi kerak. Yodlash muhim bo'lmagan narsalarni e'tiborsiz qoldirib, har qanday voqea

haqida muhim ma'lumot bo'lishi kerak. Yangi ma'lumotlarni yodlashning asosiy tamoyillari . Agar voqealar o'rtasida aloqa o'rnatilsa, inson miyasiga kiradigan ma'lumot yaxshiroq eslab qoladi. Shunday qilib, yodlash mashqida ikkita hodisa o'rtasida semantik aloqalarni o'rnatish. Ushbu hodisalar, hodisalar yoki harakatlar o'rtasidagi semantik bog'liqlik nima bo'lishi mumkinligi haqidagi dastlabki ta'rif kuchliroq xotiraga yordam beradi. Mana bir nechta misollar: Albert Eynshteyn eng buyuk fiziklardan biridir. Bu erda ma'no shundaki, u nisbiylik nazariyasini yaratgan. Assotsiativ bog'lanishlar, hatto ular ma'no jihatidan mutlaqo aql bovar qilmaydigan bo'lsa ham, ular uzoq vaqt davomida esda qoladi. Masalan, Luna-oil. Siz eng aql bovar qilmaydigan narsani tasavvur qilishingiz mumkin - oyda bir parcha sariyog '. Strukturaviy aloqalar ham eslab qolishga yordam beradi. Loeser misol keltiradi: agar 683429731 raqami shu 683-429-731 kabi joylashtirilsa, uni eslab qolish osonroq bo'ladi. Yodlash osonroq bo'lishi uchun ma'lumotlarni A, B, C, D va hokazo guruhlariga bo'lish mumkin. Siz ba'zi so'zlarni qofiya qilishingiz mumkin. assotsiatsiya usuli.

Assotsiatsiya usulidan Rim siyosatchisi Mark Tullius Tsitseron o'zining yorqin nutqlarini tayyorlashda mohirlik bilan foydalangan va u hech qanday eslatma ishlatmasdan aytgan. U ajoyib notiq edi. Maxsus texnikalar yordamida u oldindan mashq qilingan nutqlarni yod oldi. U nutqning har bir qismini xonadagi muayyan vaziyat bilan bog'ladi va bu xonani aylanib o'tib, undagi Rim Senati zalidagi narsalarga o'xshash turli xil ob'ektlar bilan assotsiatsiyalar qildi. Senatda so'zlagan nutqining bo'limlarini tegishli mavzularga bog'ladi va ikkilanmasdan soatlab gaplashishi mumkin edi. Uyushmalar ishtirokida xotiraga yordam beradigan o'z mashqlaringizni yaratishning oddiy usuli mavjud. Buning uchun siz 20 ta raqamni yozishingiz va ularni og'zaki va raqamli yodlash tizimiga muvofiq ma'lum shaxslar yoki ob'ektlar bilan o'zboshimchalik bilan bog'lashingiz kerak (bu erda tasvirlangan mantiqiy bog'liq bo'lmagan matnni yodlash bo'yicha treningga o'xshash). Ushbu mashqdan keyin boshqa mashq bajarish kerak, bu esa miyaning mnemonik qobiliyatini oshiradi. Bu usul fenomenal xotirani rivojlantirishi mumkin. Yuzlarni

yodlash. Ko'pincha biz yuzlarni yaxshi eslamasligimizdan shikoyat qilamiz. Biz eski tanishlar oldida noqulaymiz, ular bilan qayerda va qachon gaplashganimizni va umuman kimligini eslay olmaymiz. Yuzni eslab qolish uchun siz uni diqqat bilan ko'rib chiqishingiz kerak, boshqa odamlarda kamdan-kam uchraydigan shaklga, o'ziga xos xususiyatlarga (ob'ektlarga) e'tibor berishingiz kerak. Ismlarni eslab qolish. Ismni eslab qolishning birinchi sharti shundaki, u baland ovozda va aniq talaffuz qilinishi kerak. Xotirada tuzatish uchun uni bir yoki ikki marta takrorlash kerak. Ba'zilar ismni u tegishli bo'lgan shaxsning vizual qiyofasi, xarakterli belgilari va boshqalar bilan bog'lash usulidan foydalanadilar.

Xotirani rivojlantirish mashqlari. Raqamlarni tanib olish yoki xotirangizni qanday tekshirish mumkin. Maqsad. Bolalar va kattalardagi idrok va tan olish jarayonlarini o'rganish. Tavsif. Tajribachi sub'ektga 9 ta rasmdan iborat jadvalni taqdim etadi (1-rasm) va bu raqamlarni diqqat bilan ko'rib chiqish va 10 soniya davomida eslab qolishni taklif qiladi. Shundan so'ng, mavzuga ko'p sonli raqamlar bilan ikkinchi jadval ko'rsatiladi (2-rasm). Mavzu ular orasida birinchi jadvaldagi raqamlarni topishi kerak. Birinchi ko'rsatma. "Endi men sizga raqamlarning rasmlarini ko'rsataman. Iloji boricha ko'proq shakllarni eslab qolish uchun 10 soniya vaqtingiz bor." Ikkinchi ko'rsatma. "Quyidagi rasmda, chizilgan raqamlar orasida siz birinchi holatda ko'rganlarni tanlashingiz kerak." Natijalarni qayta ishlash. Tajribachi to'g'ri va noto'g'ri tan olingan raqamlar sonini qayd qiladi va hisoblaydi. Tan olish darajasi (E) quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi: bu erda M - to'g'ri tan olingan raqamlar soni, N - noto'g'ri tan olingan raqamlar soni. Tan olishning eng maqbul darajasi bittaga teng, shuning uchun sub'ektning natijalari biriga qanchalik yaqin bo'lsa, undagi vizual material funktsiyasini tan olish jarayonlari shunchalik yaxshi bo'ladi. Xuddi shunday, boshqa materialni - alifbo, raqamli, og'zaki tanib olish jarayonlarini o'rganish mumkin. Qisqa muddatli xotirani o'rganish usullari yoki to'g'ri ma'lumotni tanlash. Maqsad. Qisqa muddatli vizual xotira hajmini aniqlash. Tavsif. Mavzu eslab qolishi va keyin unga taqdim etilgan jadvaldagi raqamlarning maksimal sonini takrorlashi kerak. Ko'rsatma. "Endi sizga raqamlar yozilgan jadval taqdim etiladi. Siz

20 soniya ichida eslab qolishga harakat qilishingiz va keyin iloji boricha ko'proq raqamlarni yozishingiz kerak. Diqqat, boshlaymiz!

Baho. To'g'ri takrorlangan raqamlar soni bo'yicha qisqa muddatli vizual xotira baholanadi. Qisqa muddatli xotirada saqlanishi mumkin bo'lgan maksimal axborot miqdori 10 birlik materialdir. O'rta daraja: 6 - 7 birlik. "Tasodifiy kirish xotirasi" usuli yoki qisqa vaqt ichida ko'p narsalarni qanday eslab qolish. Maqsad. Ishchi xotirani o'rganish (kattalar uchun). Ko'rsatma. "Endi men sizga beshta raqam beraman. Sizning vazifangiz - ularni eslab qolishga harakat qiling, so'ngra birinchi raqamni ongingizda ikkinchisiga qo'shing va natijada olingan miqdorni yozing; Ikkinchi raqamni uchinchisiga qo'shing, yig'indini va to'rtinchisini beshinchisi bilan yozing, yig'indini yana yozing. Shunday qilib, siz to'rtta miqdorni qabul qilishingiz va yozib olishingiz kerak edi. Hisoblash vaqti - 15 soniya. Keyin keyingi qator raqamlarni o'qidim. Savollaringiz bormi? Ehtiyot bo'ling, raqamlar faqat bir marta o'qiladi.

Ma'lumotlarni qayta ishlash. To'g'ri topilgan summalar soni hisoblanadi. Ularning maksimal soni 40. Kattalar uchun norma 30 va undan yuqori. "Tasviriy xotira" usuli yoki ob'ektni uning tasviridan qanday ajratish. Maqsad. Qisqa muddatli majoziy xotirani o'rganish. Tavsif. Xotira hajmining birligi sifatida tasvir (ob'ektning tasviri, geometrik figura, belgi) olinadi. Mavzudan 20 soniya ichida taqdim etilgan jadvaldagi rasmlarning maksimal sonini eslab qolish so'raladi (3-rasm). Keyin, bir daqiqa ichida u eslab qolgan narsalarni takrorlashi kerak (yozish yoki chizish). Ko'rsatma. "Endi men sizga rasmlar bilan stol ko'rsataman. Iloji boricha chizilgan narsalarni eslab qolishga harakat qiling. Jadvalni olib tashlaganimdan so'ng, eslab qolgan hamma narsani yozing yoki chizing. Jadvalni taqdim etish vaqti - 20 soniya. Baho. To'g'ri takrorlangan tasvirlar soni hisobga olinadi. Odatda, bu 6 yoki undan ortiq to'g'ri javobdir.

Muvaffaqiyatli yodlash uchun umumiy shartlar. 1. Material esda tutuvchi uchun qiziqarli bo'lganda. 2. Yod oluvchining eslab olinayotgan material tegishli bo'lgan sohada allaqachon katta hajmdagi bilimlari mavjud bo'lganda. 3. Xotirada

yodlashning davomiyligi, to'liqligi va mustahkamligi bo'yicha to'plam mavjud bo'lganda. 4. Material idrok etilganda, nihoyatda tushunarli, tasnifga tobe. 5. 1000 so'zgacha bo'lgan materialni (ya'ni oddiy hajmdagi kitobning 3-4 betini) eslab olayotganda u bir yoki ikki marta diqqat bilan o'qiladi, semantik bo'laklarga bo'linadi va keyin faol va ko'zdan kechiruvchi takrorlar orqali takrorlanadi. 6. Bunday takrorlashlar soni birinchi xatosiz ijro etish uchun zarur bo'lgan sondan 50% ko'p bo'lganda. (O'rtacha xotira bilan odam bir vaqtning o'zida 7-9 so'zni, 17 ta takrorlashdan keyin 12 so'zni, 40 ta takrorlashdan keyin 24 so'zni aniq takrorlashi mumkin).

7. Shaxsiy takrorlashlar orasida 24 soatlik pauza kiritilganda. 8. 45-60 daqiqali segmentlarga bo'lingan o'quv jarayoni 10-15 daqiqali dam olish tanaffuslari bilan to'xtatilganda. Xotirani rivojlantirish bo'yicha maslahatlar (birinchi navbatda mexanik). 1. "Ketma-ket emas". Bu erda ilmiy nomi: "takrorlashlarning vaqt bo'yicha taqsimlanish qonuni." Xulosa: agar hamma narsani eslab qolishga intilmasangiz, materialni to'liq o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan takrorlashlar soni kamayadi. bir o'tirishda. Qanchalik ko'p takrorlash kerak bo'lsa, ya'ni materialning esda qoladigan qismi qanchalik ko'p bo'lsa, "bir o'tirishda" va bir nechta talab qilinadigan takrorlashlar orasidagi farq shunchalik katta bo'ladi. 2. Yodlangan materialni passiv idrok etishni eslab qolishning faol urinishlari bilan esda saqlash uchun psixologik sharoit bilan tizimli ravishda almashish zarur. Ushbu yangi yodlash tizimiga o'tish uchun o'rtacha 4-5 oy kerak bo'ladi, lekin o'zini to'liq oqlaydi. 3. Iloji boricha tez-tez mnemotexnika (ya'ni yodlanganlar mazmuni bilan bog'liq bo'lmagan) usullardan foydalaning. Masalan: "Har bir ovchi qirg'ovullarning qayerda o'tirganini bilishni xohlaydi". Bu erda bitta qiyinchilik bor: bunday so'zlarni o'zingiz yozishingiz mumkin bo'lgan retsept yo'q va siz barcha holatlar uchun tayyor fokuslarni to'play olmaysiz. Ammo xotiraning individual xususiyatlari bilan tanish bo'lgan odam uchun ularni ixtiro qilish qiyin emas. Har qanday aqliy ishning umumiy qoidasini eslab qolish va unga amal qilish kerak - bekorchilik bilan emas,

balki mashg'ulotni o'zgartirish orqali dam olish. Va bu to'liq xotiraga tegishli. 4. Xotira ishida xilma-xillik, monotonlikdan qochish.

Ma'lumki, hissiy jihatdan bo'yalgan voqealar, birinchi navbatda salbiy hodisalar, shuningdek, ta'sirlar yomon unutiladi. Yodlash uchun ma'lumotni rang, vizual va tonal eshitish idroki fonida taqdim etish yaxshiroqdir. Barcha his-tuyg'ular yoki hech bo'lmaganda ularning katta qismi yodlash va ko'paytirishda ishtirok etishini ta'minlashga harakat qilish kerak. Siz ularning kombinatsiyasini qanday yaratishni o'rganishingiz kerak (masalan, 8 raqami - to'liq ayolga o'xshaydi, 87 - to'liq ayol mo'ylovli erkak bilan ketadi, 5 raqami - vodiylarining hidi va boshqalar). Yodlashni boshqa mexanik faoliyat (yurish, trikotaj va boshqalar) bilan birlashtirish yaxshidir. Agar siz avtotrening yoki meditatsiya yordamida o'zingizni gipnoz holatiga kiritsangiz, yodlash tezroq va samaraliroq bo'ladi. Gipnozda yodlash va ko'paytirish tezroq va samaraliroq sodir bo'ladi. Treningdan keyin uyqu unutilishni taxminan 2 baravar kamaytiradi.

Xulosa. Xotiraning inson hayotidagi ahamiyati juda katta: usiz har qanday faoliyatni amalga oshirish mumkin emas. I.M.Sechenov ta'kidlaganidek, "...xotirasiz bizning sezgi va sezgilarimiz paydo bo'lishi bilan izsiz yo'qolib, odamni yangi tug'ilgan chaqaloq holatida abadiy qoldiradi". Xotira murakkab aqliy jarayon bo'lib, bir-biri bilan bog'liq bo'lgan bir nechta shaxsiy jarayonlardan iborat. Xotira inson uchun zarur - bu unga shaxsiy hayot tajribasini to'plash, saqlash va keyinchalik foydalanish imkonini beradi, bilim va ko'nikmalarni saqlaydi. Xotirani rivojlanish jarayoni o'zining sifat jihatidan o'ziga xosligida, yosh cheklovlarisiz xotiraning ixtiyoriy va ixtiyoriy shakllariga nisbatan qiyosiy genetik usuldan keng foydalanish imkonini beradi. Xotira funktsiyalarining shaxsning o'ziga xos xususiyati sifatida o'ziga xosligi masalasi uning faoliyatining barcha darajalarida xotirani rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish uchun hali ham qiziqish uyg'otadi. Hozirgi vaqtda inson xotirasiga amaliy ta'sir ko'rsatishning ko'plab turli tizimlari va usullari ishlab chiqilgan va uni takomillashtirish uchun amaliyotda qo'llanilmoqda. Ushbu usullarning ba'zilari diqqatni tartibga solishga, boshqalari materialni idrok etishni

yaxshilashga, boshqalari tasavvurni mashq qilishga, to'rtinchisi - shaxsning eslab qolgan materialni tushunish va tuzilish qobiliyatini rivojlantirishga asoslangan, beshinchisi. maxsus mnemotexnik vositalar va hiyla va harakatlarni yodlash va ko'paytirish jarayonlarida o'zlashtirish va faol foydalanish. Bu usullarning barchasi, oxir-oqibat, ilmiy tadqiqotlarda aniqlangan faktlarga asoslanadi va insonning xotirasi va boshqa aqliy jarayonlari va uning amaliy faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni hayot bilan tasdiqlaydi.

Savol va topshiriqlar:

1. Xotira nima?
2. Xotiraning vazifasi nimalardan iborat?
3. Tarjima jarayoniga xotiraning nima aloqasi bor?
4. Inson qanday qilib xotirani mustahkamlashi mumkin?
5. Tarjima jarayonida xotirani mustahkamlaydigan qanday jarayonlar kechishini bilasizmi?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Gamezo M.V., Domashenko I.A. Psixologiya atlas. 3-nashr. M.: 1999 yil
2. Luriya A. R. Diqqat va xotira. M., 1975 yil.
3. Maxelon Jozef. Psixologiya. M.: "Ma'rifat", 1998 yil
4. Nemov R. S. Psixologiya. M., 1995 yil
5. Kinyakina O. N. Miya 100% da. Intellekt. Xotira. Ijodiy. Sezgi, M. "Eksmo", 2007 y
6. Xofman Yoaxim. Faol xotira: Eksperimental tadqiqotlar va inson xotirasi nazariyasi: Per. nemis/gen bilan. B.M.Velichkovskiy va N.K.Korsakova. - M .: "Taraqqiyot", 1986 yil
7. Krilov A.A. Umumiy psixologiya. Sankt-Peterburg, "Piter", 2000 yil 8. Blonskiy P. P. Xotira va tafakkur. M., 1979 yil.

12. SPORTGA OID SO'ZLAR TARJIMASI

Sport "Sport" mavzusidagi inglizcha so'zlar. Ro'yxat №1 sport - sport sportchi - sportchi sport (sport turlari) - sport sport klubi - sport bo'limi sport maktabi - sport maktabi sport bilan shug'ullaning - sport bilan shug'ullaning kurash - kurash sport bilan shug'ullaning (o'yinlar) - sport o'yinlarini o'ynang basketbol o'ynang (shaxmat) - basketbol o'ynang (shaxmat) skeytbordga boring - skeytbordga chiqing va hokazo. kirmoq - shug'ullanmoq suzishga kir - suzishga kir futbolchi - futbolchi muxlisi bo'ling ... - muxlis sport klubiga qo'shilish - sport klubiga qo'shilish (klub) ishtirok etish uchun (musobaqalar) - qatnashish ... (musobaqalar) da bo'lib o'tadi - borish ... yutmoq / yutmoq - yutmoq / yutmoq ... sovrin / kubok yutib olish - sovrin / kubok yutib olish g'olib / yutqazgan - g'olib / yutqazgan match - match raqobat - raqobat poezd - poezd mashg'ulot qiling - mashg'ulotlarga boring konkida uchish maydonchasida - konkida stadionda / stadionda - stadionda futbol maydonida - futbol maydonida sport maydonchasida - sport maydonchasida sport zalida - sport zalida suzish havzasida - basseynida Sport haqida gapirish 1 -mashq. Aytinch, yoshingizda qaysi sport bilan shug'ullangansiz va hozir qaysi sport bilan shug'ullanasiz. Men ... yoshimda o'ynardim ... Endi men o'ynayman ... 2 - mashq. Topshiriqni tarjima qiling va ayting. Siz sportning bu turida ko'rgan musobaqa haqida biror narsa ayting. Agar bilsangiz, ayting -chi, bu sport turi bo'yicha Rossiya chempioni kim va jahon chempioni kim. Foydalanish: basketbol o'yini; xokkey o'yini; tennis o'yini; boks uchrashuvi; futbol o'yini; stol tennisi o'yini; suzish musobaqasi; poyga musobaqasi; figurali uchish bo'yicha musobaqa; konkida uchish musobaqasi. O'RNAK. Men poyga musobaqalarini tomosha qilishni yaxshi ko'raman. Men musobaqa muxlisiman. Men o'tgan payshanba kuni qiziqarli poyga musobaqasini ko'rdim. ... poyga bo'yicha Rossiya chempioni. 3 -mashq. Savollarga javob ber: Qaysi sport bilan shug'ullanasiz? Siz bunga qanchalik yaxshisiz? Nima uchun o'zingizni yaxshi deb bilasiz / unchalik yaxshi emas deb o'ylaysiz? Siz qanchalik tez -tez sport bilan shug'ullanasiz? Nega bu sport bilan shug'ullanasiz? 4 -mashq. Belgilangan so'zni o'zgartiring. Futbol mashhur dunyoning deyarli barcha

mamlakatlarida. Agar bolalar yomg'ir yog'a boshlasa voz kechish ularning dasturi va maktabga qaytish. Ular sport zaliga kelganlarida ga o'zgartirish ularning sport kiyimlari. U sport bilan shug'ullanadi har kuni. 5 -mashq. Rus tiliga tarjima qiling. mashhur sportchi, sport turlari, sport to'garagiga qo'shilish, sport bilan shug'ullanish, kurash bilan shug'ullanish, musobaqalarda qatnashish, stadionda qatnashish, kubok yutish, o'yinda yutqazish, mashg'ulot o'tkazish, futbol maydonida sport maydonchasi, konki maydonida, sport zalida, musobaqa g'olibi, mag'lub bo'l. 6 -mashq. Agar xohlasang uchun kiring aniq sport kerak xarakter xususiyatlari va ko'nikmalar. Nima sport mahorati turli sportchilar bo'lishi kerakmi? xarakter xususiyatlari- xususiyatlar sport mahorati- ko'nikmalar 7 -mashq. Ingliz tilidan tarjima qiling. Men suv sporti bilan shug'ullanaman. Ochiq havoda o'tkaziladigan barcha o'yinlardan men voleybolni yaxshi ko'raman. Hamma yopiq o'yinlardan menga shaxmat ko'proq yoqadi. Men haftasiga uch marta maktab sport zaliga boraman. Kecha men sport zaliga borolmadim, chunki ko'p ishlarim bor edi. Do'stim Nik har kuni mashg'ulot o'tkazadi. U g'arbda yurishni yaxshi biladi. Men boksni ko'rishni yoqtirmayman Men futbol uchrashuvlarini tomosha qilishni yaxshi ko'raman. Men hech qachon sevimli jamoam o'yinlarini o'tkazib yubormayman. Sizning do'stlaringiz qaysi sport bilan shug'ullanishadi? Kim gimnastikani yaxshi biladi? U qayerda mashg'ulot o'tkazadi? U sport zaliga qanchalik tez -tez boradi? Sizga qaysi sport turi ko'proq yoqadi? hammasidan ham? Siz ko'p vaqtingizni sportga sarflaysizmi? Sport odamlarni kuchli va sog'lom qiladi. Agar siz sog'lom bo'lishni xohlasangiz, u yoki bu sport turi bilan shug'ullanishingiz kerak. Deyarli har kuni mashg'ulot o'tkazaman. Yozda men suzishga boraman. 8 -mashq. Ingliz tiliga tarjima qiling. Men suzaman. Men har kuni hovuzga boraman. Do'stlarim ham suzishni yaxshi ko'radilar. Biz tez -tez hovuzga birga boramiz. Men Alekseyning bizga qo'shilishini xohlardim. Ular tez -tez futbol o'ynaydilar. Men ham futbol o'ynashni yaxshi ko'raman. Futbol futbol maydonida (futbol maydonida) o'ynaladi. Futbolchilar har kuni mashg'ulot o'tkazishadi. Men ularning o'yinda g'alaba qozonishlarini istayman. 5 -mashq uchun javoblar butun dunyoda, 2. to'xtating. 3. yoqish, 4. har kuni Hammaga xayrli kun! Hech kimga sir

emaski, sport va sog'lom turmush tarzi hayotimizda qanchalik muhim o'rin tutadi. Shuning uchun bo'lsa kerak, biz nafaqat havaskorlar darajasida sportni yaxshi ko'ramiz, balki professional sportchilarning g'alabalarini kuzatib boramiz, ba'zilarimiz esa professional sport bilan shug'ullanamiz. Siz taxmin qilganingizdek, bugungi darsimizning maqsadi - sportchilarning iste'dodi va qobiliyati haqida ingliz tilida gapirishni o'rganish, shuningdek, shaxsiy sport ma'lumotlaringiz haqida ingliz tilida gapirish. Ingliz tilida sport lug'ati. Gimnastika Shuningdek, bugun siz sevimli sportchilaringizni qo'llab -quvvatlashingizni ifoda etishni o'rganasiz sport klublari ingliz tilida. Tayyorlang ish daftarchasi va boshlaylik! Bu safar "Amerika Ovozi" radiosi muxbiri sport bo'limlaridan biriga bordi. U erda Martin Lerner gimnastikachilar guruhining yaxshi murabbiyi bilan gaplashishga qaror qildi. Ular eng istiqbolli gimnastikachilarning sport profilini muhokama qilishadi: Bret:Keling, ba'zi erkaklarni ko'rib chiqaylik. - Keling, ba'zi sportchilarni ko'rib chiqaylik (erkaklar) Martin:Parallel barlarni ko'rishimiz mumkinmi? Bu yigit haqiqatan ham yaxshi ko'rinadi. - Parallel barlarni ko'rishimiz mumkinmi? Bu yigit haqiqatan ham yaxshi ko'rinadi Bret:U. U eng yaxshilaridan biri. E'tibor bering, u qanchalik tez. - Bu u. U eng yaxshilaridan biri. E'tibor bering, u qanchalik tez Martin:Lekin u juda silliq. - Lekin u juda silliq (silliq) har bir harakatni bajaradi Bret: Bu fikr. U juda ko'p kuch ko'rsatishi kerak. Ammo tanaffus bo'lishi mumkin emas. Har bir harakat silliq bo'lishi kerak. - Bu fikr. U juda ko'p kuch ko'rsatishi kerak. Ammo tanaffus bo'lishi mumkin emas. Har bir harakat silliq (silliq) bo'lishi kerak. Jurnalist va murabbiy o'rtasidagi suhbat parchasini qayta o'qing. Qanday nutq namunalari yordamida ular yosh sportchining iste'dod va qobiliyatini tavsiflaydilar? Daftarda shu leksemalarni toping va yozing. Qiziqarli darsni eslang va takrorlang Qurilish maydonida Endi darsning audio yozuvini diqqat bilan tinglang, unda butun intervyu aytiladi, shuningdek boshqa sport lug'atlari. O'zingizning Amerika talaffuzingizni mashq qilish va ingliz tilini Amerikada qanday gapirishni o'rganish uchun professional ona tili gapiradigan har bir so'z yoki iborani tinglang. Bu aloqa ko'nikmalarini egallashning yagona yo'li: /wp-

content/uploads/2014/12/russian_english_101.mp3 Esda tutingki, oddiy amerikaliklarning ravonligini sezish qobiliyati ingliz tilining to'g'ri talaffuzi va so'z boyligi kabi muloqot qobiliyatidir. Shuning uchun, har kuni jonli Amerika nutqini tinglashga harakat qiling: darslarimizni, audiokitoblarimizni tinglang, ingliz tilidagi qo'shiqlarni tinglang, amerikalik filmlarni asl nusxasida ko'ring va hokazo. Yaxshisi, Amerikadan do'stlar orttiring va ular bilan Skype orqali muloqot qiling. Ingliz tilida sport lug'ati Rus va ingliz tilidagi so'zlar va iboralar bilan tuzilgan ixcham matnli jadval sizni tezroq eslab qolishga yordam beradi yangi material, shuningdek ingliz tilida sport va sportchilar haqida so'z birikmalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini kuzatish. Oldingi darslarda o'rgangan so'zlaringizni ham eslang. Sport lug'ati So'zlar joyida tartibda (tartibda) kimdir haqida yuqori fikrda bo'lish yaxshi o'ylamoq Nima gap? Muammo nima? Otlar sportchi, sportchi, sportchi sportchi jurnali balans nuri tanaffus tanaffus musobaqa musobaqa olomon, odamlar olomon energiya energiya musobaqa, sport voqea namoyishlar, namoyish ko'rgazma tajriba tajriba gimnastika, pol mashqlari pol mashqlari gimnast gimnast gimnastika gimnastika medal medal sport uchrashuvi uchrashmoq tirbandlik harakat parallel chiziqlar parallel chiziqlar tayyorlamoq amaliyot qizdirish; isitish qizdirish; isitish uzuklar uzuklar kuch kuch uslub uslub guruh, jamoa jamoa Sifatlar muvozanatli, tinch muvozanatli ajoyib, ajoyib, ajoyib hayoliy ayol ayol xalqaro xalqaro erkak erkak rasmiy rasmiy silliq, tinch silliq ajoyib ajoyib iqtidorli iqtidorli Qo'shimchalar (qo'shimchalar) mutlaqo, mutlaqo mutlaqo xususiy xususiy Fe'llar yordamlashmoq yordam berish davom ettirish davom ettirish yaxshilash, takomillashtirish yaxshilash kiyim raqobatlashmoq Vaqti -vaqti bilan yangi lug'atni ko'rib chiqish va qayta ko'rib chiqish uchun elektron jadvalni kompyuteringizga saqlang yoki chop eting. Kursning birinchi qismidagi shunga o'xshash audio darsni ham unutmang Sevimli mashg'ulotlar va sport To'ldirishni unutmang Uy vazifasi(Uy vazifasi): O'rganing quyidagi so'zlar va takliflar bilan biz o'z maqtovimizni va roziligimizni bildiramiz. Bu iboralarni rus tiliga tarjima qilmang: Bu yigit haqiqatan ham yaxshi ko'rinadi U eng yaxshilaridan biri Bu juda silliq Menimcha u fantastik U haqiqatan

ham iqtidorli U ajoyib U kumush medalni qo'lga kiritdi Qizning balansi nurida ajoyib Uning harakatlari shunchalik silliq Menga uzuklar yoqadi Bu mening eng yaxshi voqeam Shunday qilib, men Olimpiadaga yo'l oldim. 2. Ingliz tiliga tarjima qiling va ish daftaringizga ifodalarni yozing: Menimcha, u juda iqtidorli sportchi Barbara oltin medalni qo'lga kiritdi U eng yaxshi sportchilardan biri Menga uning uslubi yoqadi Abu al-Fatx- 11-12 asr tojik shaxmatchisi, "Shaxmat kitobi" muallifi Abu Naim al-Hadim- 9 -asr markaziy osiyolik shaxmatchi, shaxmat haqida yo'q bo'lib ketgan kitob muallifi Shaxmat mashinasi- o'yinni ko'rinmas shaxmatchi o'ynaydigan qurilma Adli ar-Rumiy- 9 -asr Vizantiya shaxmatchisi, shaxmat bo'yicha yo'qolgan risolaning muallifi (shatranj) Azil- zotli arab oti AIBA — Xalqaro uyushma havaskor boks Aykido- jangovar kurash turi Aiki-jutsu- O'rta asr yapon kurashi Muzlash- xokkeyda shaybani ikki zonadan otish, shundan so'ng hakamlar o'yinni to'xtatadilar Aksel- figurali uchish bo'yicha sakrash Albena turnirlari Bolgariyaning Albena shahrida shaxmat bo'yicha an'anaviy musobaqalar FIDE albomi- dunyodagi shaxmat bastakorlarining eng yaxshi asarlari to'plami ma'lum bir davr vaqt Amerikalik shaxmatchi Beluten- Amerika shaxmat jurnali, 1904 yildan 1963 yilgacha Ingliz tili-e2-e4, e7-e5 2.Ng1-f3, Nb8-c6 3.c2-c3 Ingliz tilining boshlanishi- 1.s2-s4 Tanqidga qarshi harakat Antiform- shaxmat tarkibidagi atama Yuqori- boksdan pastdan yuqoriga zarba Hakam- hakam Aristokrat- shaxmat kompozitsiyasi, unda faqat donalar mavjud Asi-yedim- jangovar dzyudoda tepish Ate-waza- dzyudoning himoyasiz joylarida zarba Atemi- muhim organga, zaif nuqtaga zarba Chiqdi- to'p yon chiziqdan chiqib ketadi Tashqarida- futboldagi qanot hujumchisi Tashqi- turnir jadvalining oxiridagi jamoa. Bandaj- kamar ostidagi mumkin bo'lgan zarbalardan himoya qiluvchi bokschi uskunasing bir qismi Baden-Baden shaxmat turnirlari- XIX asrdan Germaniyaning Baden-Baden kurortida o'tkazilgan Buggi- sport avtomobili, ot sportida - fayton Banket- sun'iy to'siq- balandligi 175 sm gacha, eni 350-450 sm va uzunligi 3,5-14 m gacha bo'lgan tuproqli to'siq, unga ot sakrashi kerak, so'ngra undan sakrashi kerak. To'siq sakraydi- ot sporti turidagi to'siqlar poygasi Batman- qurol bilan dushman pichog'ini silkitib

yoki maqsad yuzasidan olib chiqish uchun qilich bilan urish. Kelebek- suzish uslubi, sportchining qo'llari suvga vertikal zarba berib, sinxron tarzda oldinga siljiydi Bauer- figurali uchishda oyoqlarning joylashish elementi Yugurish aylanishi- ot sporti bo'yicha otlarni o'rgatish va sinash uchun trek. Uzunligi - 1067 - 1600 m, kengligi 12-16 m. Bek- futbolda himoyachi Oq qalam- maktab jamoalari uchun shaxmat bo'yicha Butunrossiya musobaqalari Oq kombinatsiyalar- shaxmat muammolari mavzusi Berlin galaktikasi- 1836-1845 yillarda Berlin shaxmatchilarining Germaniyada shaxmatning tarqalishiga hissa qo'shgan birlashishi. Hayvon(Bestemyanov familiyasidan) - figurali uchish elementi Aqlsiz raqam- himoyalangan bo'lak raqib shohiga hujum qilmoqda, uni turg'unlik xavfi tufayli olish mumkin emas Biatlon Bu qishki sport turi. Vintovkadan o'q otish bilan chang'i sporti Van der Linde-Nimeyer kutubxonasi- dunyodagi eng katta shaxmat kitoblari ombori Katta havo- snoubord intizomi: chang'ida sakrash Bilmann- figurali uchish elementi: ikki qo'lini boshi orqasida ushlab turgan, erkin oyoqli konki bilan tik turish Blitz- chaqmoq o'yini Yon- boksdagi qo'lni tirsagiga bukib urish Bo-jutsu- Yaponiyada ustunli qilichbozlik Paologa qarshi kurash- XVI asrning mashhur italiyalik shaxmatchisi Buyuk milliy boks musobaqasi- ot sporti bo'yicha dunyodagi eng qiyin musobaqalardan biri. U 1836 yildan boshlab har yili Liverpooldagi Entry Racecourse maydonida o'tkaziladi. Masofa 4 mil 856 yard (7218 m), 32 sakrash bilan Buyuk Pardubice shov-shuv- kontinental Evropadagi ot sporti bo'yicha eng qiyin musobaqa. 1875 yildan Chexiya Respublikasidagi Pardubice gippodromida 6900 m masofada 30 ta to'siq bilan o'ynagan. Bonifikatsiya- velosipedda - oraliq va yakuniy marrani yutgani uchun ajratilgan va umumiy natijadan chegirib tashlanadigan bonus vaqt "Bonus socius" ("Yaxshi o'rtoq")- 13 -asrda lotincha, shu jumladan shaxmat haqidagi risola Bordekross- snoubord intizomi: jamoaviy tushish Ko'krak urish- suzish uslubi: yuzi pastga, oyoqlari gorizontal va sinxron harakat Tanaffus nuqtasi- tennisda gol, bunda qabul qiluvchi o'yinchi bitta zarba bilan raqib xizmatini yutishi mumkin Britaniya shaxmat jurnali- dunyodagi eng qadimgi shaxmat jurnali Kanca tashlash- basketbolda to'pni bir qo'li bilan boshning tepasiga

qo'lning dumaloq harakatida tashlash "Qavs"- hakam buyrug'i, unga ko'ra bokschilar bir qadam orqaga chekinishi va boshqa buyruqlarsiz jangni davom ettirishi kerak Budapesht gambiti-1.d2-d4 Kg8-f6 2.c2-c4 e7-55 3.de Kg4 Bullitt- shayba bilan xokkeyda erkin otish (qarang) Orqa qo'l- tennisda zarba Shaxmat byulletenlari — davriy nashrlar shaxmat hayotidagi voqealar haqida ma'lumot berish Vaza- kempo texnikasi Va-jutsu- ju-jutsu mashqlari to'plami Vay jia- kempoda qattiq uslublar Vodiy- figurali uchish bo'yicha bir qadamda sakrash To'pni tepish- xokkeyda hakam to'xtaganidan keyin ma'lum bir nuqtadan shaybani o'ynaydi Wijk aan Zee- Gollandiyadagi shahar, shaxmat bo'yicha eng yirik super turnirlar o'tkaziladigan joy Tsiklokross- 15 dan 50 km gacha bo'lgan masofada, notekis erlarda velosport musobaqasi. Velosiped safari- shaharlar orasidagi an'anaviy marshrut bo'ylab tashkil etilgan ko'p kunlik velosiped yo'li "Veltgeshichte des shahs"- 1958 yildan 1972 yilgacha Gamburgda nashr etilgan dunyoning etakchi shaxmatchilari o'yinlarining ko'p jildli to'plami Vengriya partiyasi- 1.e4 e5 2. Kf3 Kc6 3. Bc4 Ce7 Vena partiyasi- 1.e4 e5 2. Kc3 Kf6 (Kc6) Vint- figurali uchish bo'yicha tik turgan holatda aylanish Vinger- futboldagi o'ta hujumkor yarim himoyachi Osilib turgan piyonlar- odatda bir xil darajadagi markaziy va episkop piyonlari, boshqa piyonlar bilan himoyalalmagan Osilib turgan raqamlar- himoyalalmagan raqamlar Vise-o'tish- uchinchi kyorlingchi. U kapitanga strategiyani tanlashda yordam beradi va cho'tka bilan kapitan qayerga borishi kerakligini ko'rsatadi. Volga gambiti- shaxmatda ochilish 1.d4 Kf6 2.c4 c5 3.d5 b5 Top yigiruv- figurali uchish paytida o'tirish paytida aylanish Erkin uslub)- suzish uslubi (suzish) Volt- 1. Kiyinish shakli, diametri 6 m bo'lgan aylana bo'ylab harakatlanish. 2. To'siqlarni yengib o'tish bo'yicha musobaqalarda volt - sakrash maydonining istalgan joyida ot izini kesib o'tish. Otning itoatsizligi hisobga olingan va jarimaga tortilgan (Manba <http://ruchampion.com/glossarium/8-slovar-terminov-konnogo-sporta.html>) O'pka- qilichbozning jangovar pozitsiyadan oldinga siljishi, tik turgan oyog'ini orqaga surish, so'ngra oldinga turgan oyog'ini qo'llab -quvvatlash. Gallop- eng tez ot harakati Uch oyoq ustida yugurish Gambit- shaxmat atamasi, Uayt ko'proq g'alaba

qozonish uchun materialni qurbon qiladigan ochilishni anglatadi Blackmar-Diemer Gambit-1.d2-d4 d7-d5 2.e2-e4 (d4 d5 2.e4 de 3.f3) Blumfeldning gambiti- d4 Kf6 2.c4 e6 3.Kf3 c5 4.d5 b5 Vagner gambiti- 1.f4 f5 2.e4 e3 3.d3 ed 4. C: d3 Kf6 5.Kf3 d5 6.0-0 Gampe-Allgayer Gambit- 1.e4 e5 2.Kc3 Kc6 3.f4 ef 4.Kf3 g5 5.h4 g4 6.Kg5 h6 7.K: f7 Kr: f7 8.d4 d5 9.C: f4 Cb4 Goring gambiti- 1.e4 e5 2.Kf3 Kc6 3.d4 ed 4.c3 d5 ... Steinitz gambiti- shaxmat debyuti. 1.e2-e4 e7-e5 2.Kb1-c3 Kb8-c6 3.f2-f4 e5: f4 4.d2-d4!? Q4 + Nogironlik- afzallik Boks nogironligi- musobaqa ishtirokchilarining imkoniyatlarini tenglashtirish, bokschilarni vazn toifalariga bo'lish orqali amalga oshiriladi Qo'riqchi- kyorling o'yinchisi, himoyachi, nokautdan himoyalangan bo'lishi kerak bo'lgan yaxshi tosh (yoki u qo'yiladigan joy) oldiga qo'yiladi. Garda- qilichni bilakdan himoya qilish uchun qilichbozlikda qurolning tepasida joylashgan metall qalqon "Garde"- malikaga hujum qilishda eskirgan shaxmat haqida ogohlantirish Hastings turnirlari- Angliyaning Xastings shahrida 1920 yildan buyon o'tkaziladigan Rojdestvo shaxmat turnirlari Hexa hiylasi- bitta o'yinda futbolchi tomonidan kiritilgan oltita gol Göttingen qo'lyozmasi- XV asr noma'lum muallifining shatranjdan zamonaviy shaxmatga o'tishni belgilaydigan risolasi. Gith- velosipedda, ma'lum masofani bosib o'tish (odatda 500 m., 1000 m.) Bir muncha vaqt joyidan va harakatdan zarba bo'ladi. Maqsad- to'p jamoaviy sportda darvoza chizig'ini kesib o'tadi, o'yin maqsadi Darvozabon- darvozabon Yo'q, senduelda tashabbusni qo'lga olish Gollandiya himoyasi-1.d2-d4 2.f7-f5 Ta'qib qilish- velosipedda, 4 km masofadagi trekda yakka yoki jamoaviy poyga, bir vaqtning o'zida qarama -qarshi tekisliklarda start berilganida; Gregori- velosipedda, shaxsiy manfaatlarini jamoaviy kurashga yoki jamoa etakchisining manfaatlariga bo'ysundiradigan sportchi Groggy- ribaundlarga aniq zarba berilganidan so'ng, boksining oyog'idagi holati bir martalik yomonlashishi. Grandmaster- shashka va shaxmat bo'yicha eng yuqori unvon Grandmaster o'yini- shaxmatda jang qilmasdan chizish Dan- kempo bo'yicha mahorat darajasi Ikki tomonlama qo'rg'oshin- basketbolda qoidalar buzilishi: o'yinchi to'xtab, to'pni qabul qilgandan keyin dribblingni qayta boshlash. Debyut- shaxmat (shashka) o'yinining boshlanishi Van

Kruisning debyuti- 1.e2-e3 Ponsianining debyuti- ingliz tilidagi qismini ko'ring
Berdning debyuti- 1.f2-f4 Reti debyuti-shaxmat boshlanishi 1. Kg1-f3 d7-d5 2.c2-
c4 d5-d4 3. 3.g2-g3 Kg8-f6 4.Cf1-g2 d5: c4 (ko'p variantlar) To'rt ritsarning debyuti-
1.e2-e4 e7-e5 2.Kg1-f3 Kb8-c6 3.Kb1-c3 Kg8-f6 To'qqiz- darvoza hizalanishining
yuqori burchaklarining jargon nomi Derbi- bitta shahar jamoalari o'rtasida sport
duellari; bosh mukofot, 1780 yildan buyon Angliyadagi Epsom poygasida uch yoshli
zotli ayg'irlar va quyonlar uchun lotereya o'tkaziladi; klassik ot sporti bo'yicha yirik
an'anaviy musobaqalar Hisoblash daraxti- shaxmat, shashka bo'yicha pozitsiyani
hisoblashda e'tiborga olish kerak bo'lgan variantlar to'plami Chaqaloq mat- 1.e4 e5
2.Cc4 Cc5 3.Ff3 Kc6 4.F: f7x Jekson- figurali katniya elementi: bir necha
mikroelementlardan tashkil topgan qadam Jeb- boksda boshga qisqa o'tkir zarba
Joker (jargon)- o'rinbosar sifatida maydonga tushadigan, lekin o'yin yo'nalishini o'z
klubi foydasiga o'zgartira oladigan futbolchi. zanshin- takroriy zarba jiyu-kumite-
karate bo'yicha bepul sparring jigo-kama- karate bo'yicha past pozitsiya tarqatish-
jangovar kempo ju-jutsu- O'rta asr Yaponiyada qurolli va qurolsiz jang san'atlari
majmuasi dzyudo- yakka kurash xiralik- sumo kurashidagi mahorat darajasi jaray-
Yaponiyada kamondan otish musobaqalari Diagonal- voleyboldagi eng kuchli,
baland bo'yli va sakrashchilar, asosan orqa chiziqdan hujum qilishadi, qabulda
qatnashmaydilar. diagramma- shaxmatdagi lavozim tasviri, qo'lyozmalardagi dama,
kitoblar va boshqalar. Qazish- voleybolda himoya zarbasi, uloqtirishda, to'pni
qo'lning orqasi bilan zarba bilan yuqoriga ko'tarish. Dispetcher- o'yinni
boshqaruvchi futbolchi, asosiy uzatuvchi, jamoalarda juda kam uchraydigan figura
Deutsche Shahtsaytung- "Germaniya shaxmat jurnali", 1846 yildan 1989 yilgacha
nashr etilgan Uy- kivrma pozitsiyasi: muz chizig'ining uchida, diametri 6 dyuymdan
15 futdan 182 sm gacha bo'lgan to'rtta konsentrik doiradan tashkil topgan, aylanaga
o'xshash va aynan Qo'shimcha vaqt- g'olibni aniqlash uchun ovozlar teng bo'lgan
taqdirda. Futbolda bu 15 daqiqalik 2 qism. Dotmund turnirlari- har yili 1928 yilda
boshlangan shaxmat musobaqasi dohyo- sumo kurashi uchun maydon dohyo-iri-
sumo musobaqasi ishtirokchilarining paradi Dribling- raqibni dribling qilish uchun

fintlar to'plami Dro- yo'l bo'ylab boshqa toshlarga urilmasdan toshni kerakli joyga qo'yish uchun kıvrılmada tosh otish Ikki kishilik- futbolda: jamoa bir mavsumda chempionlik va mamlakat kubogini qo'lga kiritdi; o'yin davomida o'yinchi tomonidan urilgan ikkita gol; zaxira jamoasi. Ikki tomonlama- futbolchilarning taktik joylashuvi: 1 + 3 + 2 + 5 Ark- figurali uchish elementi: bir oyog'ida qovurg'aning tashqi yoki ichki tomonida, oldinga yoki orqaga siljish Ahmoq do'st- 1.f4 e6 2.g4 Fh4x deasi-barai- yugurish, dzyudo bo'yicha qabul yoko-geri- karate zarbasi yokozuna- sumo bo'yicha mutlaq chempion yo'qosutemi-waza- dzyudo bo'yicha yotgan joydan yiqitadi Balıksırtı- figurali uchish bo'yicha harakat, eng asosiy qadam Qutb- otliq musobaqalarida diametri 10-12 sm, uzunligi 4 m bo'lgan to'siqlarning tarkibiy elementi Jokey- chavandoz professional ravishda ot minish mashqlari va poyga sinovlari bilan shug'ullanadi Panjara- ot sporti musobaqalarida, ustunni yoki taxtadan yasalgan, to'siqni engib o'tish kerak. Vazifa- shaxmat kompozitsiyasi, unda Oqdan ma'lum miqdordagi harakatlarda g'alaba qozonish so'raladi. Vazifalarni farqlash-hazillar, vazifalar bloklari, egizak vazifalar Tikish muammosi- ulush uchun muammoni hal qilish. 14-15-asrlarda keng tarqalgan Zayrab Ktay (Rarrab Katay)- O'rta Osiyodagi mashhur shatranjchi Yopiq boshlanishlar- shaxmatda ochilish, Uaytning birinchi harakati shohning piyonidan boshqasini 1-2 kvadratga yoki shohning ritsariga o'tkazish. Partiya yozuvi- yugurish o'yinini shaxmat, shashka orqali aks ettirish Zaseka- otliq musobaqalaridagi to'siqlar turi. Ustunlar ustidagi yog'och panjaradan iborat, uning ichida cho'tka yoki tirik butalar bor Benoni himoyasi-shaxmat boshlanishi: 1.d2-d4 c7-c5 yoki d2-d4 Kg8-f6 2.c2-c4 c7-c5 Grunfeld himoyasi- 1.d4 f6 2.c4 g6 3.Kc3 d5 ... Ikki ritsarning himoyasi- 1.e4 e5 2.Kf3 Kc6 3.Cc4 Kf6 4.Kg5 d5 Karo-Kan mudofaasi-1.e2-e4 c7-c6 2.d2-d4 d7-d5 3.Kb1-c3 d5: e4 4.Kc3: e4 Cc8-f5 (bir nechta variant mavjud) Nimzovits himoyasi- shaxmat ochilishi. 1.d2-d4 Kg8-f6 2.c2-c4 e7-e6 3.Kb1-c3 Cf8-b4. Bundan tashqari, 4 -harakat uchun bir nechta variant Oltin gol- qo'shimcha vaqtdagi gol, shundan so'ng to'pni kiritgan jamoa o'yin g'olibiga aylanadi. "Oltin gol" qoidasi xokkeyda qo'llaniladi Konflikt zonasi- qabul qiluvchi voleybolchilar

orasidagi zona. Mojaro zonasiga bo'ysunish uni qabul qilishni juda qiyinlashtiradi Zonani himoya qilish- basketbolda himoya harakati, bunda futbolchilar savat ostidagi otish maydonini qo'riqlaydilar. Har bir o'yinchi ma'lum bir zonaga birlashtirilgan va u erda raqib jamoaning har qanday o'yinchisiga qarshi. O'yinchilarni zonalarga joylashtirish zonani himoya qilish variantlarini belgilaydi: 2-1-2, 3-2, 2-3, 1-3-1 va boshqalar. ko'r o'yin- shaxmat-shashka o'ynash usuli, bittadan yoki ikkala o'yinchi taxtaga qaramasdan harakat qilganda Devor o'yini- futbol hiylasi, o'yinchi to'pni boshqasiga berib, darhol qaytarib olsa qalam o'yini- shaxmat o'yinlari, o'yinchilar o'z harakatlarini pochta orqali uzatganda izolyatsiya qilingan piyon-shaxmat atamasi: pastki fayllarda bir xil rangdagi piyonlari bo'lmagan piyon ikkazo individual koeffitsient yoki reyting- shaxmatchi, shaxmatchi yutuqlarining raqamli ko'rsatkichi hind mudofaasi-1.d2-d4 Kg8-f6 (qarang: Qirolning Hindiston mudofaasi) Amble- ot qadam Ichkarida- hujumkor va yarim himoyachilar o'rtasida joylashgan futboldagi hujumchi Gippologiya- ot ilmi ippon- dzyudo bo'yicha aniq g'alaba iri-mi- aiki-doda to'g'ri harakatlar Sun'iy yurish- element o'rta maktab ot sportida ot minish ispan partiyasi- 1.e4 e5 2.Kf3 Kc6 3.Cb5 Cc5 4.0-0 Kf6 (har xil variantlar mavjud) Ispancha (maktab) qadam va trot- ot sporti bo'yicha chavandozlik oliy maktabining elementi italyan partiyasi- 1.e4 e5 2. Kf3 Kc6 3. c4 c5 4. d3 Kf6 5. Kc3 d6 6.Cg5 K: b3 8. Ce6 9.0-0 Cb6 10. Ke2 h6 11.Ce3 0-0 12.h3 Kd7 13.d4 f5 Kaysa- V. Jonsning she'ri (1772), shaxmat o'yini haqida kakari- dzyudo bo'yicha hujumning boshlanishi urmoq- kempo bo'yicha raqibga yaqinlashish kama- jangovar pozitsiya Qaytib kelmoq- futbol jamoalaridan biri hisobda past bo'lgan, lekin hisobni tenglashtira olgan yoki g'alaba qozongan vaziyat Tosh- 20 kg diskka o'xshash silliq kivrirma raketa - dastasi bilan jihozlangan tosh bo'lagi (odatda granit) Xandaq- otliq musobaqalarida kengligi 200-450 sm bo'lgan to'siq turi kan-keko- kempo maktablarida qish "sovuqda" mashqlari kansetsu-vaza- dzyudo, qisqich va qulflarni ushlaydi kan-hu- "qo'l-nayzali" barmoqlar Konsol- figurali katniya elementi: kemaga o'xshash spiral kapoeyra- Braziliya kurashining lager turlari Karvon-velosipedda umumiy guruh poygachilar karate- sport turi va jang san'ati karatechi-

karate bo'yicha yagona kostyum Karyera- ot harakati: baland ruhiy chopish katame- waza- dzyudo bilan shug'ullanadi kata- rasmiy mashqlar to'plami Katalan kelib chiqishi- shaxmat debyuti. 1.d2-d4 Kg8-f6 2.c2-c4 e7-e6 3.g2-g3 d7-d5 4.Cf1-g2 Catenaccio- 60 -yillarda Italiyada paydo bo'lgan qattiq taktik mudofaa sxemasi Mushuk otish- voleybolida to'pni urish, shundan so'ng to'p to'r bo'ylab o'tkir burchak ostida uchadi "Regens" kafesi- Parijdagi shaxmat ixlosmandlari uchun mashhur uchrashuv joyi, 1681 yildan 1950 yillarning o'rtalariga qadar Kerler- kyorling o'yinchisi kiri-komi- dzyudo bo'yicha zarba Kixon-vaza- kemponing asosiy texnikasi Kihon Dosa- aiki-do dagi asosiy harakat Ruhoniylar- raqib toshi ham, o'z toshi ham o'yindan tashqarida bo'lgan kyorlingni tashlash Qichish- raqibning hujumkor harakatlarini ushlab turish uchun qisqa muddatli tanaffusga mo'ljallangan jang paytida bokschilarni o'zaro tutish. Kobra- qattiq mahkamlangan barmoqlar tomonidan bajariladigan voleybolida to'pni urish. Bu vaqtda o'yinchining qo'l harakatlari kobra tashlashga o'xshaydi. komusubo- sumo bo'yicha mahorat darajasi Yugurishni ko'rsatish- ot sporti musobaqasi Shaxmatda vaqtni nazorat qilish- birinchi marta 1853 yilda Xarvits-Lövental uchrashuvida kiritilgan Counter Strike- boksda zarba, raqib hujum qilgan paytda berilgan Kema- figurali uchishning asosiy elementlaridan biri: tashqi yoki ichki qirralarda ikki oyoq ustida siljish Burchak- futbolda burchak to'pi Korporativ mat- shaxmat muammosida Qora qarshilik qilmaydi, lekin Oqga ma'lum miqdordagi harakatlarda g'alaba qozonishga yordam beradi Quti- velosipedda raqobatchilarning ataylab muhitida ifoda etilgan taktik jang uslubi, bu uning guruhda erkin harakatlanishini istisno qiladi. bu lahza poyga Qirollik gambiti- shaxmat debyuti. 1.e2-e4 e7-e5 2.f2-f4 (boshqa variantlar) Qirollik fianchetto- shaxmat debyuti. 1.e4 g6 2.d4 Cg7 Tanqidiy maydonlar- shaxmat. atama: kvadratchalar, uning bo'laklarga bo'linishi raqib tomonni xavfli holatga keltiradi Suring- suzish uslubi (bepul) koshi-vaza- kestirib tashla koshi no mawari- sumoning eski nomi Kesib o'tish- velosiped poygasini o'tkazishning taqiqlangan usuli keskin o'zgarish chavandozning harakat yo'nalishi va boshqa chavandozlar uchun yiqilish xavfini tug'diradi Kesma- ot sporti turlarida: vertikal

tekislikda kesib o'tiladigan 2 qutbdan iborat to'siq Kesib o'tish- tennisda diagonal bilan zarba berish; futbol to'pini qanotlardan biridan maydon markaziga o'tkazish; ot sportida, qo'pol erlarda to'siqlar bilan sakrash, yengil atletikada, to'siq yo'li, boksda, raqib qo'lidan qarshi zarba Crossbilman- figurali uchish elementi: spiral, qarama -qarshi qo'li bilan erkin oyog'ining konkisini ushlaydi O'tkazgich- figurali uchish elementi: oyoq va siljish yo'nalishi o'zgarishi bilan harakatlanish Kanca-figurali uchish, asosan muz raqsida ishlatiladi kudausi- "bo'shashish", dzyudo bo'yicha qabul kumade- "ayiq panjasi" - karate bo'yicha zarba kumi-uchi- ikkita raqibning jangovar sport turlari kung -fu- G'arbda xitoylik kempo nomini qabul qilgan keiko- kempo bo'yicha mashg'ulotlar kamari- O'rta asr Yaponiyada to'p o'yini; sumoning tor nomi kempo (Yaponiya)- jang san'atlari tizimi ken-do- qilich bilan qilichbozlik kenshi- usta, qilichbozlik o'qituvchisi Carrigan- figurali uchish elementi: xuddi shu qo'l bilan bo'sh oyoq tizzasidan ushlab, qaldirg'och holatida spiral kesagiri- ken-doga kirish kesho-mawashi- sumo kurashchisining parad kamari kyu- karate bo'yicha dastlabki daraja (daraja) kyusho- kemponing zaif nuqtalari Rook oxiri Shaxmat atamasi. Faqat piyonlar va piyonlar bilan tugash Linesman- chiziqli hakam Martin- figurali uchish elementi Yanal (bu.)- futbolda to'liq himoyachi, yo'l chetini to'liq qamrab olgan Legioner- chempionatida o'ynaydigan mamlakat fuqaroligiga ega bo'lmagan futbolchi Oson ziyofat- turnirdan tashqari shaxmat o'yini, vaqtni nazorat qilish va harakatlarni yozib olish Yengil raqamlar- shaxmatda: otlar va episkoplar Libero- futbolda erkin himoyachi, voleybolda maxsus himoyachi, himoyalananayotgan jamoaning tayanchi bo'lishi kerak, portlovchi reaktsiya, harakat tezligi, to'pni sozlagichga etkazish aniqligi, raqibning harakatlarini kutish, o'qish kerakli vaqtda kerakli joyda bo'lish uchun o'yinni rivojlantirish. Libela- figurali uchish bo'yicha qaldirg'och holatida aylanish Linares turnirlari- 1978 yildan 2011 yilgacha Ispaniyaning Linares shahrida o'tkazilgan shaxmat bo'yicha super turnirlar Yolg'on- raqibning e'tiborini chalg'itadigan boksdagi zarba London turniri- shaxmat bo'yicha birinchi xalqaro turnir, 1851 yilda Lutz- figurali uchish bo'yicha sakrash ma-ami- jangovar jangda vaqt va makonni to'g'ri hisoblash mawashi-geri- karate

bo'yicha dumaloq zarba makiwari- kempoda zarbalar berish uchun eng oddiy murabbiy makushita- sumo bo'yicha mahorat darajasi makuuchi- sumo kurashchilarining "oliy ligasi" Arena- o'lchami 20 × 40 yoki 20 × 60 metr bo'lgan to'rtburchaklar shaklida minadigan joy Kostyum- bosh, bo'yin, tana va oyoq - qo'llarining sochlari va yalang'och, dum va cho'tkalarining himoya tuklari bilan aniqlanadigan ot belgisi; otlarning asosiy ranglari qora, dafna, qizil va kulrang; ulardan hosilalar - karak, jigarrang, o'ynoqi, dun, bulbul, savrasa, kauray, sichqon, roan, piebald, chubaraya Mansuba- shatranjdagi vazifa, zamonaviy vazifalar va o'qishlar oldidan Manxetten shaxmat klubi- Qo'shma Shtatlardagi eng qadimgi shaxmat klubi Nyu -Yorkda 1877 yildan 2002 yilgacha bo'lgan masutemi-waza-dzyudo bo'yicha moyil joydan uloqtiradi Mat- himoyalanmagan shaxmat bo'yicha qirolga murojaat qiling To'pga mos kelish- tennisdagi hisob, unda o'yinchi bitta zarba bilan o'yinda g'alaba qozonishi mumkin Chellenjer uchrashuvlari- jahon chempionati bosqichi, jahon chempioni bilan duelga da'vogarni aniqlash maegasira- sumo bo'yicha mahorat darajasi mae-geri- karate bo'yicha oldinga siljish Kapablanka yodgorliklari- Kubadagi shaxmat bo'yicha an'anaviy superturnirlar Xalqaro shaxmat federatsiyasi- FIDE. 1928 yil 2 -dekabrda Berlinda yaratilgan Mittelgame- shaxmat o'yinining o'rtasi Mo'g'ul- tog 'yonbag'irida tog' chang'isida erkin uslubning bir qismi (tepaliklarda yoki mo'g'ullarda) Tez chaqmoq o'yini- blits. Shaxmat o'yiniga 5 daqiqqa vaqt beriladi Morfiy Pol Charlz- XIX asr o'rtalaridagi eng kuchli shaxmatchi Mohawk- figurali uchish harakati, ikkala oyog'ingiz bilan qadam menko- Kempo bo'yicha eng yuqori tashabbus ustasi nage-waza- dzyudo, aiki-do bilan otadi "Orqa tomonda"- suzish uslubi: yuzi yuqoriga, oyoqlari suv ostida Noto'g'ri in'ektsiya- qilichbozning ta'sirlanmagan yuzasiga qo'llaniladi Halter- otlamani ushlab turishga va uni otxonadan olib chiqib ketishga mo'ljallangan, jilovsiz jilov, barqaror ishlatiladigan buyum. Ta'sir qilinmagan sirt- qilichbozning tanasining qismlari, hujumlar hisobga olinmaydi To'p yo'q- tennisdagi zarba, to'p raqib tomonga uchib, to'rga tegib ketganda "Abadiy partiya"- 1852 yilda Andersen va Dufresne shaxmat o'ynagan Nikajo- aiki-doda qabullar ketma-ketligi nogaron-

kempoda nafas olish usuli Etiklar- otlar uchun xavfsizlik poyabzali Sindirish; qulatish; pastga tushirish- o'tkazib yuborilgan zarbadan keyin boksning pozitsiyasi, u jangni 8-9 soniya davom ettira olmaydi. Nokaut bilan yiqitmoq; ishdan chiqarilgan- o'tkazib yuborilgan zarbadan keyingi boksning pozitsiyasi, u jangni 10 soniya yoki undan ko'proq davom ettira olmasa Shaxmat belgisi- o'yin harakatlarini yozib olish tizimi nuki-kake- dzyudo bo'yicha ziyofat o'tkazish nuntyaku (nunchuk)- arqon bilan bog'langan tayoq qurollari Anahat- tennis maydonida chuqurlikdan o'ngga yoki chapga tepish "Maymun o'yini"- shaxmat o'yinining nomi, o'yinchilardan biri ikkinchisining harakatlarini takrorlasa Erkin otish maydoni- tepada yarim doira bo'lgan trapezoid. Trapetsiyaning asosi-savat ostidagi oxirgi chiziqning olti metrli qismi, tepasi-3 metr 60 sm uzunlikdagi erkin otish chizig'i, trapetsiyaning balandligi 5 m 80 sm, tepasida aylana chizilgan. trapetsiyaning diametri erkin otish chizig'i (). Teskari xoch- tennisda diagonal bilan o'ngdan, maydonning chap yarmidan yoki chapdan - o'ngdan Butt- qilichbozlik. Qilich pichog'ining qalinlashgan qirrasida Qo'y koralasi- chavandozlik yoki ot sporti bo'yicha krossda to'siqlar tizimi, bu o'rab olingan maydonga o'xshaydi. Ikki sakrashda yengish mumkin: qalamning ichida va tashqarisida ozeki- sumo bo'yicha chempion Yagona aks- oldinga siljishda figurali uchish bo'yicha bir yarim burilish sakrash Bir qadam- voleybolda o'q otish va bir vaqtning o'zida ikki yoki uchta hujumchining turli zonalarida sakrash Yog 'yog'i- figurali uchish bo'yicha sakrash. Auxer- ot sportida to'siq bo'lib, u ikkita parallel elementdan iborat bo'lib, uchinchi ular orasida joylashgan Olimpiya tizimi- har bir turda mag'lub bo'lganlarni yo'q qilish bilan musobaqalar Omnium- velosipedda ko'p marotaba, shu jumladan bir necha turdagi poygalarda Uyushgan blok- voleybolda to'g'ri qurilgan yopiq guruh bloki, hujumchi zarbasining eng ehtimolli yo'nalishini qamrab oladi Qilichbozlik qurollari- pichoq, qo'riqchi, tutqichdan tashkil topgan rapierlar, qilichlar, qilichlar osae-valza- "qo'lga olish", dzyudoda qabul Shaxmat Oskar- so'nggi 12 oy ichida eng yaxshi sport va ijodiy natijalarga erishgan shaxmatchi uchun yillik mukofot Ajralish- velosipedda kichik guruh yoki bitta chavandozning asosiy yoki bosh

guruhdan ketishi Ochiq chiziq- piyonlarsiz shaxmat fayli Ochiq boshlanishlar-shaxmat ochilishlarida 1.e4 e5 Ofsayd- futboldagi ofsayd pozitsiyasi Palisade- ot sportida, piket panjarasi ko'rinishidagi vertikal to'siq Parallel chiziqlar- tokchalarga mahkamlangan ikkita parallel qutbdan yuqori kenglikdagi to'siq Parkur- ularni engish uchun raqobat maydonida joylashgan to'siqlar to'plami. Sportchi belgilangan marshrut bo'yicha parkurdan o'tishi, belgilangan me'yorni saqlab, minimal xatolarga yo'l qo'yishi kerak O'tish- to'pni sherigiga uzatish O'tish- ot sporti bo'yicha chavandozlik oliy maktabining elementi Pat- shaxmat o'yinidagi vaziyat, harakat qilish huquqiga ega bo'lgan odam harakat qila olmaydi, shuning uchun uning qismlari harakatlanish imkoniyatidan mahrum. Peleton- guruhli velosipedchilar poygasida velosipedchilarning asosiy guruhi Pental- figurali uchish bo'yicha sakrash Penalti (inglizcha penalti)- futbolda 11 metrlik jarima zarbasi Penta hiylasi- o'yin davomida futbolchi tomonidan kiritilgan beshta gol qalam- Indoneziya va Malayada bir xil kempo Birinchi tezlik- voleyboldagi hujumning bir varianti, unda sozlovchi to'pni uchinchi zonadagi o'yinchiga qisqa pas bilan uzatadi. Kesib o'tish- boksda yaqinlashib kelayotgan zarba, boshqa tarafga moyillik bilan etkazilgan To'p olib yurish- voleybol tarmog'idan baland bo'lmagan raqib tomonga uchadigan to'p, birinchi zarbadan hujum qilib ochko to'plashga imkon beradi. Davr- xokkey bahsining uchinchi qismi (20 daqiqa) Lombardning oxiri- shaxmat o'yinidagi vaziyat, shohlardan tashqari taxtada faqat piyonlar bor Lombard- eng zaif shaxmat o'yini Piaffe- ot sporti bo'yicha chavandozlik oliy maktabining elementi Piramida- ot sportida, balandlik bo'ylab ketma-ket joylashgan uchta qutbdan tashkil topgan sakrash uchun balandlikdagi to'siq (qarang). Pirouette- ot sporti bo'yicha chavandozlik oliy maktabining elementi Planer- siljish voleybolda xizmat qiladi, unda to'p past tezlikda beqaror traektoriya bo'ylab uchadi. Pleymeyker (ingliz pleymeykeridan)- o'tuvchi, o'yin tashkilotchisi Buriqish- ot jabduqlarining bir qismi, keng kuchli belbog', o'tning tanasini pastdan va ikki tomondan yopib turadi va uning ustida egarni ushlab turadi. Yugurish- figurali uchish bo'yicha harakat, aylana bo'ylab harakatlanish uchun qadam Pozitsion o'yin- shaxmatda o'z pozitsiyalarini

yaxshilash uchun bo'laklar va piyodalar harakati Poker- futbol o'yinida bitta o'yinchi tomonidan kiritilgan to'rtta gol Yarim bilman- figurali uchish elementi: xuddi shu qo'li bilan erkin oyoqning konki ushlagichi bo'lgan spiral Kupon- futbolda ofsayd holatida qolayotgan hujumchi Poker- o'yin davomida futbolchi tomonidan kiritilgan to'rtta gol. Yarim ochiq boshlanishlar- shaxmatda. Oqning e4 ga Blekning javobi u yoqtirgan narsadir, lekin e5 emas Uchish- chavandozning egardagi o'rni O'ng tarafdagi stend- boksa sportchining jangovar pozitsiyasi, bunda uning o'ng qo'li, elkasi, son va oyog'i tananing chap yarmining o'xshash qismlari oldida turadi. Lombardni o'zgartirish- raqibning 8 -darajali piyonini podshohdan boshqa har qanday buyum bilan almashtirish mumkin To'siqlar- ot sporti inshootlarida ko'rgazmali sakrash va yugurish. Ular tik, kenglik, yuqori kenglik, balandligi 170 sm dan oshmaydi va kengligi 200 sm dan oshmaydi, ariqning maksimal kengligi 450 sm. Bosim- to'pni butun maydon bo'ylab jamoaviy tanlash, hujumchilarni xatolarga olib keladigan shoshilinch harakatlarga majburlash uchun zich, faol himoya. Ko'pincha o'yinning so'nggi daqiqalarida yutqazgan jamoa tomonidan ishlatiladi Raqamga tegish- v oddiy hayot"qabul qiling - boring" qoidasi, professionallar terminologiyasida "raqamga tegiladi - raqam o'ynaladi" Prolog-velosipedda ko'p kunlik poygani ochadigan qisqa masofaga (taxminan 4-10 km) alohida start beradigan an'anaviy poyga. Piyoda o'tdi- oldida va yonida raqibning piyonlari yo'q Besh- xokkeyda - jamoaning ma'lum bir vaqtda o'ynaydigan qismi. Uch hujumchi (qarang) va bir juft himoyachidan iborat. Odatda beshlik bir xil tarkibda bo'ladi. 5 soniya- basketboldagi vaqt o'yinchiga to'pni o'yinga tashlashi va texnik yoki jarima zarbasini buzib o'tishiga imkon berdi Rozi ar-Rozi- shatranjdagi birinchi iroklardan biri, Eron fuqarosi randori- dzyudo bo'yicha erkin sparring rapier- uzunligi 110 sm gacha, vazni 500 g gacha bo'lgan qilichbozlik qurollari Teskari- tennisdan yozdan boshga urish Raqobat qoidalari- turnir o'tkaziladigan qoidalar O'qish- qora baxmal yoqali zich materialdan tikilgan uzun ko'ylagi. Koono to'siqlari va triatlon musobaqalarida chavandozlarning an'anaviy kiyimlari Remiz- javobni kutish uchun dushman mudofaasi bilan to'qnashuvdan keyin qilichbozlikka hujum qilish Bosh

hakam- futbol hakami (hakam bilan bir xil) rikishi- sumo kurashchisi Rietberger-figurali uchish bo'yicha sakrash Dash Lynx- otning harakati. U navbatma -navbat diagonalli oyoqlari bo'ylab yuradi: o'ng old - chap orqa, chap old - o'ng orqa renzoku-waza- "to'plamlar", o'quv mashqlari kempoda Rensi- murabbiy-murabbiy ryu- jang san'ati maktabi Sabr- uzunligi 105 sm gacha, og'irligi 500 grammgacha bo'lgan sport qilichbozlik qurollarini urish va kesish. Salchow- figurali uchish bo'yicha sakrash sappo- kemponing zaif nuqtalarini urish san'ati Sham- tennis devorga tepiladi, shunda to'p devordan oshib ketadi Belanchak- belanchak bilan boksdan yon zarba Swiper- futbolda erkin himoyachi Suring- toshning harakatini uzaytiradigan yupqa suvli plyonka hosil qilish uchun muzni kivrirk cho'tka bilan "supurib tashlang" Bog'langan piyonlar- qo'shni fayllarda joylashgan bir xil rangdagi piyonlar Bog'lovchi- voleyboldagi o'yin va hujum variantlarini aniqlaydi Bir vaqtning o'zida o'yin sessiyasi- shaxmat o'yini, bitta shaxmatchi bir nechta bilan o'ynaydi Saqlash-darvozabon urgan qiyin to'p Mavsum- barcha rasmiy futbol uchrashuvlari o'tkaziladigan vaqt To'pni o'rnatish- tennisda ball, bunda o'yinchi bitta zarba bilan setni yutishi mumkin shiatsu- otish bilan ushlang va kempoda ushlang shime-waza- "qal'a", jangovar texnika sin-tay- karate bo'yicha chekinish-hujum taktikasi Berger tizimi Buxholz tizimi- shaxmat musobaqasida joylarni aniqlash koeffitsientlari tizimi Koeffitsient tizimi- bir xil ball to'plagan ikki yoki undan ortiq shaxmatchining natijalarini solishtirish usuli shihan- kempo maktabining katta o'qituvchisi, maktab rahbari shiho-nage- aiki-doda "to'rt tomonga" tashlang O'tkazib yuborish- kyorling bo'yicha jamoa sardori, bosh strateg Qavs- figurali uchish elementi: harakatlanish qirrasi va yo'nalishini o'zgartirib, bir oyog'ingizni yoqing Dilim- tennisda "kesilgan" zarba Ot poygasi- ot sporti turlaridan biri, shu jumladan, to'siqlar va yugurish, hippodromda, shuningdek, chorrahalarda. Qavs- figurali uchish harakati: bir oyog'ingizni yoqing Slalom- to'siqlar bilan ma'lum bir marshrut bo'ylab tezlik bilan harakat qilish, gigant slalom, super-gigant, parallel slalomni ajratish, ko'pincha slalom haqida gapirish tog 'chang'i va snoubordni nazarda tutadi. Slayder- kivrirma o'yinchisi uchun etikning silliq tagligi O'zgartirish- xokkeyda o'yin paytida

o'yinchilar almashtiriladi, bu har 1-2 daqiqada, ko'pincha o'yinni to'xtatmasdan sodir bo'ladi Aralashiring- tepadagi tennisda hujum, uning yordamida to'p "o'chadi". Snoubord- maxsus uskunada tog'dan tushish (snoubord) sosin-kama- bir tizzada tayanchli kempo stendi Sitsiliya mudofaasi-shaxmatda ochilish 1.e2-e4 c7-c5 va juda ko'p sonli o'zgarishlar Bahsli to'p- basketboldagi vaziyat, qarama -qarshi jamoalarning ikkita o'yinchisi bir vaqtning o'zida to'pni ushlab olishadi. Qolaversa, hakam ushlab turilgan to'pni belgilashi mumkin, agar o'yinchining qo'lida bo'lgani uchun u 5 soniya davomida na to'pni tepa oladi va na sherigiga uzatadi. Tutilgan to'pni maydonning eng yaqin doirasidagi sakrashchilar orasidagi sakrash to'pi o'ynaydi Sprint- ushbu sport turida eng qisqa masofaga yugurish (poyga) Velosipedda sprint- qisqa masofaga yugurish (ikki yoki uchta aylana, 1 km), vaqtni hisobga olmaganda, bunda haydovchining marra chizig'idagi o'rni asosiy rol o'ynaydi. Devor- ko'rgazmali sakrash musobaqalarida, asosan yog'ochdan yasalgan va g'isht yoki tosh kabi bo'yalgan devor shaklidagi baland to'siq Yugurish-ot sportida kross oldindan sakrash To'xtatuvchi- futbolda himoyachi Hujumchi (ingliz zarbasidan, urish yoki ingliz hujumchisi, bolg'a)- futboldagi taniqli markaziy hujumchi Strat- boksda to'g'ridan -to'g'ri zarba Qol- kyorlingda tosh otish, bunda raqibning toshi yiqiladi va uning o'rnini tosh egallaydi suvari-vaza- o'tirish holatida jang qilish texnikasi Qadimgi Hindiston mudofaasi- shaxmat debtyuti. 1.d2-d4 Kg8-f6 2.c2-c4 g7-g6 3.Nb1-c3 (yoki 3.g2-g3) Bf8-g7 sumo- Yaponiya og'ir vazn toifasidagi kurash suri-asi- kempoga o'tish paytida oyoqlarning siljishi sutemi-vaza- moyil holatidan otish Bir harakatli jang (ikki, uch aktli, ko'p aktli)- qilichbozning bitta harakatidan (ikki, uch, ko'p harakatlardan), shuningdek, dushmanning qarshiligidan iborat seiko-shihan- Kempoda xizmat ko'rsatgan usta sekivake- sumo bo'yicha mahorat darajasi sen o-sen- sinxron qarshi zarba sensi- o'qituvchi, usta seoi-nage- dzyudo bo'yicha belbog'dan otish sechie-zumo- sumodagi marosim turnirlari shugyo- kempo bilan shug'ullanish shumatsu dozasi- aiki-dodan "tuzatish harakati" Surlyas- velosipedda velosipedda bir joyda turish bilan ifodalangan poygani o'tkazishning taktik usuli sprint poygalarida qo'llaniladi. xiangpu- qadimgi Xitoyda

bir xil turdagi jang tay sabaki- kempoda manevr qilish texnikasi Tanaffus- o'n uchinchi hal qiluvchi o'yin taing- Kemponing birma xilma -xilligi Yarim- o'yinning bir qismi. Futbolda - 45 daqiqa takueuma- kempoda g'isht, taxta, plitkalarni sindirish Tandem- ikki kishilik velosiped, ikki sportchidan iborat jamoa tanshin- karate bo'yicha jangovar pozitsiya tao- quan-shudagi rasmiy mashqlar to'plami tati- kempo jangovar pozitsiyasi tachi-waza- tik turgan kurash usullari tate-ken- kempoda mushtning vertikal holati tatsujin- kempo ustasi taekvang-do- zamonaviy koreys kempo majmuasi Twizzle- figurali uchish bosqichi, asosan muz raqsida ishlatiladi Texnik nokaut- g'alaba bokschilardan biriga aniq ustunlik, raqibning jangni davom ettirishdan bosh tortishi, raqibga etkazilgan zarar, qoidalarni buzganligi uchun raqibning diskvalifikatsiyasi tufayli beriladi. Texnik xato- basketbolda qasddan texnik buzilish yoki o'yinchining sportga xos bo'lmagan xatti -harakati. Tee-kyorlingda - "uy" ning markazi (qarang) T-liniyasi- kivrilmada - "uy" markazini kesib o'tuvchi chiziq (qarang) Todes- juft figurali uchish elementi Durang- og'ir atletika bo'yicha mashqlar tomoe-nage- dzyudo bo'yicha otish turi tori mavashi-sumo kurashchisi kamari Topsin- tennisda orqaga burilish Tote (frantsuz totalizatori)- 1. Poytaxtlarda hisob -kitob mashinasi (dastlab mexanik hisoblagich), unda hisoblash - maxsus kassalar orqali uyushtirilgan, sport natijalariga garovlar qabul qilinadigan va totalizator mashinasi tomonidan hisoblangan yutuqlar to'lanadigan pul uchun o'yin. Dono Alphonse haqidagi risola- XIII asrda turli xil kitoblar taxta o'yinlar qirol Leon farmoni bilan tuzilgan O'tkazish- sportchining pul evaziga bir klubdan boshqasiga o'tkazilishi Transfer oynasi- futbolchilarga bir klubdan boshqasiga o'tishga ruxsat berilgan vaqt Uch ikkinchi zona- basketbolda erkin otish maydonining trapezoid bilan chegaralangan qismi. Belgilash uch soniya zonasining o'lchamlariga kiritilgan Uch soniya- basketbol qoidasi, unga ko'ra, hujumchi raqib jamoaning jarima maydonchasi cheklangan maydonida 3 soniyadan ko'proq tura olmaydi. Savatga hujum qilgan o'yinchi istisno qilinadi O'ttiz soniya- basketbol qoidasi, unga ko'ra, hujumchilar to'pni egallagan paytdan boshlab 30 soniya ichida savatga tashlashi kerak. Aks holda, to'p himoyalalanayotgan jamoaga

uzatiladi. Uchlik- figurali uchish bo'yicha harakat: qovurg'a va harakat yo'nalishini o'zgartirib, bir oyog'ingizni burang; uchta hujumchi, bir xil tarkibda, xokkeyda o'ynaydi. Odatda xokkey jamoasida to'rtta hujumchi uch egizak bor. Uchta aksel-figurali uchish bo'yicha oldinga siljishda uch yarim inqilobdan sakrash Trot- sekin va qisqa yugurish (qadam uzunligi taxminan 2 metr) tui fa- chuan shudagi oyoq texnikasi Qo'y terisi paltosi- figurali uchish bo'yicha sakrash, ikkita, uch, to'rtlik Nomzodlar turniri- jahon chempionati bosqichi, turnirda jahon chempioni bilan o'yinga nomzod aniqlanadi te-Okinavadagi qo'l jangi tizimi te-waza- kempoda qo'l texnikasi Olib ketish- burilish paytida kuchli tosh otish, uning maqsadi "uydan" boshqa bironing toshini yiqitishdir (qarang). Olib tashlashning uch turi mavjud: aniq, aniq va tepish. Orqaga bosing- allaqachon turgan toshni ma'lum bir nuqtaga siljitish kerak bo'lgan otish tenkan- "burilish", aiki-do ziyofati zo'ravon- aiki-doda "osmon va er" ni tashlash Og'ir raqamlar- shaxmat malikasida va qalamkashda tortish-otosi- dzyudo bo'yicha otish turi tiao yao- chuan-shudagi sakrash texnikasi yeydi- dzyudo va dzyudzuda jangovar mushtlar Jilov- ot haydash uchun mo'ljallangan ot uskunalari va jabduqlar qismi In'ektsiya- qilichbozlik paytida, pichoq uchining dushman nishon yuzasiga ma'lum bir kuch bilan tegishi, elektr fiksator yordamida Qasddan qoidabuzarlik- basketbolda, o'yinchi tomonidan qasddan qoidalarni buzish Lavozimni soddalashtirish- shaxmat. muddat: o'yindagi bo'lak va piyonlarni almashtirish orqali kamaytirish Jabduqlar- jabduqlar, otning tortilishini aravaga ko'chirish moslamasi WUXI- Xalqaro velosipedchilar uyushmasi (Union Cycliste Internationale - UCI). 1900 yilda tashkil etilgan. uchi-mata- dzyudo bo'yicha qabul voy- Xitoyda klassik jang san'atlari majmuasi xaquda-sumoning qadimiy nomi hanmi hantachi-waza- o'tirgan joyidan turib turganga qarshi kurash usullari xane-makikomi- dzyudo bo'yicha qabul Qayta tiklash aiki-do va kurashning boshqa turlarida "dunyoning sakkiz tomoniga" harakati Kanca-boksda qisqa yon zarba Qirolicha oxiri- shaxmat. muddat Taxtda qirollardan tashqari faqat malika va piyonlar qolganda Qirolicha gambiti- shaxmatda ochilishlar, qachonki Oq darhol d5 markaziy piyoniga hujum qilsa. Harakatlardan boshlanadi

1.d2-d4 d7-d5 2.c2-c4 Qabul qilingan qirolicha gambitini, rad etilgan qirolicha gambitini, Albinning kontr-gambitini, slavyan mudofaasini ajrating. Malika- eng kuchli shaxmat bo'lagi (malika) Qilichbozlik- jangovar sport qurollari bilan yakka kurash Qiziqish- ochilishda shaxmat episkopining yonboshi FIDE- Xalqaro shaxmat federatsiyasi Filidor F.A.- 18 -asrning ikkinchi yarmidagi eng kuchli shaxmatchi Tugatish chizig'i-avtoto-velosiped poygalarida, qatnov qismining kengligi, pardozlash tokchalari bilan cheklangan. Belgilash katakchasi- figurali uchish elementi: erkin oyoq ko'ndalang bo'lakka teskari ko'tariladi va shu erda shu nom bilan ushlanadi. O'tkazish- figurali uchish bo'yicha sakrash Xato- sport o'yinida qoidalarni buzish Nogironlik- o'yinchilardan biri boshqasiga bergan ustunlik Oldinga (inglizcha oldinga)- hujumchi Peshona- tennisda ochiq raketka bilan o'ng qo'l Friz- kivrilmada - sahnalashtiruvchi tosh. To'g'ridan -to'g'ri allaqachon turgan tosh oldida joylashtirilgan Erkin uslub- chang'i sportining bir turi, uning dasturiga tosh akrobatika, chang'i baleti, mo'g'ul kiradi (qarang) Soxta- voleyboldagi o'yin strategiyasi, o'yinchilar o'z harakatlarini oxirgi lahzada o'zgartirish uchun bir yo'nalishda harakat qilganda. Ularning maqsadi - boshqa jamoaning hujumkor futbolchisidan ustun kelish Yarim himoyachi- futboldagi yarim himoyachi Yarim quvvur-qorli intizom Hammer- voleybolda zarba, shundan so'ng to'p keskin pastga uchadi Herdeli-uzunligi 250 m, balandligi 100-110 sm bo'lgan ot sportidagi to'siqlar har 250-300 metrda o'rnatiladi. Xetrik- bitta o'yinda bitta futbolchi tomonidan kiritilgan uchta gol Cho'chqa chizig'i- kivrirma chizig'i, unga qadar sayohatchi toshni qo'yib yuborishi kerak Xokkey- muz ustida, parketda o'ynash. Uning ma'nosi - to'pni haydash yoki tayoq bilan raqib darvozasiga to'p surish. Xoxoven turnirlari- qarang Wijk aan Zee Kanca- boksda qisqa yon zarba Vaqt muammosi- shaxmat, shashka harakatlari haqida o'ylashga vaqt yo'qligi Markaz o'yinchisi- basketbolda raqiblar savati yaqinidagi hujumda joylashgan jamoadagi o'yinchilardan biri. Odatda jamoadagi eng baland o'yinchi. jia- ma'lum bir usta nomi bilan bog'liq kempo maktabi "Civinis Bononi"- stol o'yinlari, shu jumladan shaxmat haqida o'rta asrlar risolasi qin-na- og'riqli qo'l ushlagichlari yordamida kurash turi Zugzvan- shaxmat

o'yinidagi pozitsiya, unda har qanday harakat foydasiz bo'ladi tsuki-komi- dzyudo bo'yicha zarba quan- musht, shuningdek, kempoda maktab yoki uslubning belgilanishi quan-shu (kit)- mushtlashish san'ati chuan fa-qo'l jangi san'atidagi bilimlar tizimi Chatrang Namak- "Shaxmat kitobi", shaxmat tarixiga oid dastlabki yozma manba (Hindiston) Chaturanga- shaxmatning zamondoshi qadimgi hind o'yini bizning davrimizning birinchi asrlarida paydo bo'lgan Tovuq qanoti-voleybolda keyin to'pni qabul qilish kuchli zarba turli qismlar qo'llar Choctaw-ikkala oyoq yordamida figurali uchish Sharlotta- figurali uchish elementi: tanani qo'llab -quvvatlovchi oyog'iga parallel ravishda vertikal holatga o'tkazadigan va bo'sh oyog'ini to'liq bo'lakka ko'taradigan spiral. Chasse- figurali uchish bo'yicha qadam Shaxmat festivali- ustalarning yirik turniri, ommaviy turnir, shaxmat o'yinlarini o'z ichiga oladi Shaxmat- qadimgi stol o'yini Shatrang-64 kvadratli taxtada shaxmat o'yini, bizning eramizning 4-5 asrlarida Osiyoda paydo bo'lgan Shatranj- arabcha shatranga nomi shixiong (kit)- Chuan Shu maktabining an'alarini saqlovchi Shifu (kit)- Quan Shu ustoz, usta Qilich- uzunligi 110 sm dan oshmaydigan, vazni 770 grammgacha bo'lgan sport qilichbozligida tortishish qurollari. fa ko'rsating- chuan shu qo'l texnikasi Oyoqlarning bo'linishi- figurali uchish bo'yicha sakrash Barbell- og'ir atletika bo'yicha sport anjomlari: vazni 20 kg, uzunligi 2,2 m, diametri 2,5 sm. Jarima maydoni- darvoza oldidagi maydon, uning ichida futbol darvozaboniga qo'llari bilan o'ynashga ruxsat berilgan Penalti zarbasi- basketbolda texnik yoki shaxsiy xato uchun jarima. Saytda belgilangan nuqtadan bajarilgan Ace- tennis bilan shug'ullanish, ya'ni ochko olish, xizmat qilishdan darhol voleybolda ochko olish Elektrofikser- qilichbozlikdagi zarbalar va zarbalarni mahkamlash apparati Oxiri- kyorling o'yinining bir qismi, bitta o'yin. Hammasi bo'lib 16 ta tosh bo'shatilganda tugaydi. O'z toshlarini uyning markaziga yaqinroq qo'ygan jamoa g'alaba qozonadi Yakuniy o'yin- shaxmat o'yinining oxiri Etude (shaxmatda)- harakatlarning sonini ko'rsatmasdan, topshiriqni bajarishga tomonlardan biri taklif qilingan pozitsiya yubi-jutsu- barmoqlaringiz bilan zaif nuqtalarga urish san'ati U yoki bu darajada sport mavzusini qamrab oladi. Ammo

men bu mavzuni batafsil o'rganib chiqqach, men ko'p qirralarga bo'lingan sport lug'atining keng maydonini payqamadim. O'ylab ko'ring, sport bizning "jismoniy" havaskorlarimiz bo'lmasa ham, hayotimizda qanchalik kuchli ildiz otgan. Haqiqiy hayotdan misol - siz futbol translyatsiyasini ko'rayapsiz, u erda sharhlovchi faqat o'yin natijasi haqida gapiradi. Tabiiyki, bu holda, siz faqat futbol lug'ati bilan boyitilasiz, qaerda vaqt endi vaqt sifatida tarjima qilinmaydi va maqsad maqsad bo'lmaydi. Bu ingliz tiliga o'xshaydi, siz ACE -da ona tilida so'zlashadigan odamsiz, u erda siz butunlay ingliz tili muhitiga tushib qolasiz. Qancha turli xil o'yinlar bor, ular ham so'z boyligida o'ziga xosdir. Keling, kartalar, shaxmat, shashka olaylikmi? Biz rus tilida biladigan kombinatsiyalar aytishga arzimaydi, allaqachon ingliz tilidagi murakkab iboralar. Bularning barchasi meni sport mavzusi haqida o'ylashga va uni batafsil o'rganishga, shuningdek javonlarga qo'yishga majbur qildi. Men saytda mavjud bo'lgan tanlov o'ziga xosligini yo'qotdi deb aytmayapman, shunchaki foydali sport so'zlarini tuzmoqchiman. Men deyarli unutdim, davomi bor ... Ingliz tilidagi sport lug'atlari ro'yxati tarjimasi bilan: ko'krak urish- brass usulida suzish (Olimpiya suzish uslubi) toifa- sport toifasi chempion- chempion; birinchi sovrin, birinchi o'rin sohibi echinish xonasi- echinish xonasi murabbiylik- tayyorlamoq emaklash- suzish (suzish uslubi) chashka- chashka velosiped yo'li- velosiped yo'li mag'lubiyat- mag'lubiyat diskvalifikatsiya- diskvalifikatsiya; huquqini rad etish chizilgan o'yin- chizish final- final tugatish- tugatish oldinga- hujum himoyachi- himoyachi (futbolda) o'yin- o'yin, ziyofat, o'yin, o'yin maqsad- maqsad kichik- kichik mushukcha- aldash (qimor) nokaut bilan yiqitmoq; ishdan chiqarilgan- nokaut bilan yiqitmoq; ishdan chiqarilgan etakchi- rahbar Olimpiada- Olimpiada, Olimpiya o'yinlari Olimpiada- Olimpiada tashqariga- tashqariga jazo- penalti nuqta- nuqta basseyn- basseyn sovrindor- sovrindor; laureati poyga- kilometr poygalar- poyga rekord- rekord rekordchi- rekordchi, rekordchi Hisob- gol urish (o'yinda) stadion- stadion lenta- marra chizig'idagi lenta taqish- teng hisob, durang vaqt- vaqt g'alaba- g'alaba g'olib- g'olib; birinchi sovrin egasi Transkripsiya bilan ingliz tiliga tegishli so'zlar ko'krak urish ЭBreststrok ko'krak suzish (Olimpiya suzish uslubi)

toifa 'Kætɪgəri sport toifasi chempion 'ʃæmpjən chempion; birinchi sovrin, birinchi o'rin sohibi echinish xonasi 'Kleʊkrəm kiyinish xonasi murabbiylik 'Keʊʃɪŋ tayyorlamoq emaklash krul sudralib yurish (suzish uslubi) chashka kʌp chashka velosiped yo'li Saqlang velosiped yo'li mag'lubiyat aniq mag'lubiyat diskvalifikatsiya dɪsˌkwɒlɪfɪˈkeɪʃən diskvalifikatsiya; huquqini rad etish chizilgan o'yin dr. geim chizmoq final zo'r final tugatish 'Fɪnɪʃ tugatish oldinga 'Fuwadz hujum himoyachi 'Fʊlbæk himoyachi (futbolda) o'yin geim o'yin, partiya, o'yin, o'yin maqsad keling Maqsad kichik U:njə kichik mushukcha 'Kɪti aldash (qimor) nokaut bilan yiqitmoq; ishdan chiqarilgan 'Nokka nokaut bilan yiqitmoq; ishdan chiqarilgan etakchi :Li:da etakchi Olimpiada alʊ'mpɪæd Olimpiada, Olimpiya o'yinlari Olimpiada alʊ'mpɪən Olimpiada tashqariga avt tashqariga jazo 'Pɛnlti jazo nuqta pɔɪnt nuqta basseyn puul basseyn sovrindor ɪpraɪzˌwɪnə sovrindor; laureati poyga re yurgan masofa poygalar 'Reɪsɪz poyga rekord 'Rɛkɔ:d rekord rekordchi 'Rɛkɔ:d 'aʊlda rekordchi, rekordchi Hisob skɔ: gol urish (o'yinda) stadion 'Stejdʒəm stadion lenta tep lenta taqish tɪt teng hisob, durang vaqt taom yarim g'alaba.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alekseeva I.S. Tarjimonning kasbiy tayyorgarligi: Qo'llanma Tarjimonlar va o'qituvchilar uchun tarjima va tarjima bo'yicha: darslik. - Sankt-Peterburg: Soyuz prospekti, 2008. - 288 b.
2. Barxudarov L.S. Til va tarjima (Tarjimaning umumiy va xususiy nazariyasi masalalari). M.: "Halqaro munosabat", 1975. - 240 b.
3. Borisova L.I. Inglizcha-ruscha ilmiy-texnikaviy tarjimaning leksik xususiyatlari: tarjima nazariyasi va amaliyoti: darslik. – M.: nvi - tezaurus, 2005. – 215 b.
4. Brandes M.P., Provotorov V.I. Tarjimagacha matn tahlili (chet tillari institutlari va fakultetlari uchun): Darslik. – 3-nashr, stereotip. - M.: nvi - tezaurus, 2001.- 224 b.
5. Tarjima nazariyasiga kirish. O'quv yordami. /Avt.-Stat. Avksentievskaya M.V.- Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg IVESEP, 2008. - S. 32–34

13. GEOGRAFIK NOMLAR VA TOPONIMLAR TARJIMASI

Geografik nomlar geografik kartalar va planlarning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu bilan birgalikda talay toponimlar qonuniy hujjatlarda hukumat qarorlarida mamuriy boshqaruv organlari faoliyatida, transport aloqa ishlarida xilma-xil malumotnomalarda ilmiy talimiy, axborot va boshqa nashrlarda koplub uchrab turadi. Geografik nomlarni nuqsonsiz to'g'ri yozish, inson umumiy ilmiy savodxonligining uzviy bir qismidir.

Geografik nom - toponim ham soz, lekin biron obektni ifodalaydigan atoqli ot. Ozbekiston hududida barcha geografik nomlar ozbek tili imlosining amaldagi qoidalari asosida yoziladi. Quyidagi geografik nomlarni qoshib yoki ajratib yozish geografik nomlar tarkibiy qismlarini bosh harflar yoki kichik harflar bilan yozish otlar sonlar va geografik nomlarning yozilish qoidalari keltirilgan geografik nomlarni yozishda xilma-xillikka yo'l qo'ymaslik, ularni yozishniqattiyashtirish yaniy standartlashtirishga yordam beradigan rasmiy hujjatdir. Bu qoidalar Ozbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi geodeziya va kartografiya va davlat kadastiri boshqarmasi tomonidan 2004-yilda tasdiqlangan bu qoidalar geografiya fanlar doktori Suyun Qorayev tomonidan tuzilgan bolib, geoinformatika va kadastr milliy markazi toponimika laboratoriyasida S.Qorayev tomonidan tuzilib tayyorlangan (Taqrizchilar geografik fanlar nomzodi dots. P.Gulomov va filologiya fanlar nomzodi T.Ernazarov).

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Geografik nomlar yozilishining asosiy qoidalari - Ozbek tilida ikki va undan ortiq sozlardan turdosh otlardan qoshma (murakkab) geografik nomlar qoshilib yoziladi.

□ Ot + ot - Qorovulbozor Qumqorgon Qiziltepa Qoqon qishloq; Sifat + ot; yomon jar Kattaqishloq Uzunsoy, Egrisuv, □ Son+Ot; Beshbuloq, Xushrabod, Qoshkoprik, Mingchuqur, Oltariq, □ Ot + Fel; Qoyqirilgan qala, Usta oldi, Uloq oynar, Birinchi tarkibiy qismi sifatidan ikkinchi tarkibiy qismi geografik terminlardan iborat bolganda: □ Balandmacht, Balandchayla, Oqqorgon, Oqtapa, Kokbuloq, Birinchi tarkibiy qismi sondan , ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat bolganda: □ Beshariq, Yolgizbog, Yakkasaroy, Yakkatol, Qoshtol. Birinchi tarkibiy qismi

tartib sonidan, ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat bolganda: Onikkinchi qishloq (Guzorda) geografik nomlar qoshib yoziladi. Ozbek tilida ikki va undan ortiq sozlardan iborat qoshma geografik nomlar qoshib yoziladi. □ Ot+ot : birinchi tarkibiy qismi kishi ismi familiyasidan ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat bolganda: Haqqulobod, Ismoiltepa, Fayoztepa, Rahimobod □ Ot+ot : bitinchi tarkibiy qismi etnonimlardan, ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat bolganda : Naymansaroy, Qipchoqsaroy, Qozoqqishloq, Tojikqishloq □ Ot+ot: har ikkala qismini ham geografik ijtimoiy - iqtisodiy terminlardan iborat bo`lganda: Qoravulbozor, Tegirmontoshi, Qumquduq, □ Sifat +ot: Birinchi tarkibiy qismi sifatidan ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan – Balandravot, Oqrabot, Qiziljar, Sarisuv, □ Son+ot: birinchi tarkibiy qismi sonidan ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat bolganda: Mingchinor, Yakkasaroy, Qoshhovuz, Uchquduq, Qirqquloch. Ikinchi tarkibiy qismi osimlik yoki hayvon nomidan iborat bolganda: Qoshtol, Beshyogoch, Qoshchinor, Mingorin, Mingchinor. Ayrim (alohida) yoziladi Geografik nomalar oldida qandaydir sifat kelganda □ Katta Oqtepa, Katta Qorabog, Katta Oqqorgon □ Kichik Aravon, Kichik Toshloq, Past Chimqorgon □ Paski Oyoqchi, Pastki Qoraqorgon □ Quyi Beshrabot, Quyi Xojabod □ Eski Xaqqulobod, Eski Beshariq □ Etak Saroy, Etak Qoramazor □ Orta Shorchi, Orta Beshkent □ Yangi Naynova, Yangi Nishon, Yangi Mirishkor □ Yuqori Olot, Yuqori Pastdargam Kishilarning ismi - familiyasidan taxaluslaridan iborat geografik nomlar alohida yoziladi. □ Parda Tursun kochasi, A.navoiy mahallasi Habib Abdulayev maydoni, Sharof Rashidov tumani , Amur Temur xiyoboni, General Uzoqov kochasi, Buyuk ipak yoli bekati, Ozbekistonning besh yilligiga dohasi, istiqloqlning on yilligiga shaharchasi Qo`shtirnoq ichiga olinadigan nomlar zavod-fabrikalar, hissadorlik jamiyatlari, shirkat xojaliklari, korxonalar va firmalarning nomalari, shahar qishloq nomidan olingan bolsa qoshtirnoqqa olinadi. □ “Malina” fermasi “Sharq” tikuvchilik hissadorlik jamiyati “Kitob” agrofermasi “Rustam” litseyi. Geografik obektlarning matbuot organlarining nomlari bilan atalgan toponimlar karta va joy-planda qoshtirnoqsiz yoziladi. □ Movoraunnahr

kochasi, Ozbekiston ovozi gazetasi kochasi, Ozbekiston sharchasi, Yangiqorgon mahallasi, Qorluqbogon mahallasi, Gulshan mahallasi. Geografik nomlar tarkibiga kirgan tartib sonlar nomning oldidga birinchi orinda soz bilan yoziladi. □ birinchi Beshqayragoch kochasi, Sakkizinchi Mart qorgonchasi, Geografik obektning turini bildirgan sozlar geografik terminlar hisoblanadi. □ kol, chol, tog, adir, ariq, orol, quduq, muzlik, botqoqlik, soy, qirgoq, sharshara, qir, adir kanali, tekislik, daryo qishloq, shahar. Geografik terminlar turdosh otlar bolganidan geografik nomdan keyin kichik harflar bilan alohida yoziladi.

NATIJA

Geografik terminlar toponimlar tarkibiga kirganda qoshib yoziladi va shu geografik nomlardan keyin yana takrorlanishi mumkin. □ Qoratog togi, Kohitang toglari, Oqtepa tepaligi, Sirdaryo daryosi, Issiqkol koli, xaritalarda alohida punktlarning nomlari yonida ularning turlarini bildiradigan sozlar yozilmaydi. Ozbek toponimlarida geografik terminlar har doim geografik nomidan keyin yoziladi; □ Nurota tolari, Katta Fargona kanali, Qarshi bosh kanali, Oqquduq qudugi. Ozbekiston toponimlarida kop uchraydi, ular odatda ikki xil boladi. Tabiiy geografiyaga oid terminlar. Ijtimoiy iqtisodiy geografiyaga oid terminlar. Bu xil terminlar guruhini yana ikkiga bolish mumkin. Ilmiy asarlarda darsliklarda faol ishlatiladigan geografik terminlar; □ adir, ariq, arna, boyin daryo, dasht, davon, yoyilma, jar, zovur, kechuv, karst, kol, nahr, sardoba, sel, soy, supa, botiq, taqir, tepa, tumshuq, toqay, sharshara, choqqi, ozan, qayr Ilmiy adabiyotga kirilmagan lekin xalq shevalarida ishlatiladigan yoki joy nomlari bor geografik terminlar bunday terminlar ilmiy terminalogiyani boyitish manbai hisoblanadi. □ aqba, badoq, duoba, sagonoq, kol, tal kabi mahalliy geografik obektlarning nomlari tarkibida uchraydi. Janubiy tomonga qaraganda yon bagir termin bilan oftob roy deyiladi. Bunday yon bagir bazi regionlarda kungay, Kunash, Kuas, Oftob chuvoq, shuvoq, deyishadi. Geografik temrinlar joy nomlari tarkibida ikkinchi orinda keladi va qoshib yoziladi. □ Ayridosh, Beshariq, Oqbuloq, Qoradaryo, Yetimtov, Shirinquduq, Mirzachol,

Kattatoqay. Geografik terminlar toponimning old tomonida ham kelishi mumkin. □ Jarqorgon, Bandixon, Cholbayr, Toshaxor. Geografik terminlar shaklida ham oz holicha mustaqil toponimlar shaklida ham uchraydi. □ Aqba, band, gaza, Guzor, jar, Zax, nav, Orol, rig, chim, chashma, chorbog, va boshqalar. Har doim ham geografik obekt turini bildirvermaydi. Buning sababi shuki bir obektning nomi ikki yoki bir necha obekt nomiga aylanishi mumkin. □ Sirdaryo degan shahar stansiya viloyat bolishi mumkin. Shuningdek; □ Beshariq, Oqsuv, Qoratog, Tuyayaylov, Uchquduq, aholi punktlari va boshqa obektlar bolishi ham mumkin. Bunday hollarda har qanday toponimdan keyin obekt nomi yozibn qoyiladi. □ Oqtosh kurorti, Qorgontepa shahri. Geografik nomlar tarkibidagi terminlar jonli til sozlaridan iborat bolishi mumkin. Yani terminlar umumiy qabul qilingan terminlardan farq qilib, faqatgina shevalarda qollanib kelishi mumkin. Bunday holda jonli til terminlari adabiy til terminlari ishlatilmaydi. Jonli til terminlari saqlab kelinadi. Terminlar turli joylarda turlicha talaffuz qilishi mumkin. Jonli til sozlaridan iborat terminlarning tallaffuz shakli joy nomlarida saqlanib qoladi. Bu bilan tarixiyligimiz soz boyligimiz asrab qolinadi. Geografik nomlar yozilishida defiz- birinchi tarkibiy qismi ot yoki sifatdan ikkinchi komponenti atoqli otdan iborat bolgan toponimlarda ishlatilib, har ikala komponenti ham katta harf bilan yoziladi. □ Chigatoy-Oqtepa, Dasht- Azlartepa, Pistakend, Chobog- Boygondi. Bazi qishloq qishloq sozlaridan iborat toponimlar orasiga defiz qoyilib, ikkinchi tarkibiy qismi ikkinchi harf bilan yoziladi. □ Ishchi dehqon, Oppon – soppon, shirin-shirin. Birinchi tarkibiy qismi fe“l ikkinchi tarkibiy qismi toponim bolgan geografik nomalr defiz orqali yoziladi. □ Qolgan - Sir, Qolgan – Chirchiq - lik va –liq afekslari bilan keladigan toponimlar. Yer mulk egasi ma“nosidagi joy nomlari tarkibidagi lik yozilsa, boylar yashaydigan aholi manzili liq shaklida yoziladi. Ish faoliyati manosidagi “xojalik” sozi bilan “Xojalar“ yashaydigan mahalla manosida toponim -liq talaffiz qilinadi va yoziladi. Suv oqadigan vodiy manosidagi toponim “Soylik ” termini bilan, soyi kop manosidagi qishloq soylik deb talaffuz qilinadi va yoziladi. -liq affiksi koproq shahar qishloqlar tarkibida aholi punkiti xalqining qayirdan qaysi urug qabiladan ekanligini bildiradi. “Chimboylik”

Chimboy urugi yashaydigan qishloq, “Jomboyliq” Jomboy urugi vakllari yashaydigan qishloq Oqqurgonlik “Oqqurgondan chiqqan kishilar qishlogi”, Quqonlik - “Quqondan chiqqan kishilar yashaydi qishloq”. Tarjima nomlar - geografik obektning joylashgan orni, boshqa ob`ektlarga nisbatan aniq jihatini ifodalaydigan, nomdan ajratib yoziladigan toponimlardir. Janubiy Osiyo, Shimoliy Amerika, ammo toponimning sifatini, xususiyatini ifodalaydigan qoshma sozdan tarkibli bolganda tarjima qilinmaydi. □ Grenlandiya-Yashil yer, Shpisbergen-Nyza tog, Buenos-Ayris yaxshi havo va hokaza mazmunda keladi. Demak geografik obektning mazmuniga singdirilgan sozlar tarjima qilinmay asl holida yoziladi.

MUHOKAMA

Toponimika, umuman tilshunoslikda transkripsiya tushunchasi bor. Nutq tovushlarning barcha xususiyatlarini ozuvda ifodalash bolgan shartli turi, maxsus belgilar ositalar sozdagi asosiy fonema - ozbek negiz mano va tovush berilishi oshqa tillar – shu nom talgan tilning grammatik xususiyatlarini saqlab qolgan holda nomning ozbek yoki boshqa tillarda ifodalanishi. Qirgiz tilda tog-too, suv-suu eb talaffuz etiladi. Nom tarkibidagi bunday sozlar shu holatda beriladi .Geografik nomlar transkripsiyasi toponimika ilmining alohida bolimi, chunki xaritalaridagi geografik nomlarning yozilishi boshqa tillarda, masalan ozbek tilida berilayotganda nomning manosi, qoshimchalari, talaffuzi mano beradigan darajada ozgarib ketmasligi kerak. Ananaviy tarjima qilib kelingan nomlarga; □ Olik dengiz, Janubiy Afrika Respublikasi, Ignburni, shamolli orollar, Marjon dengizi, O`rta Yer dengizi, Shimoliy dengiz, Olovli Yer orollari, Markaziy Afrika Respublikasi, Shimoliy Muz okeani. Ayni vaqtda-poleneziya, -kop orollar, melaneziya–qora orollar, mikroneziya– kichik orollar, galopogas-toshbaqa orollari, krivoy Rog-egri shoh, Terskay Olatog- teskari olatog, Xokaydo – shimoliy orol, Xuanxe – Sariq daryo, ShvalvaldQora ormon, Eri koliHind qabilasi nomi- Mushuk, EridreyaQizil evbeya oroli, qadimgi yunonha yaxshi yashash–yei–axshi, Koknor koli – mogilcha kok kol, Lakkadiv orollari nomi, Sanskrit tilida – laksh-yuz min, dvepa-orollar, - yuz ming

orollar, Mesopotamiya – daryolar oraligi, isisipi – Amerika hindi, Kri va Chipavayev Amerika qabilalari tilida, Missi – katta , sipi-daryo, Michiga koli nomi ham Chipavaya qabilalari tilidan - Katta kol, Yamayka – buloqli orol, aman - nemis tilida - ya – yer, mal- oxoiri va boshqalar tarjima qilinmaydi. Kalka - tarjima nomlarni bilish ham geografik talimda muhim masala. Shimoliy okeani, Olovli Yer orollari, Yashil burun orollari, BAA lari kabi nomlar tarjimada – aynan mazmunan tarjima qilinib beriladi. □ Yaponiya - Nippon – Ni-quyosh, pon- mamlakat, yani quyosh chiqadigan mamlakat, Vensuella – kichkina Venesuella , olan - ude – Ude daryosidagi qizil shahar Koloroda – Boyalgan daryo, Rio-Negru – Qora daryo, va boshqa shunga oxshashlar kalkaga tortilmaydi, demak tarjima qilinmaydi. Toponimikada eng nozik masalalardan biri, ananaviy nomlar bolib, bunday nomlarni shu davlat aholisi bilmaydi. Shuningdek Albaniya – oz xalqida Shikiperiya, Germaniya – Doyechland Finlandiya – Suomi , Parij – Pari , Vena – Ven, Oltinshoh buxtasi – xalich , shaxzoda orolari – Qushladalar, ShipetberginSavalbar va hakoza. Geograf bu ananaviy nomlarni bilishi kerak. Metomarfara nomlar boshqa tillardagi nomlardan sozlar. Metofora atamalar oxshatib hayvon osimlik odamga oxshatilgan sozlardan yasalgan toponimlar – Odamtosh Arratosh, Quytosh metafora yunoncha oxshatish, adabiyotda soz yoki iborani oxshatisga asoslangan kochma maʼnoda ishlatish. Majoziy yoki istiora ham deyiladfi. Istiora –arabcha qarz olish –jonli til va badiy adabiyotda keng qollaniladigan tasvir vositasi –ot yurak, polat iroda. Jonli tildan olingan geografik nomlar –Turki yada Tavr togi-buqaga oxshagani uchun, Alpdagi Yungfrau – kelinchakdek jazibali, Turkmanistondagi Bodgiz –yoqimli shamol (Bodxayir – Mahmud ibn Vali, Baxr al –asror asari Tojikistondagi Bartang –tor dara, Ozbekistondagi Tarqapchigoy-tor dara qapchigay qadimiy turkiy soz – qopga oxshash) Patagoniya-uzun oyoq, jun oyoq -Magellan hamrohlari mahalliy hindlar daroz-uzun oyoqlariga jun organlarni korgani uchun shunday atagan. Metafora atama va nomlar tarjima qilinmaydi, birgalikda talaffuzi qanday bolsa shunday.

XULOSA

Mahalliy milliy atama - adir, soz, qoq va boshqalar haqida fikr yuritdik. Ulardan yasalgan toponimlar - sozagan - (asli soz olingan) ishloq, tangi xaram (Dehqonobodning avvalgi nomi) Kohitang togi, Gallaorol va boshqalar Metaforaga misol bo`la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shomurodova Shahnoza Gayratovna Chimyon-Chorvoq dam olish zonasi bilan qoplangan Tyanshan tog'laridagi tabiiy ko'llar // Evropa ilmiy sharhi. 2018. №9-10-
2. Shernaev, A. O. (2020). GEOGRAFIYA DARSLARINI O'QITISHDA ATLAS VA XARITALAR BILAN ISHLASH TEXNOLOGIYALARI. Academic research in educational sciences, (4), 657-662.
3. Ражабов, Ф. Лобар Джураева, & Асрор Махмадалиев (2020). УЗБЕКИСТОН ФЕРМЕР ХУЖАЛИКЛАРИ: РИВОЖЛАНИШИ, ИХТИСОСЛАШУВИ, ГЕОГРАФИЯСИ. Academic research in educational sciences,(3), 674-686.
4. Jurayeva, L. V., & Yeshinbetova, G. A. (2020). NOZOOGEOGRAFIK VAZIYATNI YAXSHILASHNING IJTIMOY-IQTISODIY VA EKOLOGIK MUAMMOLARNI O'RGANISH PRINSIPLARI. Academic research in educational sciences, (4), 630-638.
5. Джумабаева, С. К. (2020). ГЕОГРАФИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА НОАНЪНАВИЙ МЕТОДЛАРИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, (4), 663-671.
6. Oybek Uralovich Abdimurotov (2020). TABIIY GEOGRAFIYA DARSLARINI MUSTAQIL O'RGANISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI. Academic research in educational sciences, (3), 1306-1312.

14. MADANIYATGA OID SO`ZLAR TARJIMASI VA TASNIFI

Barchamizga ma'lumki, tarjima o'ta nozik jarayon bo'lib, bunda tarjimon bor mahoratini ishga solib uni qayta yaratish ustida tinimsiz samarali izlanishlar olib borishi talab etiladi. Uning dolzarbligi shundaki, kitobxon uchun notanish bo'lgan asar albatta tarjimon orqali yetib keladi va bu asardan ma'naviy ozuqa olishda yoki umumiy tasavvurga ega bolishda qayta yaratilgan asarning asliga muqobilligi juda muhimdir. Shu o'rinda A.Mominova bu haqida shunday fikr bildiradi: " Tarjima bilan shug'ullanuvchi shaxs, ya'ni tarjimon ikki til, ikki millat o'rtasidagi ko'prikdir, uning tarjima qilish qobilyati orqali xalqning, millatning eng nozik qirralari aks ettiriladi" [Mo'minova, 2016].

Darhaqiqat, butun bir xalqning madaniyati, turmush tarzi, an'analari va dunyoqarashi albatta uning tilida namoyon boladi. Shuning uchun ham bu jihatdan tarjimon zimmasida turgan mas'uliyat juda katta. Ayniqsa muayyan xalq tiliga mansub bo'lgan milliy so'zlarni ya'ni xos so'zlarni tarjima qilishda tarjimonning yondashuvi alohida e'tiborga molikdir. Chunki tarjimon asarni qanday ko'z bilan ko'rsa o'quvchi ham shundayligicha qabul qiladi, xulosa chiqaradi. Ma'lumki, badiiy tarjimada milliy kolorit tushunchasi bizga noma'lum bo'lgan xalqning urf-odatlarini, hayot tarzi, umumiy olganda, milliy xususiyatlari tushuniladi. Shunday ekan, milliy koloritni saqlagan holda eng maqbul usullardan to'g'ri foydalanib tarjima qila olgan tarjimonni shak-shubhasiz o'z kasbining ustasi deyish mumkin. Misol uchun, o'zbek tilida uchragan so'zlar va tushunchalar boshqa tillarda bo'lmasligi yoki mazmun, shakl, hajm jihatdan farq qilishi mumkin. Lekin aynan milliylikimizni ifoda etadigan vositalar ham shulardan ekanligini hisobga olgan holda madaniyatimizning o'ziga xos qirralarini o'quvchiga yetkazib berishda uning tarjima muammolari barchamizning oldimizda ko'ndalang turibdi. Xos so'zlarni tarjima qilishda quyidagi usullardan barakali foydalanishimiz mumkin. E.Ochilov bunday usullardan 3 ta, F.Bakiyev esa 5 tasi misolida har bir usulning yutuq va kamchiliklarini yoritib bergan. Bular: 1) transliteratsiya yoki transkripsiya qilish, 2)

sarlavha osti izohlari va tushuntirish, 3) kalkalash, 4) analogiya (o'xshash so'zlar bilan tarjima qilish), 5) tasviriy tarjimalar.

1. Transliteratsiya – bu usul Asliyat tilidagi so'zning harflarini o'zgartirish orqali Tarjima tilidagi boshqa harflarga moslashtirish. “Milliy xos so'zlarning transliteratsiya yo'li bilan tarjimada berilishining asosiy sababi asliyatda qo'llanilgan milliy xususiyatli til vositalarining tarjima tilida mavjud bo'lmaganligidir” [10, 2013, 32]. Quyidagi so'zlar ham transliteratsiya va transkripsiya usulida tarjima tiliga ko'chgan: “Somebody knocked with a handle of kamchi at the gate” [3, 2017, 8] “Shu payt kimdir qamchi dastasi bilan darvozani taqillatdi” [4, 2018, 10] “Give to her newly made kurpacha, let them put it around sandalwood” [5, 2017, 31] “Anovi yangi qoplag'an ko'rpalarini ber, tanchaga o'shani yopsin” [6, 2014, 34]

2. Ko'pincha transliteratsiya yoki transkripsiya usulida tarjimaga ko'chgan so'zlar anglatgan ma'no yoki tushunchani o'quvchi bilan yaqindan tanishtirish maqsadida sarlavha osti izohlari va tushuntirishlaridan foydalaniladi. Quyidagi so'zlar ham shu yo'sinda tarjima qilingan. “He ate two pieces of handalak (a small honey melon) and drank several pialas (a drinking bowl (as used in Central Asia)) of tea” [3, 2017, 10] “Faqat bir-ikki tilim handalak yediyu uch-to'rt piyola choy ichdi” [4, 2017, 10] “The guests in Qutidor's house were well respected people, treated with first and second courses of many kinds of foods and sweets like khalva (pastry of nuts, sugar and oil) and nisholda (type of custard)” [5, 2017, 54] “Qutidorning tashqarisig'a er mehmonlar, ichkarisiga xotin mehmonlar to'lg'anlar, ular quyuuq, suyuq oshlar, holva, nisholda bilan izzatlanardilar” [6, 2014, 59] 3. Ba'zan asliyatdagi so'zlarning tarjima tilida muqobili bo'lmasa ham saqlab qolish imkoniyati bo'ladi. Bunga kalkalash yo'li bilan erishish mumkin. Kalkalashbu so'zma so'z tarjima qilishdir. Quyidagi gapda ham bu usuldan foydalanilganini yaqqol ko'rish mumkin: “Call my father a lion-armed man” [3, 2017, 30] “Sherpanja deb otanni aytsinlar” [4, 2018, 35] 4. Analogiya – bu asliyat tilidagi so'zni tarjima tiliga o'xshash va muqobil tushuncha bilan berish. “Tarjima tilida goho asliyatdagi

lisoniy vositalar ma'nolariga ma'lum darajada yaqinroq mazmunli birlikar uchrasada ular o'zlarining shartli muqobillaridan xislat xususiyat, shakl, hajm-miqdor jihatdan farqlanadi, bu tafovut tarjimada o'zaro almashinuviga yo'l qo'ymaydi" [2, 2005, 93]. "Mullah Fazliddin left his heavy red chakmon and wet high boots at the threshold [3, 2019, 10]. "Mulla Fazliddin ho'l bo'lib og'irlashgan piyozni chakmoni va etigini dahlizda yechib qoldirdi" [4, 2018, 11]. 5. Tasviriy tarjima- bu iboralarning mazmunini o'zgaruvchan so'z birikmalari yordamida berish [10]. Shunday holatlar bo'ladiki, tarjima tilida asliyat tiliga ekvivalent va o'xshash frazeologik birikma topilmaganda tasviriy yo'l bilan tarjima qilinadi. Milliy so'zlarni tarjima qilishda ham so'zlar ma'lum bir belgilariga ko'ra tasvirlangan holda tarjmaga ko'chadi. Quyidagi so'zlar ham shunday tarjima qilingan: "There was a small but really heavy iron box in the sack" [3, 2019, 10] "Tohir gapning ichida uncha katta bo'lmagan po'lat sandiq borligini sezdi" [4, 2018, 11] "A dagger was hanging on Takhir's belt which encompassed his wet homespun striped shirt" [3, 2019, 5] "Tohir yomg'irda ho'l bo'lib, badaniga yopishib turgan qalami yaktak ustidan xanjar taqib olgan edi" [4, 2018, 7] "And the next day he went to see his father at his "shelter of solitude"" [3, 2017, 434] "Yana ikki kundan so'ng otasini borib ko'rish uchun xobgohidan chiqdi" [4, 2018, 535] Shunday holatlar bo'ladiki, har bir tarjimon milliy so'zlarni tarjima qilishga turlicha yondashadi. Ayrim tarjimonlar ham borki, ular milliy bo'yoqdan holi bo'lgan va, tarjima tilida o'zlarining ma'no va vazifalari jihatlaridan uyg'un ekvivalentiga ega bo'lgan vositalarni ham milliylikini saqlab qolish maqsadida transliteratsiya usulida tarjima qilishadi. Masalan, birgina "ayvon" so'zi tarjimasining transliteratsiya va transkripsiya usulida 3 xil variantini sanash mumkin: Ayvan [7, 2008] Aivan [5, 2017] Iwan [8, 2016] "Hovuz" so'zi ham tarjimaga 3 xil ko'chgan: Hovuz-reservoir (o'zbekcha realiya inglizcha realiya bilan almashtirilgan), [7, 2008] Hovuz-haouze (transkripsiya), [7, 2008] Hovuz-hauz (transkripsiya), [8, 2016] Xulosa qilib aytganda, milliy so'zlarni tarjima qilish jarayonida tarjimondan ushbu usullarning yutuq va kamchiliklarini hisobga olib milliy koloritni saqlagan holda tarjima qilish

talab etiladi. E.Ochilov ham o'zining "Badiiy tarjima masalalari" kitobida asar tarjimasida milliy koloritni saqlab qolishga bag'ishlangan qismini "Muammolar muammosi" deb atagani bejiz emas, albatta. Shunday ekan, tarjima usulini tanlashda matnning uslubiy hamda janr xususiyatlaridan kelib chiqib tarjima qilish, ayniqsa ahamiyatlidir.

Savol va topshiriqlar:

1. Madaniyat tushunchasiga ta`rif bering.
2. So`zlashuvdagi madaniyat deganda nimani tushunasiz?
3. Badiiy uslub bilan madaniy so`zlashuvni bir xil tushuncha deb o`ylaysizmi?
4. Madaniy so`zlashuvda ishlatiladigan tushunchalardan misollar keltiring.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mo'minova A. "Aka-uka Grimlarning "Katze und maus in gesellschaft" ertagida yurish-harakat fe'llarining qo'llanilishi va ularning o'zbek tiliga tarjimasidagi o'ziga xos birliklar" maqolasi, "Til, madaniyat, tarjima va muloqot" Respublika ilmiy-ommaviy konferensiyasi materiallari- Samarqand, 2016-2017 noyabr.
2. Q.Musayev "Tarjima nazariyasi asoslari"-Toshkent, 2005. 3. P.Qodirov "Starry nights Babur"-Samarqand, 2019.
4. P.Qodirov "Yulduzli tunlar"-Toshkent, 2018.
5. A.Qodiriy "Days gone by"-Toshkent, 2017.
6. A.Qodiriy "O'tkan kunlar"-Toshkent, 2014.
7. Arapov A.V "Samarkand masterpieces of Central Asia"-Toshkent-Moskva, 2008.
8. Bakiyev F "Gid ekskursovodlik matnlarida ekvivalentsiz birliklar tarjimasini" maqolasi, "Til, madaniyat, tarjima va muloqot" Respublika ilmiy-ommaviy konferensiyasi materiallari- Samarqand, 2016-2017 noyabr.
9. E.Ochilov "Badiiy tarjima masalalari"-Toshkent, 2014.

15. O`ZBEK TILIDA QO`LLANILADIGAN QISQARTMALAR TARJIMASI

Axborot bilan to'yingan zamonaviy davrda muloqot va yozishmalar uchun vaqt kamroq va kamroq. Bu qanchalik paradoksal tuyulmasin, lekin odam qanchalik ko'p ma'lumotga ega bo'lsa, uni qisqartirish va uni yanada ixchamroq shaklda etkazish usullarini qidiradi. So'z va iboralarni qisqartirishning eng yaxshi usullaridan biri qisqartmalardan foydalanishdir.

Bugungi kunda ular umumiy ingliz tilida, biznes yozishmalarida, SMS xabarlar va chatlarda, xalqaro atamalarda keng tarqalgan. Ularning ko'pchiligi juda tez-tez ishlatiladi, shuning uchun nafaqat ingliz tilini o'rganuvchilar, balki oddiy zamonaviy odam ham ulardan eng keng tarqalgan ikkitasini o'zlashtirishi kerak.

Qisqartirish(lot. brevis dan italyanча abbreviatura - qisqa) - so'z yoki iboraning qisqartmasi orqali hosil bo'lgan va bosh harflarning alifbo nomi yoki unga kiritilgan so'zlarning boshlang'ich tovushlari bilan o'qiladigan so'z.

Qisqartmalar dunyoning istalgan tilida uchraydi va katta rol o'ynaydi. Ba'zida ingliz tilidagi u yoki bu qisqartmani bilmaslik yoki noto'g'ri ishlatish juda noqulay vaziyatga yoki suhbatdoshning u yoki bu ibora bilan nimani ifodalamoqchi ekanligini noto'g'ri tushunishga olib kelishi mumkin.

Keling, taniqli qisqartmani noto'g'ri ishlatish misolini ko'rib chiqaylik ahahaha(baland ovozda kulish - baland ovozda kulish).

Xabarlar:

Onam: Sevimli xolangiz hozirgina olamdan o'tdi. ahahaha

Men: Nega bu kulgili?

Onam: Bu kulgili emas, Devid!

Men: Oyim, LOL degani "qotib kulish".

Onam: Ey xudoyim! Men bu "ko'p sevgi" degan ma'noni anglatadi deb o'yladim ...

Men uni hammaga yubordim! Men hammaga qo'ng'iroq qilishim kerak ...

Xabarlar

Onam: Sevimli xolangiz hozir olamdan o'tdi. ahahaha

Men: Buning nimasi qiziq?

Onam: Bu kulgili emas, Devid!

Men: Onam, lol degani "qotib kulish".

Onam: Ey Xudo! Men bu juda ko'p sevgini anglatadi deb o'yladim ...

Men buni hammaga yubordim! Hammamiz qo'ng'iroq qilishimiz kerak ...

Eng mashhur qisqartmalar

Ushbu qisqartmalar ro'yxatini hamma joyda topish mumkin va, albatta, siz ularning ko'pchiligi bilan vizual tarzda tanishsiz, ammo ularning to'g'ri tarjimai va ishlatilishiga e'tibor beraylik.

V.I.P. (juda muhim shaxs)- juda muhim shaxs;

P.S.(lotincha "post scriptum" dan) - yozilganidan keyin;

A.D.(lot. "Anno Domini" dan) - bizning davrimiz;

Miloddan avvalgi / B.C.E. -Masihdan oldin- eramizdan oldin / eramizdan oldin- miloddan avvalgi;

ASAP (iloji boricha tezroq)- iloji boricha tezroq;

BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti)- BMT;

UNESCO (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat bo'yicha tashkiloti)- YUNESKO;

ertalab(ante meridiem, ertalabda)- ertalabda;

soat(post meridium, tushdan keyin)- kechqurun;

ya'ni (id est , anavi)- bu ... bildiradi;

masalan (misol bepul , misol uchun)- Misol uchun;

u (siz)- siz;

va boshqalar.(lot. va boshqalardan) - va hokazo;

2G2BT (haqiqat bo'lish uchun juda yaxshi)- haqiqat bo'lish uchun juda yaxshi;

2mor (ertaga)- ertaga;

2 kun (Bugun)- Bugun;

BD yoki BDAY (tug'ilgan kun)- Tug'ilgan kun;

2nite (bugun kechqurun)- kechqurun;

4 marta (abadiy)- abadiy;

bilishimcha (bilishimcha)- bilishimcha;

BTW (aytmoqchi)- aytmoqchi;

RLY (haqiqatan ham)- haqiqatan ham, haqiqat;

BRB (hoziroq qaytib kelaman)- tezda qaytaman;

KECHROQ GAPLASHAMIZ (keyinroq gaplashamiz)- keyinroq gaplashamiz, "muloqotdan oldin";

Mening oddiygina fikrimcha (to'g'ri fikrimcha)- mening fikrimcha, mening fikrimcha;

AKA (shuningdek, nomi bilan tanilgan)- shuningdek, nomi bilan tanilgan;

TIA (oldindan rahmat)- oldindan raxmat. Keling, misollarda yuqoridagi qisqartmalardan foydalanishni ko'rib chiqaylik:

Ish jadvalimga ko'ra, ishga soat 8 da kelishim kerak ertalab-Mening ish tartibimga ko'ra, ishga ertalab soat 8 da kelishim kerak bilishimcha bu konsert bo'lib o'tadi 2 kun.- Bilishimcha, bugun konsert bo'lib o'tadi.

Bu voqealarning barchasi 455 yilda sodir bo'lgan Miloddan avvalgi- Bu voqealarning barchasi miloddan avvalgi 455 yilda sodir bo'lgan.

taklif qilaman u mening BD 2nite.- Bugun kechqurun tug'ilgan kunimga taklif qilaman.

btw u ... edi RLY maktabda matematikadan yaxshi. - Aytganicha (darvoqe) u maktabda o'qib yurgan paytlarida matematikani juda yaxshi bilardi. Kechirasiz, men shoshib qoldim. KECHROQ GAPLASHAMIZ.- Kechirasiz, shoshib qoldim. Keyinroq gaplashamiz. Ish xatlari va qisqartmalar Bugungi kunda ish xatlarini yozish va ish yozishmalarini tuzish yuqori sifatli o'rganish va ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab qiladi. Ishbilarmon ingliz tilidagi qisqartmalarning dizayni va dekodlanishi bilan birinchi marta duch kelganda, yangi boshlanuvchilar ba'zida bularning barchasi nimani anglatishini tushunishda chalkashlik va hayratga tushishadi. Qiyinchilik u yoki bu qisqartmani to'g'ri ishlatishda, shuningdek, biznes

lug'atining o'ziga xos xususiyatlaridadir. Biroq, til o'rganishning har qanday sohasida bo'lgani kabi, bilim va ozgina amaliyot har qanday qiyinchiliklarni engishga yordam beradi.

Bir qator qisqartmalar faqat yozma ravishda qo'llaniladi, ammo og'zaki nutqda so'zning to'liq shakllari talaffuz qilinadi:

Janob. (janob)- Janob;

Honim. (xo'jayin)- Honim.

Dr. (shifokor)- shifokor;

St. (Avliyo/Ko'cha)- avliyo yoki ko'cha;

Bld. (bulvar)- bulvar;

Ave. (xiyobon)- prospekt;

kv. (kvadrat)- kvadrat;

Rd. (yo'l)- yo'l;

Bldg. (bino)- qurilish;

B. Sc. (Fanlar bo'yicha bakalavr)- Fanlar bo'yicha bakalavr;

M.A. (San'at magistri)- san'at fanlari magistri;

Ph.D. (Falsafa fanlari doktori)- PhD;

M.D. (tibbiyot fanlari doktori)- tibbiyot fanlari doktori.

Quyida inglizcha so'zlarning eng mashhur biznes qisqartmalari keltirilgan:

hamkorlik (kompaniya)- kompaniya;

PA (shaxsiy yordamchi)- shaxsiy yordamchi;

Appx. (ilova)- Ilova;

Re. (javob berish)- javob;

p. (sahifa)- sahifa;

smth. (nimadur)- nimadur;

kimgadir (kimdir)- kimdir;

vs(lat. ga qarshi)- qarshi;

va boshqalar. (lat. va boshqalar)- Va hokazo.

Mashhur uch harfli qisqartmalar (TLA yoki Uch harfli qisqartmalar) biznes sohasida:

CAO (Bosh ma'muriy direktor)- ma'muriyat boshlig'i;

Bosh direktor (Bosh ijrochi direktor)- bosh direktor (bosh direktor);

Exp. (eksport)- eksport - tovarlarni mamlakatdan tashqariga olib chiqish;

HR (inson resurslari)- korxonaning kadrlar xizmati;

Bosh qarorgoh (shtab-kvartira)- kompaniyaning bosh ofisi;

MChJ (mas'uliyati cheklangan jamiyat)- mas'uliyati cheklangan jamiyat (MChJ);

Ar-ge (tadqiqot va ishlanma)- tadqiqot va ishlanmalar;

IT (axborot texnologiyalari)- axborot texnologiyalari.

Ishbilarmonlik yozishmalariga misollar qisqartmalar :

Azizim Janob. Jigarrang, bizning co lavozimini taklif qilishdan mamnun bo'ladi
CAO.- Hurmatli janob Braun, kompaniyamiz sizga kompaniyaning bosh hisobchisi lavozimini taklif qilishdan mamnun bo'ladi.

Azizim Xonim. Tosh, mening PA dagi o'zgarishlar haqida siz bilan albatta bog'lanadi
Exp. jarayon - Hurmatli Stoun xonim, mening shaxsiy kotibim eksport jarayonidagi o'zgarishlar haqida siz bilan albatta bog'lanadi.

Chat va SMS

Yuqorida aytib o'tilganidek, ingliz tilida uch harfli qisqartmalar mavjud (TLA yoki Uch harfli qisqartmalar), bu juda katta iboralarni 3 ta harfgacha qisqartirish va siqishga yordam beradi. Bugungi kunda bu ijtimoiy tarmoqlarda suhbatlashishda vaqtni tejashning juda mashhur usuli.

BFN (hozircha xayr)- ko'rishguncha, xayr

BTW (aytmoqchi)- aytmoqchi

Ma'lumot uchun (ma'lumot uchun)- ma'lumotingiz uchun

JIT (o'z vaqtida)- vaqtida

IOW (boshqacha aytganda)- boshqacha aytganda, boshqacha aytganda

NRN (javob kerak emas)- javob shart emas

OTOH (boshqa tomondan)- boshqa tomondan

Qisqartmalarning tarjimasi

Qisqartmalar (masalan, "ASCII") nomlar so'zlarining birinchi harflari bilan hosil bo'ladi. Qisqartmalar shifrlangan (Amerika "Axborot almashinuvi uchun standart kod") va tarjima qilingan ("Axborot almashish uchun Amerika standart kodeksi"), qisqartmaning asl tilida dekodlanishi, so'ngra birinchi harflardan iborat tarjima va qisqartma. tarjima qilingan qisqartma.

Agar qisqartmani shifrlashning iloji bo'lmasa, u asl tilda qoldiriladi. Tarjima matnida mahsulot va qurilmalar markalarining qisqartirilgan nomlaridan tashqari asl tilda bo'lmagan so'z va jumlar, shuningdek, xorijiy bosma nashrlar, asl imloda qoladi.

Muassasa va tashkilotlar nomlarining qisqartmalari tirnoqsiz va bosh harf bilan yoziladi. Tarjima matni quyidagilardan iborat: muassasa va tashkilotlarning bo'limlari va bo'limlarining nomlari; lavozimlar, unvonlar, ilmiy darajalar, unvonlar; o'rnatilgan amaliyotga muvofiq tegishli nomlar va unvonlar. Agar qisqartmani ochishning iloji bo'lmasa, masalan: IPSC - bu IP xavfsizligimi? IP tanlash markazi? Xalqaro amaliy o'tish konfederatsiyasi? Qisqartma asl tilda saqlanadi.

Ba'zida taniqli qisqartmani kontekstsiz tushunib bo'lmaydi, masalan:

A.D.A.- Amerika stomatologiya assotsiatsiyasi - Amerika stomatologiya assotsiatsiyasi

A.D.A.- Amerika Diabet Assotsiatsiyasi - Amerika Diabet Assotsiatsiyasi

A.D.A.- Amerika Diyetetik Assotsiatsiyasi - Amerika Diyetetik Assotsiatsiyasi

Yoki AMS qisqartmasining ma'nolari to'plami va shunga mos ravishda tarjimalar: Corp., Co., Ltd., Inc., GmbH kompaniyasining mulkchilik shaklini ko'rsatadigan qisqartmalar, agar ular nomning bir qismi bo'lmasa, tarjimada olib tashlanishi mumkin, lekin rus tiliga rasmiy tarjimalarda emas. firma nomi kompaniyaning ro'yxatdan o'tish va ustav hujjatlarida ko'rsatilganidek tarjima qilinishi kerak.

Qurilmalar, uskunalar brendlarining qisqartirilgan nomlari shifrlanmagan va tarjimada asl imloda qoldiriladi, masalan: "Ruinnai qozon". Yoki transkripsiya qilinadi, masalan, u quyidagilar uchun bajariladi: mashhur familiyalarning an'anaviy yozilishini hisobga olgan holda xorijiy familiyalar, tegishli ismlar va unvonlar; xorijiy familiyalardagi artikl va predloglar; xorijiy firmalar, kompaniyalar, aktsiyadorlik jamiyatlari, korporatsiyalar, kontsernlar, monopoliyalar, ishlab chiqarish birlashmalarining nomlari; firma nomlaridagi uyushmalar va predloglar; mashinalar, qurilmalar, kimyoviy moddalar, mahsulotlar, materiallarning tovar nomlari.

Agar maqsadli tilda qisqartirishning yaxshi tasdiqlangan versiyasi bo'lsa, ular undan foydalanadilar. Tarjima matnida ilmiy-texnik atamalar va geografik nomlar ruscha ekvivalentlari bilan almashtirilgan. Shu bilan birga, tarjima matnida kundalik turmush va ijtimoiy hayotning o'ziga xos xususiyatlari, tarixiy, geografik-iqlim sharoitlari bilan bog'liq bo'lgan aniq so'z va iboralarning milliy o'ziga xosligi saqlanib qolganligini ta'kidlash lozim.

Maxsus belgilangan shartlar

Uzoq so'zlar va iboralar ularni ishlatish va tushunishni qiyinlashtiradi, shuning uchun qisqartmalar siqish maqsadida ishlatiladi: tel. (telefon) - telefon, temp. (harorat) - harorat. Biroq, qisqartirilgan so'zlar va qisqartmalardan foydalanish, agar kontekst atamaning tematik bog'liqligini aniqlashga imkon bermasa, xatolarga olib keladi. "SMS" qisqa xabarlarining mashhur qisqartmasi, stomatolog uchun somatostatin degan ma'noni anglatadi. Dasturiy ta'minot ishlab chiqaruvchisi tab va temp atamalarini mos ravishda "tab" va "vaqtinchalik" deb tushunadi. Shifokor uchun bu degani - planshet (planshet) va harorat (harorat). Mashhur "Ps." boshqa narsalar qatorida ot kuchini bildiradi (Pferdestaerke).

Maxsus atamalarni tarjima qilishda yana bir qiyinchilik tarjima so'zi va maqsadli tilda mustahkam o'rnatilgan atama mavjud bo'lganda yuzaga keladi. Masalan, Serial

- bu seriya raqami bo'lib, ko'pincha tarjimasiz ishlatiladi. Tasdiqlash uzoq vaqtdan beri qo'llanilmoqda, garchi buning uchun adekvat tarjimasi ham mavjud.

Tarjimonda qisqartmalar Qisqartmalarni tarjima qilish, ayniqsa tarjima qilishda qiyin. Chunki bu holatda tarjimon yordamchi adabiyot yoki lug'atlardan foydalanish imkoniyatiga ega emas. Ko'pincha, bu holda, tarjimon o'zining professional tajribasiga tayanishi kerak va agar u qisqartmani bilmasa, suhbatning umumiy ma'nosiga amal qilishi kerak.

So'z hosil qilish qisqartmasi qisqartma tarjimasi

Tarjima inson faoliyatining murakkab va ko'p qirrali turidir. Qisqartmalar va qisqartmalar bir qator grammatik xususiyatlarni ochib beradi. Ilmiy va texnik adabiyotlarda ma'lum bir tilda so'zlashuvchilarga emas, balki ma'lum bir ekstralingvistik bilimga ega bo'lgan ma'lum bir professional guruh vakillariga qaratilgan matnlar alohida o'rin tutadi. Zamonaviy tillarda o'ziga xos lingvistik hodisa sifatida qisqartirilgan leksik birliklar muammolari ko'plab tadqiqotchilarning e'tiborini tortdi. Ushbu muammolar rus va xorijiy mualliflarning ko'plab maqolalari va individual asarlarida ko'rib chiqiladi.

Qisqartmalar xorijiy maxsus matnlarning tushunish va tarjima qilish uchun eng qiyin elementlaridan biridir. Qisqartirilgan leksik birliklarni to'liq tushunish faqat ma'lum bir matn bag'ishlangan mavzuni mukammal bilish, shuningdek, o'quvchi matnda ishlatiladigan qisqartmalarning ma'nosini oldindan bilgan holda mumkin. Qisqartirishning asosiy qonuniyatlari va qisqartmalarni shakllantirish tamoyillari bilan tanishish qisqartmalarni tushunish va tarjima qilish vazifasini sezilarli darajada osonlashtiradi. Qisqartmalar bilan ishlashda "dekodlash" atamasi keng qo'llaniladi, bu odatda quyidagicha tushuniladi:

- 1) korrelyatsiya (qisqartirilmagan shakl) o'rnatish jarayoni;
- 2) ma'lum bir kelishikning o'zi korrelyatsiyasi.

Ammo qisqartirishning ma'nosi har doim ham korrelyatsiya qiymatiga to'g'ri kelmaydi. Shuning uchun "deshifrlash" nafaqat korrelyatsiyani o'rnatish, balki ma'lum bir kontekstda berilgan qisqartmaning ma'nosini aniqlashdir.

Qisqartmalarni shifrlash uchun quyidagi asosiy usullar qo'llaniladi:

1. Kontekst tahlili; Aksariyat hollarda ma'lum bir matnda birinchi marta qo'llanganda qisqartmalar odatda transkript bilan birga keladi.
2. Qisqartmalar lug'atlari va boshqa ma'lumotnomalardan foydalanish. Lug'atlardan foydalangan holda qisqartma ta'riflari birinchi qarashda eng ishonchli va samarali usul bo'lib ko'rinsa-da, aslida uning jiddiy cheklovlari mavjud. Qisqartmalar lug'atning eng harakatchan elementlaridan biri bo'lganligi sababli, qisqartma lug'atlar boshqa lingvistik lug'atlarga qaraganda tezroq eskiradi. Shu munosabat bilan, so'nggi adabiyotlarda mavjud lug'atlarda hali o'z aksini topmagan ko'plab qisqartmalarni topish mumkin.

Ingliz ilmiy va professional matnlarida turli xil qisqartmalar muhim o'rin tutadi. Ular mustaqil faoliyat ko'rsatgani, leksikografik manbalarda mustahkamlanganligi va ko'pincha o'z manbalaridan (radar – radar, sonar – sonar, lazer – lazer) ko'proq ma'lum bo'lganligi sababli ularni ilmiy-texnik tilning leksik birliklari deb hisoblash mumkin. Ingliz tilida va qisqartmalar tilida tovush va grafik dizaynga ko'ra, qisqartmalar va qisqartmalarga bo'linish odatiy holdir.

Qisqartmalarining asosiy vazifasi nutq va yozma matnning iqtisodidir. Talaffuz qilganda, qisqartma mos keladigan tushunchaga qaraganda bir necha baravar qisqaroq bo'ladi va yozishda tejash yanada ta'sirli bo'ladi. Biroq, qisqartmalar suhbatdoshlar va ularning tarjimonlari uchun tushunarli bo'lsa, bunday tejashning afzalliklari yaxshi bo'ladi.

Qisqartmalar (qisqartmalar) iboraning muhim so'zlarining bosh harflaridan hosil bo'ladi: AA (antenna massivi) antenna massivi, RWM (o'qish-yozish xotirasi) RAM, kVA (kilovolt-amper) kilovolt-amper. Ular harflarning nomlari bilan talaffuz qilinganda, urg'u oxirgi harfga tushadi. Qisqartirilgan harflar nuqta bilan yozilishi mumkin, ammo zamonaviy ingliz tilida ular odatda qo'llanilmaydi.

Qisqartmalar qisqartmalar bo'lib, qisqartmalardan farqli o'laroq (o'qiladi, talaffuz qilinadi va harflar nomlari bilan qabul qilinadi) oddiy leksik birliklar sifatida o'qiladi va qabul qilinadi. Qisqartmalar harflarning turli birikmalaridan (birinchi harflardan, birinchi harflardan oxirgi bilan va hokazo) hosil bo'ladi. Ushbu turdagi qisqartmalar tibbiy maqolalar, izohlar va boshqalarning yozma tilida ayniqsa mashhur.

Bularga radar, lazer, maser qisqartmalari kiradi. E'tibor bering, ushbu birliklarning rus tilidagi tarjima yozishmalari aniq atamalar emas, balki aynan shu qisqartmalardir: radar (Radio Detection and Ranging - radio aniqlash va masofani aniqlash), lazer (Radiatsiyani stimulyatsiya qilingan emissiya orqali yorug'likni kuchaytirish - optik kvant generatori), maser (Radiatsiyaning stimulyatsiyalangan emissiyasi orqali mikroto'lqinli pechni kuchaytirish - induktsiyalangan nurlanish yordamida mikroto'lqinli kuchaytirish). Ushbu qisqartmalar (qisqartmalar) rus tiliga transliteratsiya yo'li bilan yangi atamalar sifatida o'tkazildi. Bunday birliklar terminologiyaga osongina kirib, tilga tez o'zlashtiriladi.

Qisqartmalar ikki so'zning qisqarishi yoki qisqarishi va ularni bitta so'z bilan birlashtirish orqali tugatishni o'z ichiga oladi. Qo'shma so'zlar modeliga ko'ra: qo'shma so'zlar yoki portmanto so'zlar (ikki o'zakning kelishish natijasida hosil bo'lgan duragay so'z), bir so'zning bosh qismini ikkinchi so'zning oxirgi qismiga bog'lash orqali ikki so'zdan yangi qo'shma atamalar hosil bo'ladi: transiver – transceiver (uzatuvchi + qabul qiluvchi) , informatika - informatika (axborot + elektronika). Ilmiy va texnik matnlarda qisqartmalarning ikki turi qo'llaniladi:

1. Matn (mualliflik), u faqat berilgan matn doirasida ishlaydi; matn (muallif) qisqartmalari matnda izohlanadi yoki ushbu matn uchun qisqartmalarning alohida ro'yxati sifatida taqdim etiladi.
2. Rasmiy ma'lumotnomalarda qayd etilgan va tilning leksik tizimiga kiruvchi umumiy.

Uzoq bir so'zli va ko'p so'zli atamalarning qisqartirilgan holda qo'llanilishi talaffuz, o'qish va idrok qilish uchun qulay qisqartmalarni yaratishga olib keladigan tendentsiya natijasidir.

Hozirgi vaqtda qisqartmalarni rus tiliga tarjima qilishda uchta asosiy tendentsiya mavjud:

* transliteratsiya;

* qisqartmani asl shaklida olish (chet tilida);

• ruscha atamalardan adekvat qisqartma yaratish.

Qisqartmani tarjima qilishda, agar u boshqa alifbo tizimi orqali qayta yozilsa, transliteratsiya qo'llaniladi, masalan: ingliz. DTIC - konv. "dakarbazin" rus DTIC "dakarbazin" (antineoplastik dori) ga to'g'ri keladi; Ingliz PPD - "tozalangan oqsil hosilasi". rus PPD ga to'g'ri keladi - oqsildan tozalangan tuberkulin. Initializmning tarkibiy qismlari rus tilida shifrlanmagan - tashqi qobiq va qisqartmaning ma'nosi bir butun sifatida olingan: ingliz. LH-RF - "luteinlashtiruvchi gormon - ozod qiluvchi omil" ruscha LH-RF - "gipofiz bezining lyuteinlashtiruvchi gormoni" ga mos keladi. Bu "h" (gormon) harfini "g" (gormon) harfi bilan mantiqiy almashtirish bilan chet el imlosiga maksimal yaqinlik mavjud bo'lgan chegaraviy holat.

Qisqartmalarni rus tiliga tarjima qilishning ikkinchi tendentsiyasi ularning asl shaklida qarz olishdir, masalan: ingliz. CCNU - "xloroetiltsikloheksil-nitrozo-karbamid" (lomustin uchun kod belgisi) rus tilida CCNU - "lomustin" (antineoplastik dori) ga mos keladi; Ingliz LEC - "lupusery the matosuscell" ruscha LE-hujayra - "lupus cell" ga mos keladi. Ushbu misolni chegara deb hisoblash mumkin, chunki qisqartmaning bir qismi asl shaklida saqlanib qolgan, bir qismi tarjima qilingan. Quyidagi misol haqida ham xuddi shunday deyish mumkin, yagona farq shundaki, qisqartmaning boshlang'ich qismi tarjima qilingan: inglizcha. LP-X - "lipoprotein X" ruscha "lipoprotein X" - "anormal lipoprotein" ga to'g'ri keladi.

Qisqartmalarni rus tiliga tarjima qilishning uchinchi tendentsiyasi ruscha ekvivalent atamalardan qisqartma yaratishdir, masalan: ingliz tili. AA - "Anonim spirtli ichimliklar" rus OAA - "Anonim alkogollar jamiyati" ga to'g'ri keladi; Ingliz

A / B - "kislota-asos nisbati" rus KOS - "kislota-asos holati" ga to'g'ri keladi; Ingliz HDL - "yuqori zichlikdagi lipoproteinlar" ruscha HDL - "yuqori zichlikdagi lipoproteinlar" ga to'g'ri keladi.

Tarjima usulini tanlashda rus tilida talaffuz va yozishning qulayligi, ushbu qisqartmani boshqa tillarga tarjima qilish an'analari (masalan, u hamma joyda universal imloga ega bo'lsa) kabi omillarni hisobga olish kerak. Yevropa tillari va boshqalar. Har bir yondashuvning ma'lum afzalliklari va kamchiliklari bor, shuning uchun har bir holatda eng mosini tanlashga arziydi.

Har qanday tildagi qisqartmalar tizimi uning umumiy leksiko-semantik tizimining ajralmas qismidir va shuning uchun turli tillardagi qisqartmalar tizimi o'xshash emas. Muayyan qisqartma guruhlarini qo'llash chastotasi juda katta farq qiladi, xususan, ingliz tilida, masalan. (exempli gratia), rus tilida esa shunga o'xshash holatlarda "masalan" dan foydalanish afzalroqdir. Bundan ko'rinib turibdiki, har bir holatda rus tilidagi xorijiy qisqartmalarni qisqartma sifatida ham o'tkazishga harakat qilmaslik kerak.

Qisqartmalar mavjud, ularning tarjimasi qiyinchilik tug'dirmaydi, chunki ularning ekvivalentlari rus va ingliz tillarida bir xil darajada keng tarqalgan, masalan, QQS (qo'shilgan qiymat solig'i) - QQS yoki mulkchilik shakllarini bildiruvchi qisqartmalar.

Qiyinchiliklar ko'p sonli qisqartmalarning omonim bo'lishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ko'pincha bir xil harflar birikmasi ikki xil usulda shifrlanishi mumkin. Masalan, CAT qisqartmasi quyidagi ma'nolarga ega:

- 1) kompyuter yordamida savdo (tovarlar bilan kompyuter savdosi);
- 2) tuzatuvchi guruh (o'zgartirishlar kirituvchi guruh);
- 3) kapital sotib olish uchun soliq (kapitalni sotib olish uchun soliq);
- 4) mijoz tomonidan faollashtirilgan terminal (mijoz tomonidan faollashtirilgan terminal).

Ba'zida kontekstga qarab to'g'ri tarjimani tanlash oson, lekin turli sohalardagi bu ma'nolarga qo'shimcha ravishda, SATda kompyuter fanlaridan yana bir nechtasi

mavjud. Ular orasida: kompyuter yordamida test (avtomatlashtirilgan test), kompyuter tomografiyasi (kompyuterli tomografiya), kompyuter yordamida o'qitish (avtomatlashtirilgan o'qitish) va kompyuter yordamida tarjima qilish (avtomatlashtirilgan tarjima). Shubhasiz, kontekst har doim ham to'g'ri variantni tanlashga yordam bermaydi.

Qisqartmalarni tarjima qilishning to'rtta asosiy usuli mavjud.

1. Rus tilidan tegishli qisqartma tarjimasi. Bu kompyuter (PC), MDH (MDH) yoki NUJ (NUJ) kabi dekodlashsiz auditoriya tomonidan tushuniladigan taniqli umumiy atamalarni tarjima qiladi.

2. Qisqartmaning to'liq ko'rinishida tavsifiy tarjimasi. Ushbu usul rus tilida qisqartma degan tushunchaga mos kelmaydigan hollarda qo'llaniladi, ya'ni kontseptsiya faqat boshqa mamlakatga xosdir. Masalan, PhD (falsafa doktori), biz uni DF deb tarjima qilmaymiz, faqat "Falsafa doktori" deb tarjima qilamiz yoki B&B (non-nonushta) - mehmonxona xizmatlari, jumladan yotoqxona va nonushta.

3. Xalqaro qisqartmalar ko'pincha tarjimasiz qoladi. Ayniqsa, kompyuter sohasida bunday misollar juda ko'p: HTML, CDROM, DVD.

4. NATO (Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti) - NATO, UNESCO (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, Fan va Madaniyat Tashkiloti) - UNESCO, NASA (Milliy Aeronavtika va Koinot Ma'muriyati) - NASA kabi siyosiy tashkilotlar va boshqa jamiyatlarning nomlari ko'pincha transliteratsiya qilinadi. .

Tuzilishi bo'yicha ilmiy va texnik qisqartmalarni quyidagilarga bo'lish mumkin:

Harflar - B (o'tkazish qobiliyati - tarmoqli kengligi); E (elektr maydon kuchi - elektr maydon kuchi); PP (periferik protsessor - periferik protsessor); DOS/VS (diskopatsiya qiluvchi tizim/virtual saqlash); NU - virtual xotirani amalga oshiradigan diskdagi operatsion tizim; Dwg (chizma chizish, chizish); tmtr (tr, transmitter) - uzatuvchi.

Syllabic - magamp (magnit kuchaytirgich - magnit kuchaytirgich), magtape (magnit lenta - magnit lenta), oldindan kuchaytirgich (preamplifier - preamplifier).

Kesilgan so'zlar - rect (rektifikator - kuchaytirgich), ilova (apparat - qurilma, qurilma), aut (avtomatik - avtomatik), man (qo'lda, qo'lda - qo'lda, qo'lda).

Harf (bo'g'in) + so'z - kompole (commutatin gpole - yordamchi yoki qo'shimcha qutb), NC dasturlash tili - raqamli boshqaruv tizimlari uchun dasturlash tili).

Harflar va bo'g'inlar (bo'g'inlar va harflar): Abs E (mutlaq xato - mutlaq xato), Bur (of) Stds (standartlar byurosi - standartlar byurosi), cirbkr (o'chirgich - kalit).

Alfanumerik: A1 (A one) - birinchi darajali, shaxsiy kompyuter (mikrodasturlashtiriladigan kompyuter - mikrodastur boshqaruviga ega kompyuter).

Ingliz tilida har qanday atamani qisqartirish tendentsiyasi mavjud. Rus tili qisqartmalarning miqdoriy ma'nosida ancha orqada qolmoqda: rus tilida atama deb ataladigan narsa ingliz tilidagi qisqartmaga aylanadi. Misol uchun:

* LK "chap buyrak" - chap buyrak;

* RK "o'ng buyrak" - o'ng buyrak;

* LN "suyuq azot" - suyuq azot.

Rus tilidagi qisqartmalarning sekinroq tezligi o'zining afzalliklariga ega: tibbiy ma'lumotni idrok etishda kamroq qiyinchiliklar mavjud va tarjima qilishda qabul qiluvchiga adekvat ma'lumotni etkazish imkoniyati ko'proq.

Qisqartmalarning turlarga bo'linishi ma'lum darajada shartli, chunki qisqartma ko'p qirrali va noaniq hodisadir. Umuman olganda, qisqartmalar uchta katta guruhga bo'linadi: grafik, leksik va sintaktik. Grafik qisqartmalar orasida standart va keng tarqalgan, ammo funktsional jihatdan yarim rasmiy tibbiy hujjatlar doirasida cheklangan, masalan: T.S.T.H. "Uyga yuborish uchun juda kasal" - kasalxonadan uyga jo'natish uchun to'liq tuzalmagan; H.B.D. "ichgan" - alkogolizm bilan kasallangan; G.O.N. "Faqat Xudo biladi" - faqat Xudo biladi.

Ko'rinib turibdiki, agar tibbiyotning yozma subtillarida bu qisqartmalar toifasi grafiklar toifasiga kirsa, professional so'zlashuv nutqida ular "keng qo'llaniladigan va mohiyatan boshqa leksik qisqartmalardan farq qilmaydigan leksik qisqartmalar" hisoblanadi.

Grafik qisqartmalarni leksiklashtirish kabi qiziqarli hodisa mavjud. Shu bilan birga, u o'z talaffuzini yoki alifbosini oladi (BP "qon bosimi" - qon bosimi, GP "umumiy amaliyot shifokori" - umumiy amaliyot shifokori, GB "o't pufagi" - o't pufagi, OD "kasbiy kasallik" - kasbiy kasallik va boshqalar. .), yoki tovush, natijada qisqartmalar hosil bo'ladi (AIMES, JAMA - tibbiy jurnallar nomlari va boshqalar). Ko'pincha talaffuzning alfavit usuli imloda aks etadi: Bee-pee "qon bosimi"; Geepee "umumiy amaliyot shifokori".

Ushbu shakl, bir tomondan, qisqartmani dekodlash yordamida o'qishni istisno qilgan holda, ushbu qisqartmaning leksiklashuvini ko'rsatadi, ikkinchi tomondan, tarjima jarayonini murakkablashtiradi, bu qisqartmani idrok etishning noaniqligini oshiradi.

Shunday qilib, mazmun tekisligi bilan ifoda tekisligi o'rtasidagi munosabat buziladi. Leksikizatsiya natijasida qisqartma "o'zining shakllantiruvchi paradigmasiga ega bo'ladi va bu ma'noda oddiy so'zdan farq qilmaydi". Misol uchun, OD - ODs "ba'zi bir dori dozasini oshirib yuborilgan bemorlar" preparatning haddan tashqari dozasini olgan bemorlar.

Aralashtirilgan turdagi leksik qisqartmalar haqida unutmasligimiz kerak, ular tarjima qilinganda yarim alifbo yoki yarim qisqartmalarga aylanadi: DDSO "diamino-difenilsulfoksid" - diamino-difenil sulfoksid; TRITC "tetrametilrodamin izotiyosiyanat" - tetrametilrodamin izotiyosiyanat. Aralash tipning yana bir turi leksema bolib, bir komponenti initsializm, ikkinchisi tola ma'noli so`z: H kasalligi «Hart kasalligi» Hart kasalligi.

Homoakronimlar hozir keng qo'llaniladi, ya'ni. umumiy so'zlar bilan omonim bo'lgan qisqartmalar. HEAR "shifoxona tez yordam radiosi" - kasalxonaga tez tibbiy yordam radiosi va eshitish uchun eshitish; TOP "homiladorlikning to'xtashi" kutilgan tug'ilish sanasi bo'lib, tepa har qanday narsaning eng yuqori nuqtasidir.

Omoakronimlar ko'pincha reklama effektini, qabul qiluvchiga psixologik ta'sirni olish uchun ishlatiladi. Shunday qilib, ular tarjimonga ushbu ob'ektning maqsadini taklif qilish, uning xususiyatlarini ko'rsatish va hokazolar orqali tarjimon

ishini osonlashtiradi. YAXSHI "blits elektroshok terapiyasi" - elektroshok terapiyasi va eng yaxshisi - eng yaxshisi.

Ingliz tilidagi tibbiy qisqartmalarni tarjima qilishda, birinchi navbatda, ushbu qisqartma ishlatiladigan kontekstdagi tibbiyot sohasiga e'tibor qaratish lozim. Bu, ayniqsa, omonim qisqartmalar uchun to'g'ri keladi. Ingliz tilidagi tibbiy qisqartmalarni tarjima qilishda terminologik lug'atlar va ma'lumotnomalarsiz qilish mumkin emas. Shunisi e'tiborga loyiqki, omoakronimlarni tarjima qilishda prototip so'zning denotativ ma'nosi, uning konnotativ va stilistik soylari muhim rol o'ynaydi. Bu erda jargon va dialektizm lug'atlari katta yordam beradi. Shunday qilib, biz odatda vizual tarzda, aytaylik, sifat sifatida qabul qiladigan atama, bu kontekstda ot bo'lib, ot sifatida tarjima qilinadi.

O'xshashlik printsipi ko'pincha qisqartma uchun adekvat tarjimani tanlashga yordam beradi, agar noma'lum qiymatni aniqlash uchun ma'lum ma'noga ega qisqartmalarni yaratish uchun o'xshash modellar qo'llaniladi. Va, albatta, tarjimada tillararo professional muloqotning maqsad, vazifalari va shartlari muhim o'rin tutadi.

Ko'pincha tarjimon uchun, ba'zan esa yozuvchi uchun qisqartmalardan foydalanish ma'lum bir qiyinchilik tug'diradi. Hatto taniqli va tez-tez ishlatiladigan qisqartmalardan foydalanganda ham savollar tug'ilishi mumkin. Masalan, ECAC - Evropa fuqarolik aviatsiyasi konferentsiyasi - Evropa fuqarolik aviatsiyasi konferentsiyasi (ECAC). Tarjima paytida ushbu qisqartmani qanday tarjima qilish kerak - lug'atda ko'rsatilganidek - "EKGA" yoki u rus tilidagi ma'ruzachilar nutqida qanday tez-tez eshitaladi - "IKAK"? Yoki AIC - Aeronavtika ma'lumotlari sirkulyar - Aeronavtika ma'lumotlari sirkulyar (AIC) - bu hali ham "AIC" yoki "AIK". Katta ehtimol bilan, birinchi va ikkinchi misolda birinchi variantlar - ECAC va AIC - ular to'g'ri bo'lgani uchun yashashga ko'proq huquqqa ega.

Foydalanish sohalari bo'yicha qisqartmalarni aviatsiya faoliyatining bir nechta katta hajmli sohaslariga bo'lish mumkin:

Tashkilotlar, tuzilmalar, yig'ilishlar nomlari, masalan: ICAO - Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti (ICAO - Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti), ANC -

aeronavigatsiya komissiyasi (ANC - aeronavigatsiya qo'mitasi), SCAA - davlat fuqaro aviatsiyasi boshqarmasi (GS GA - davlat Fuqarolik aviatsiyasi xizmati), EANPG - Evropa havo navigatsiyasini rejalashtirish guruhi (European Air Navigation Planning Group - EANPG), RACGAT - Havo harakatini boshqarishbo'yicha Rossiya-Amerika muvofiqlashtiruvchi guruhi (Rossiya-Amerika ATC muvofiqlashtirish guruhi - RACGAT).

Ko'rib turganingizdek, kichik miqdordagi misollardan ham, inglizcha qisqartmalarni rus tilida ko'rsatishning turli usullari mavjud. Shunday qilib, ICAO rus tiliga tarjimasiga ega bo'lsa-da, u qisqartma sifatida ham ishlatilishi mumkin, ammo rus tilida transliteratsiya deyarli to'liq saqlanib qolgan ("C" - "K" juftligi bundan mustasno).

SCAA ruscha qisqartma ingliz tiliga tarjima qilingan bir nechta holatlardan biridir. Ammo rus tilidagi EANPGda tegishli qisqartma yo'q. Rus tiliga o'xshash qisqartmalarni ingliz tilidagi fonetik qobiqda "tarjima qilish" keng qo'llaniladi.

Parvoz operatsiyalarida, havo harakatini boshqarishda va hokazolarda qo'llaniladigan keng tarqalgan va tez-tez ishlatiladigan qisqartmalar, masalan: RVSM - Reduced Vertical Separation Minimum (Reduced Vertical Separation Minimum - RVSM), ATC - Air Traffic Control (Air Traffic Control - ATC) , AIP - Aeronavtika ma'lumotlari nashri (Aeronavtika ma'lumotlari to'plami - AIS / AIP), CNS / ATM - Aloqa, navigatsiya va kuzatuv / havo harakatini boshqarish (aloqa, navigatsiya va kuzatuv / havo harakatini boshqarish), WGS-84 Jahon geodeziya tizimi - 1984 (Jahon geodeziya tizimi) - 1984).

Qisqartmalarning ushbu bo'limi juda oddiy bo'lsa-da, ko'p odamlar uni tarjima qilishda ma'lum qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu, birinchi navbatda, o'tgan asrning 90-yillaridagi taniqli siyosiy o'zgarishlardan so'ng, rus aviatsiya tilining rivojlanishi asosan rus tili bo'lgan mamlakatlardan kelgan tarjimonlarning diqqat markazidan tashqarida sodir bo'lganligi bilan bog'liq. tili endi ishlatilmadi. Ma'lumki, ICAO va boshqa tashkilotlar hujjatlarini milliy tillarga tarjima qilishda tarjimonlar o'z respublikasining aviatsiya tilida yozishmalarni izlashda ma'lum

qiyinchiliklarga duch kelganlar. Bugun ular juda qiyin vazifaga duch kelishmoqda; ular ikki ishchi tilda - ingliz va rus tillarida ko'p millatli uchrashuvlarni tarjima qilishda qatnashganligi sababli, 1990-yillarga qadar to'plangan tajriba endi etarli emas.

Va agar nutqning tarjimasi amalda qiyinchilik tug'dirmasa, unda qisqartmalar ba'zan engib bo'lmaydigan to'siqqa aylanadi. Shunday qilib, hatto tajribali tarjimonlar ham ATC, ATS, ATC uchun ruscha qisqartmalarda chalkashib ketishadi, ko'pincha noto'g'ri tarjima qilishadi, bu esa ma'noning o'zgarishiga, vaqtni yo'qotishiga va ishonchsizlik paydo bo'lishiga olib keladi. ATC - havo harakatini boshqarish, ya'ni ATC - havo harakatini boshqarish; ATS - havo harakatiga xizmat ko'rsatish, ya'ni ATS - havo harakati xizmati va ATM - havo harakatini boshqarish, ya'ni Havo harakatini boshqarish.

Alohida-alohida, uchuvchilar va dispetcherlar o'rtasida radiotelefon aloqalarini amalga oshirishda ishlatiladigan qisqartmalar mavjud. Amaliy frazeologiyaning bir ma'noliligi asosiy talablardan biri bo'lganligi sababli, bu erda ikkita bir xil qisqartmalarni uchratib bo'lmaydi.

Texnik qisqartmalar qisqartmalarning eng ko'p va murakkab qatlamidir. Ular ko'pincha tarjimada uchraydi va bu fikr yuritish va tadqiqot uchun vaqt mavjudligini anglatadi. Katta ehtimol bilan siz hamma joyda - aviatsiya va texnik lug'atlarda, tanishlar, unchalik tanish bo'lmagan va mutlaqo notanish odamlar bilan suhbatlashish orqali qidirishingiz kerak bo'ladi.

AFTN va SITA xabarlariga duch kelgan tarjimonlar ulardagi qisqartmalar matnning katta qismini tashkil etishini bilishadi. Ular AFTN protokolidagi sakkiz harfdan iborat manzil qismi va SITA formatidagi yetti belgidan boshlanadi. AFTN o'z mohiyatiga ko'ra parvoz operatsiyalari va havo harakati xizmatlarini muvofiqlashtirish tarmog'i bo'lib, umumiy qabul qilingan va taniqli qisqartmalardan foydalanadi, ayniqsa samolyot harakati xabarlarida: MVT - harakat, FPL - parvoz rejasi, ARR - kelish, DEP - jo'nash, DLA - kechikish, AFIL - airfiledplan, CNL - bekor qilish va boshqalar. Ular bilan bir qatorda boshqalar ham qo'llaniladi, masalan:

ISO - o'rniga, YR - sizning, ADZ - maslahat bering, FLT - parvoz, N - va TKS - rahmat, BRGDS - eng yaxshi hurmat.

Asosan tijorat masalalarini hal qiladigan SITA yuqoridagilardan tashqari o'z qisqartmalariga ham ega. Bular, masalan, ALL IN - all inclusive, EXCL - tashqari, POS - joylashishni aniqlash, DEPOS - joylashtirish, CGO - yuk, PAX - yo'lovchilar va boshqalar.

Qisqartmalarni tarjima qilishda shuni hisobga olish kerakki, rus ilmiy, texnik va professional uslublarida qisqartirilgan so'zlar kamroq qo'llaniladi va shuning uchun ko'plab ingliz qisqartmalari to'liq harfli so'zlarga kengaytirilishi kerak.

Harflarga qo'shimcha ravishda, qisqartmalar qo'shimcha belgilarni o'z ichiga olishi mumkin: nuqtalar, qiya chiziqlar va boshqalar. To'g'ri dekodlash uchun siz ularning funktsiyalarini bilishingiz kerak. Qisqartmada nuqta mavjudligi yoki yo'qligi odatda qisqartma qiymatiga ta'sir qilmaydi. Egri chiziq bir nechta funktsiyalarni bajarishi mumkin:

* so'zlarning chegaralarini va so'z qismlarini belgilang (a / c - samolyot - samolyot, F / C parvozni boshqarish - parvozni boshqarish);

* predlog va qo'shma gaplarni almashtiring (L/A - lighterthanair - havodan engilroq);

* asosiy qismga qo'shimcha ma'lumot beradi (DCS / 0 shtab boshlig'ining o'rinbosari, operatsiyalar - shtab boshlig'ining operatsiyalar bo'yicha o'rinbosari).

Qavslar ichida har doim qisqartmaning asosiy qismiga qo'shimcha ma'lumot beriladi. Defis odatda korrelyatsiyadagi so'zlar yoki iboralar chegaralarini belgilaydi.

Albatta, qisqartmalarning aksariyati ICAO hujjatlarida ham, Eurocontrol va AQSh FAAda ham xuddi shunday qo'llaniladi. Biroq, farqlar ham mavjud. Asosan, bu farqlar tushunchalar va atamalarning o'zlari bilan bog'liq, ammo ularning ko'plari qisqartirilgan shaklda qo'llanilganligi sababli, ularni eslatib o'tish kerak. Shunday qilib, ICAO va Eurocontrol tomonidan Amerika versiyasida ishlatiladigan ACC - AreaControlCentre qisqartmasi ARTCC - Havo yo'nalishidagi harakatni boshqarish markaziga o'xshaydi.

Yana bir variant - turli tashkilotlardagi bir xil qisqartmalar turli tushunchalarni anglatadi. Shunday qilib, Eurocontroldagi "CAP" oddiygina "imkoniyat" dir va ICAOda bu doimiy parvozga yaroqlilik paneli (Uchishga yaroqlilikni saqlash paneli).

Shunday qilib, berilgan misollarning minimal qismi ham qisqartmalarni tarjima qilishga qanchalik ehtiyotkorlik va ehtiyotkorlik bilan yondashish kerakligini ko'rsatadi. Shunday qilib, qisqartmalar tarjimonning hayotini qanchalik murakkablashtirgani kabi soddalashtiradi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Savol va topshiriqlar:

1. Qisqartirish nima?
2. Dekodlash bilan qisqartmalar: misollar.
3. Qisqartmalarni tarjima qilishning asosiy usullari
4. Qisqartma qanday ma'noni anglatadi
5. Eng mashhur qisqartmalarga misollar keltiring.

GLOSSARY

Nazariya — biror hodisa va faktlarni izohlovchi va bashorat qila biluvchi bilimlar tizimi, sxemasidir. Nazariyalar ilmiy uslub vositasida yaratiladi, shakllantiriladi voqelik qonuniyatlari va undagi muhim aloqalar haqida bir butun tasavvur beradigan bilim shakli. Nazariya borliqning muayyan sohasiga oid boʻlgan tajribalardan umumlashtirilgan maʼlumotlar asosida kelib chiqadi. Ilmiy bilishda Nazariya ning asosiy vazifasi tajribalar bergan dalillarni izohlash, shu bilan birga, narsa va hodisalarning mohiyatiga chuqurroq kirib borish, yuzaga keladigan yangi narsa va hodisalarni oldindan koʻra olishdan iborat.

Tarjima — bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim koʻrinishi. Asliyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks ettirish tarziga koʻra tafsir, tabdil, sharh kabi koʻrinishlarga ham ega boʻlishi mumkin. Tarjima kdd. davrlarda, turli qabilaga mansub kishilar orasidagi oʻzaro aloqa, muloqot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan. Tilmochlik deb ataladigan bu ogʻzaki turi hozirda ham saqlanib qolgan.

Lugʻat — 1) muayyan tilda, uning hududiy yoki ijtimoiy lahjasida mavjud boʻlgan, u yoki bu yozuvchi asarlarida uchraydigan soʻzlar yigʻindisi, leksika; 2) soʻzlar (yoki morfemalar, soʻz birikmalari, iboralar va boshqalar) muayyan tartibda (alifboli, uyali, mavzuli) joylashtirilgan, tavsiflanuvchi birliklar, ularning kelib chiqishi, maʼnolari, yozilishi, talaffuzi, uslubiy mansubligi, boshqa tillarga tarjimasini haqida maʼlumotlar jamlangan kitob. Lugʻatlar maʼnaviy madaniy sohada muhim oʻrin egallaydi, ularda jamiyatning maʼlum davrda erishgan bilimlari aks etadi.

Maʼlumot (pedagogikada) — shaxsning oʻqish-oʻrganish natijasida oʻzlashtirgan bilim koʻnikmalari hajmi, yoʻnalishi va darajasi. Taʼlimtarbiya hamda mustaqil bilim olish jarayonida olinadi. Maʼlumot insoning ongli faoliyati jarayonida oʻzlashtirib boriladi. Ushbu jarayon bolaning fikrlash qobiliyati shakllanishidan boshlab dastlab oilada, soʻngra uzluksiz taʼlim tizimining turli bosqichlarida taʼlimtarbiya olish davomida amalga oshiriladi. Uzluksiz taʼlim

tizimining har bir bosqichida tegishli ta'lim standartlari hamda o'quv das-turlari bilan belgilangan hajm va yo'nalishdagi Ma'lumot o'zlashtirib boriladi. Ma'lumotni o'zlashtirish jarayonini tashkil qilishning asosiy shakli ta'lim va tarbiya mashgulotlaridan iborat.

Qisqartma so'zlar - barqaror so'z birikmalari komponentlarining bosh harflarini yoki ma'lum qismlarini olib qo'shish bilan hosil qilingan so'zlar. Mas, IIV — Ichki ishlar vazirligi, XTB — Xalqta'limi boshqarmasi, fil-fak — filologiya fakulteti. Qisqartma so'zlar nutqda ixchamlikka erishish zarurati bilan dastlab yozma nutqda paydo bo'ladi va faol qo'llanishi natijasida keyinchalik og'zaki nutqqa ham o'tadi.

Xotira — idrok etilgan narsa va hodisalarni yoki o'tmish tajribalarni esda qoldirish va zarur bo'lganda tiklashdan iborat psixik jarayon. Xotira eng yaxshi damlarni esda qoldiradi. U nerv sistemasi xususiyatlaridan biri bo'lib, tashqi olam voqealari va organizm reaksiyalari haqidagi axborotni uzoq saqlash hamda uni ong faoliyatida va xulq, xatti harakat doirasida takror jinnini qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Xotira individning o'z tajribasida esda olib qolishi, esda saqlashi va keyinchalik uni yana esga tushirishi xotira deb ataladi.

Xotira haqidagi dastlabki ilmiy qarashlar Sharq mutafakkirlari va yunon faylasuflari (Aristotel va boshqalar) da uchraydi. Xususan, Forobiy Xotiraga bilishdagi aqliy jarayonning tarkibiy qismi sifatida qarab, Xotirani faqat insonga emas, hayvonga ham xos xususiyat ekanini alohida ta'kidlagan.

Geografik nomlar, toponimlar — Yer yuzasidagi geografik ob'yektlarning atoqli nomlari. Toponimlar orasida hududlar nomi — xoronimlar (Osiyo, Movarounnahr, Orol bo'yi), suv — gidronimlar (Orol dengizi, Amudaryo), relyef — oronimlar (Zarkosa tog'i, Kamchik dovoni), aholi turar joylari — oykonimlar (Toshkent shahri, Samarkand shahri, Go'zalkent qishlog'i) va boshqa nomlar farq qilinadi. Geografik nomlar vujudga kelgan vaqti, qaysi tilga mansubligi, mazmuni

va tuzilishiga ko'ra bir-biridan farq qilgani holda juda barqarordir. Geografik nomlarda geografik sharoitlar, tarix, til, madaniyat, sivilizatsiya va boshqa omillar aks etgan bo'ladi. Geografik nomlarni toponimika tadqiq qiladi.

Madaniyat - inson faoliyati va shu faolliyatning ahamiyatini belgilovchi ramziy qurilmalar va asarlar majmuidir. Madaniyat musiqa, adabiyot, badiiy tasvir, me'morchilik, teatr, kinematografiya, turmush tarzi kabi faoliyatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Antropologiyada „madaniyat“ atamasi ostida mahsulotlar va ularni ishlab chiqarish, estetik ma'no berish, hamda shu jarayonlarga bog'langan ijtimoiy munosabatlar tushuniladi. Bu ma'noda madaniyat o'z ichiga san'at, fan va ma'naviy tizimlarni oladi.

Termin (lot. terminus — chegara, had) — bilim yoki faoliyatning maxsus sohasiga doyr tushunchani ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasi. Termin muayyan terminologik tizim orqali o'tadi, binobarin, Termin va umumiste'moldagi so'zlar bir-birini to'ldiradigan leksik birliklardir.

Tasnif (arab. — saralash, tartibga solish), klassifikatsiya — ilm yoki inson faoliyatining biror sohasiga oid o'zaro bir xil tushunchalar sistemasi. Tasnif har bir fanga xos muhim mantiqiy amal bo'lib, uning vositasida shu fan doirasida to'plangan bilimlar qat'iy tartibga solinadi. Fanni o'rganishda bunday Tasnif qulaylik tug'diradi. Tasnifda bo'linuvchi va bo'luvchi tushunchalar o'zining qat'iy o'rniga ega bo'ladi. Tasnif natijasida fanda muxim ahamiyat kasb etuvchi jadvallar, chizmalar, grafiklar, kodekslar vujudga keladi.

M.Sh.Omonova

TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTI

O'quv qo'llanma

Muharrir:	X. Taxirov
Tehnik muharrir:	S. Melikuziva
Musahhah:	M. Yunusova
Sahifalovchi:	A.Ziyamuhamedov

Nashriyot litsenziya № 2044, 25.08.2020 й

Bichimi 60x84¹/₁₆ "Times new roman" garniturasini, kegli 14.

Offset bosma usulida bosildi. Shartli bosma tabog'I 18,5. Adadi 100 dona.

Buyurtma № 153

Zebo prints MCHJda chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar, Yashnobod tumani,
22-harbiy shaharcha

QAYDLAR UCHUN

QAYDLAR UCHUN